

OSMANLI MÜESSESELERİ TEŞKİLATI VE MEDENİYETİ TARİHİNE GENEL BAKİŞ

Prof. M. TAYYİB GÖKBİLGIN

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1977

Ö N S Ö Z

Osmanlı müesseseleri, teşkilatı ve medeniyeti tarihi, genel Türk tarihinin bir bölümünü, Osmanlı-Türk tarihinin de esasını ve özünü meydana getiren bir niteliktedir. On beş sene kadar önce, Fakültemiz tarih dalında, böyle bir önemli konu üzerinde araştırma ve tesis faaliyeti gösterecek ayrı bir kursu kurulduktan sonra, bu geniş ve çok yönlü tarih konularının bir parçası genel ve özet olarak ele alınmış ve şimdi birinci kısmı yayınlanan ders takrirleri, ders notları ortaya çıkmıştı. Üniversitelerimizde öteden beri tarih öğretiminde daha fazla üzerinde durulan, önemle araştırmalar, sentezler, yorumlamalar yapılan konular siyasi ve askeri Osmanlı tarihi soruları ve yayınlanan eserlerde daha çok bu mevzuları kapsamakta idi. Müesseseler, teşkilat ve medeniyet, yani Osmanlı-Türk toplumunun devlet ve idare yapısı, geniş imparatorluğun yakın ve uzak bölgelerinin nasıl idare edildikleri, sosyal, ekonomik durumlarının nasıl olduğu ve nihayet Osmanlı devletinde ilim ve kültür hareket ve faaliyetleri, sosyal ve medeniyet eserleri gibi konular ayrıca bir öğretim ve araştırma konusu ve ünitesi yapılmıyor, lâyık oldukları ehemmiyet verilmiyordu. Gergi son yarımda yüz yilda, hatta, *Tarih-i Osmanî Encümeni*'nin kurulup değerli yayın organı olan *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasının* intişara başlamasından sonra yukarıda sözünü ettigimiz konularla ilgili araştırmalar ve yayınlar göründü, daha sonra Türk Tarih Encümeni ve Türk Tarih Kurumu bünyelerinde de bu istikamette çalışmalar, araştırma ve yayınlar arttı. Büyük tarihçilerimiz Abdurrahman Şeref, Ahmed Refik ve rahmetli hocamız Fuat Köprülü ve özellikle sayın ustadımız İsmail Hakkı Uzunçarsılı bu kabil tarihi araştırmaların büyük önemini göstermekte bir çığır açtılar, rehberlik ettiler ve bu alanda mühim etütler, değerli yapıtlar ortaya koydular. Ancak bütün bunları bir başlangıç olarak nitelendirmek mümkün değildi. Bu istikamette atılacak adımların, yapılacak araştırmaların bir çok konuyu aydınlığa kavuşturması, yeni yeni tarihi gerçeklerin bütün ilim dünyasının gözü önüne serilmesi gerekiyor. Öte yandan, üniversitede tarih bölümünde, ayrı bir kursu olarak araştırma ve öğretim faaliyetinin başlatılması çok faydalı olacaktı.

İşte bu ihtiyacın mahsülü olarak meydana çıkan bu ilk derslerin notları, konuya genel bir bakış halinde bu kitabı meydana getirdi. Fırsat ve imkân olursa devamında yayınlanacak, ayrıca teşkilat tarihi dersleri notları ve araştırmaları ile yayına hazırlanacaktır. «Osmanlı müesseseleri, teşkilat ve medeniyetine genel bakış» in bu ilk kısmında, önce Osmanlı imparatorluğunun kuruluş devrine, o devirdeki müesseseye ve teşkilatın yapısına ve kökenlerine, bu kuruluşların nasıl geliştiğine, basitten mürekkebe doğru dal budak salmasına temas edilmiş, siyasi ve askeri tarihe, sadece, konunun ihtiyaç duyduğu nisbettte yer verilmiş, bu arada, hükümdarların ve devlet adamlarının bu sahadaki hizmet ve faaliyetleri de az çok bahs konusu edilmiştir. Osmanlı müesseseye ve teşkilatının kuruluş ve gelişme safhasındaki bazı tarihî olaylar, zaman zaman yabancı tarihçiler arasında tartışma konusu yapılır ve çok defada yanlış ve garazkar yorumlara uğrardı ki, bunlardan biride bu derslerde enine boyuna incelenmiş, dolayısıyle buraya da girmiştir ki, evvelce başka bir yerde yayınlanmış bulunmasına rağmen, gelecekteki Türk tarihçilerinin formasyonuna bir katkıda bulunabilmek arzusıyla tekrarında sakınca görülmemiştir.

Bu kısımda, XV. yüzyıl müesseseleri ve medeniyetine genel bakış derslerinde özellikle II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet devirlerinin gelişmelerine değinilmiş, ancak, zaman faktörü önem taşıdığı için, sadece çok önemli bazı yönleri üzerinde durulmuş, ve konular özetlenmeye çalışılmıştır. XVI. yüzyıl müesseseler, teşkilatı ve medeniyeti bölümünde ise, imparatorluğun sosyal ve ekonomik bünyesi oldukça değişik bir cehre arz ettiği ve yeni müesseseler doğduğu yeni ihtiyaçlar belirdiği cihetle, öte yandan devlet idaresi daha karmaşık, medeniyeti ve medeni eserleri daha açık ve parlak bir hal aldığı için, bunlar içinde bazlarına, konuların ehemmiyeti nisbetinde, geniş bir yer verilmeğe, olaylar açıklanmağa çalışılmıştır. Aslında öğrencilere ders notları niteliğinde olan bu kitabın bu konular ile ilgilenecek tarihçilere de yararlı olacağı, bazı alanlarda ışık tutacağı ve aydınlatırceği umidini besliyoruz. Aynı zamanda, bu derslerde bulunan ve bundan sonra da bunu okuyacak öğrencilerimizin gelecekte yetkili birer Türk tarihçisi olarak yetişmelerine küçük bir katkıda bulunmasını diliyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	
Müessesenin tarifi, türleri	1	
Osmanlı Müesseselerine ve Medeniyetine Genel Bakış	2	
Osmanlı Devletinin Siyasal Yapısı	4	
Kısa Bibliografiya	6	
OSMAN GAZİ DEVİRİ MÜESSESELERİ	7	
ORHAN GAZİ DEVİRİ MÜESSESELERİ	14	
MURAD I DEVİRİ MÜESSESELERİ	23	
Murad I'ın Şahsiyeti	29	
XV. Yüzyılda Osmanlı Müesseseleri	31	
OSMANLI MÜESSESELERİNE KARŞI YAPILAN TENKİDLERE BİR CEVAB	33	
Rumeli Fatihleri âilesi	49	
Anadolu'da Osmanlılara Doğrudan Doğruya Bağlı Yerler	56	
Seyh Bedreddin Simâvi Meselesi	61	
MURAD II DEVİRİNİN MÜESSESELERİ VE MEDENİYETİNE GENEL BİR BAKIŞ	71	
Eflâk Voyvodası Vlad Drakal'ın İtaati	82	

IV

Germiyanoğlu Yakub Bey'in Edirne'ye gelişи	90
Vakıflar ve Vakfiyeler Hakkındaki Umumî Bilgiler	92
XVI. ASIR OSMANLI MÜESSESELERİ, TEŞKİLAT VE ME-DENİYETİ	95
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVİRİ	
Kanunî Sultan Süleyman Devri Fütühati	100
Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Başlıca Devlet Adamlarının durumu	106
Kanunî Sultan Süleyman Devrinin İdari-Malî Karekteri	117
Anadolu Beylerbeyisine hüküm	138
Ebussuud Efendi kanunu	140
Devşirme usulü, Acemi Oğlanlar müessesesi	144
İstanbul'un Kanunî Sultan Süleyman devrinde iâse usulü ve ticârî durumu	149

OSMANLI MÜESSESELERİ, TEŞKİLATI VE MEDENİYETİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

GİRİŞ

MÜESSESENİN TARİFİ, TÜRLERİ

Müessese, kuruluş (Institution) demektir; maddî ve manevî olabilir. Örneğin, defterdarlık, kazaskerlik, bâbiâlî birer idârî, kazâî müesselelerdir; zâviye, tâbhâne, kervansaray, bedesten birer sosyal ve ekonomik müesseselerdir. Askerî olarak da bir müsellemlîk müessesesi ve teşkilâtını, uç beyliği ve akıncılık müesseselerini de örnek olarak sayabiliyoruz.

Bunun yanında, fütüvvet, fetvâ, tevcihât, ruûs, surre, arpalık gibi idârî, mâlî, kazâî ya da sosyal müesseseler vardır ki, bunlar mücerred bazı konularda bir nitelik taşırlar ve bu tür müesseselere cizye, emânet, iltizâm, mukâataa, âmil gibi olanları da idhâl edebiliriz. Bu müesseseleri hukuk, din, sosyal ve ekonomik sâhalarda hem müşahhas-maddî, hem de, mücerred-mânevî anamlarda çoğaltmak mümkündür. Her toplumun bir müesseses nizâmi (kurulu düzeni) vardır. Bu demektir ki, bu kurulu düzen müesseseleri, nizâm ve kanunları ile, teşkilâtı ve gelenekleri ile bugünkü dünyada da vardır; en ilkel bir toplumda da vardır.

Osmalı devletinde ve Osmalı toplumunda da gerek devlet, gerek cemiyet açısından bir kurulu düzen vardı, teşekkür etti, gelişti, asırlar boyunca değişti veya değişmedi; iyiye ya da kötüye doğru gitti. Fakat, her zaman ve her devirde mükemmel veya bozuk düzeni ile mevcut oldu, müesseseleri ve teşkilâtı da bu türlü değişikliğe uğradı. İşte bizim konumuz, siyâsal ve askerî hadiselerden müstakil olarak, bu müesseseleri, Osmalı devleti, Osmalı cemiyeti bünyesini teşkil eden müesseseleri ve örgütleri incelemek, bunları tanımak, iyi ya da fena tarafları ile aydınlatmak olacaktır. Bu müesseselerin diğer toplum ve toplumlarından farklı, belirgin niteliklerini ortaya

koymaktır. Zirâ, bu sâyede Osmanlı imparatorluğu camiasından ayrılan Balkan ulusları, tarihçilerinin hattâ Orta doğuyu meydana getiren Arap milletlerinin yanlış ve taraf tutan iddialarını düzeltmek, Osmanlı müessesesi ve medeniyeti konularını gerçek yüzü ile ortaya koymak mümkün olabilir. Onların yorumlamaları düzeltilebilir.

OSMANLI MÜESSESELERİNE VE MEDENİYETİNE GENEL BAKIŞ

Osmanlı müessesesi, teşkilât ve hattâ medeniyeti konuları, tarihî sorunları, bir taraftan genel Türk tarihi, öte yandan da, İslâm medeniyeti tarihi ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. Bu devletin kuruluşundan önceki devirlerde köken ('mense'), asıl bakımından birincisi, sonra da ikincisi ile bir çevre ve medeniyet içinde yaşamıştır; yâni, etnik özellikleri ve medeniyeti itibariyle genel Türk medeniyetine bağlı olduğu kadar, türklerin islâmi kabul etmelerinden başlayan uzun bir devrede islâm medeniyeti çerçevesi içinde geçmiş, böylece, Türk tarihinin çok geniş bir devri, hemen hemen bin yıllık bir devri, yakın doğu tarihinin önemli bir kısmını meydana getirmiştir; bu bakımından Osmanlı medeniyetini de bu kadro içinde mütalaa etmek zorundayız.

Gerekten, Türkler islâm ümmeti câmiasına girerek İslâm medeniyeti adını verdigimiz büyük kültür muhitinin gelişmesine, Araplar, İranlılar ve diğer müslüman unsurlarla beraber, bin yıldan fazla bir müddetle çalışmışlar, muhtelif islâm sahalarında askeri aristokrasiye dayanan devletler kurmuşlar, Büyük Selçuk imparatorluğunun kurulmasından başlayarak son yüzyillara kadar islâm dünyasının hegemonyasını ellerinde tutmuşlardır.

İste bu bakımından islâm dünyasının kaderi üzerinde büyük ve devamlı bir etki yapmış olan Türklerin tarihi gözden geçirilirken, orta ve yeni çağlar içinde geniş bir zaman ve mekân sâha ve hudularında yer almış bulunan Osmanlı imparatorluğuna önemli bir yer ayırmamak mümkün değildir. Bir yandan, Türk devletlerindeki şekil ve mânâ özelliklerine, öte yandan da islâm geleneklerine bağlı bulunan Osmanlı devletinin, müessesesi, teşkilât ve medeniyet konularında da, kendi hayatını kurduğu XIV. yüzyıl başına kadarki Türk-

İslâm devletlerinden her sûretle etkilenmiş ve ilhâm almış olması doğal idi. Bu bakımından siyâsal ve askeri olaylar, bunların karakteristik özellikleri dışında da, teşkilât ve medeniyet konularını, Osmanlı devletinde, onların bir devamı ve tekâmülli olarak kabul etmek yerinde olur.

Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti derken, bunun başlıca ve orjinal unsurlarından birincisi, Türklerin henüz Orta Asya'daki anavatanlarına âit yaşayış, müessesesi ve medeniyetlerinin bazı hatırlarını ihtiva ettiğini düşünebiliriz. Buna bir örnek olmak üzere Oğuz töresini zikr etmek mümkündür. Selçuklular ile Osmanlı devirlerinden kalma teâmüllere, genel Türk medeniyeti unsuru sıfatıyla Oğuz töresi denildiği malûmdur. Töre, sadece oğuzların medeniyetinden kalma bir unsur değildir. Orhun kitâbelerinde de bu kelime geçmektedir ve türkologlar tarafından kanun karşılığı kabûl edilip böylece yorumlanmaktadır. Bu ibâre söyledir :

«Göktürkler efendisiz yâni özerk ve bağımsız olarak oturuyorlardı. Bilici hakanlar idiler, kahraman hakanlar idiler, bütün buyrukrlara bilge idiler, alp idiler, bütün beyleri, bütün halkları doğru idiler. Bunun içindir ki, bu kadar büyük bir devleti idare edebiliyorlardı. Ve devleti idare ederken de töreler yapıyorlardı»¹.

Oğuz Han menkîbesi de yine bu Oğuz töresi ile ilişkili kısımları ihtiva eder. Buna göre, Oğuz Han Oğuz ilini tanzim ettiğten sonra, yâni Oğuz ilini 24 boy'a ayırip Bozok'lar, Üçok'lar teşkil ettiği, Gün Han, Ay Han, Deniz Han gibi iller meydana geldikten sonra, bunlara altı müttefik (Uygur, Karluk, Kıpçak, Kalaç, Ağaç-yeri), daha iltihak etmiştir². Bu menkibe de bir Türk medeniyeti, müessesesesi ve geleneği olarak Osmanlılara geçmiştir.

Zâten, Osmanlı devletinin siyasi bünyesinde olduğu gibi, müesseseleri ve medeniyeti konusunda da Oğuzlardan, Büyük Selçuklulara, onlardan Anadolu Selçuklularına ve daha sonra da Osmanlılara geçen muhtelif unsurlar vardır. Bu unsurlardan biri hanlığı seçilme sorunudur ki, Lutfî Paşa, tarihinde, Osman Gazi'nin hanlığı seçilmesini anlatır ve seçeneklerin şu sözlerini aktarır³ :

1 Ziya Gökalp, Türk Töresi, İst. 1939.

2 Fuad Köprülü, Türk edebiyatı tarihi, s. 59.

3 Tevarih-i Âl-i Osman, İstanbul 1341, s. 21.

«Siz Kayı Han neslindensiniz; bu Oğuz Han'dan sonra Oğuz Beylerinin hanları bu nesilden gelmiştir. Gün Han vasiyeti, Oğuz töresine göre, Oğuz neslinden kimse kalmayıńca hanlık ve pâdişahlık Kayı soyu varken özge Bey soyuna düşmez».

Devletin bu soya tâbi olması da, yine, bu müessesesinin başka önemli bir unsuru ve geleneğidir; yâni, Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlılara da intikal etmiş olan devlet telâkkisi, devlet kavramı ortak bir unsurdu. Devlet âilenin ortak malıdır. Osmanlılarda da başlangıçta uygulanan bu telâkkî, sonraları bu ortaklığın sadece hükümdar evlâtlarına hasredilmesi şeklinde değişti.

OSMANLI DEVLETİNİN SİYASAL YAPISI

Osmanlı devleti XIII. yüzyılın (h. VII) son senelerinde kurulmuştur. Devleti viucuda getiren, Oğuzların Bozok kısmının Kayı şubesinden büyük bir boy idi. Sonra, etraftan itтиhak eden halkla kala-balık bir aşiret hâlini alan bu nüve, bu boy, Türk kavimlerinde âdet olduğu üzere, sancağı altına toplandıkları reisleri, başbuğları Osman Gazi'nin adını almış, devletin kuruluşundan sonra da Osmanlı diye anılmıştır.

Bu konuyu araştırırıken bâzı sorunlar hatıra gelmekte ve karşımıza çıkmaktadır ki, bunları söylece sıralayabiliriz :

a) Osmanlı devletinin kuruluşuna ve müesseseleri ile teşkilâsına ışık tutan bilgiler, güvenilir kaynaklar nelerdir?

b) Osmanlıların etnik menše'i hakkındaki görüşler ve gerçekler, yâni Oğuzlar, Bozoklar, Kayı Han kabilesi gibi konulara ilişkin bilgilerimiz ve bunların sıhhat derecesi !

c) Osmanlı devletinin kurulduğu devir ve bölge, ve bu esnada Orta-doğu'nun etnik, politik ve sosyal çehresi!

d) Ertuğrul Gazi hakkındaki rivayetler, Söğüt bölgesinde Selçuklu devleti idaresindeki faaliyetler, Moğollara karşı tutumları, Bizans kalelerine karşı hücumlar, gazâalar!

e) Ertuğrul Gazi'nin kurduğu uç beyliği meselesi, diğer Türk beyliklerinin kurdukları komşu uç beylikleri, ezcümle, Germiyan-oğulları ile ilişkileri!

f) Selçuklu sultanının, Ertuğrul Gazi'nin Bizans imparatoruna ve onun yardımcı kuvvetleri olan Tatarlara karşı zafer kazandığı yeri, Eskişehir yöresini, Sultan-önü diye adlandırması!

g) Bu olayların muhtelif varyantları, ezcümle, Hacı Bektaş Velâyetnâmesindeki manzûm rivâyet, yâni Hacı Bektaş'ın Ertuğrul Gazi'ye söyledikleri, Selçuknâme'nin rivâyeti, Eskişehir bölgesindeki Emîr Caca-oğlu maiyetinde hizmet meselesi!

h) Rüya meselesi.

İste, Osmanlı devletinin kuruluşundan önce, ve bu kuruluşu hazırlayan devrede vuku bulmuş bir sürü olaylar ki, bunların incelenmesi, tahlili, tartışılmazı, Osmanlı müessese, teşkilât ve medeniyeti konusunda ana hatları ile bilinmesi gerekli hususlardır ve Osmanlı medeniyetinin kökenleri öğrenilirken zaman zaman bunlara da denginmek zorunluluğu olacaktır.

KISA BİBLİYOGRAFYA

Yazıcı-zâde Ali, Âl-i Selçuk Tarihi.

Ahmedî, Tevarih-i Mülük-i Âl-i Osman (N. Sami Banarlı nesri, TM. VI).

Âşık-Paşa-Zâde, Tevarih-i Âl-i Osman (Giese nesri, İstanbul nesri).

Enverî, Düstûrnâme-i Enverî (M.H. Yımanç nesri).

Karamanî Mehmed Paşa, Tarih (TOEM. nesri ve N. Atsız nesri).

Şükrüllah, Behcetü't-tevârîh (N. Atsız nesri).

Hasan bin Mahmud Bayatî, Câm-i Cem-âyîn (N. Atsız nesri).

Oruç Bey, Tevârîh-i Âl-i Osman (Babinger nesri).

Sarîca Kemal, Selâtin-nâme (Üniversite Ktp. T.Y. 331).

Acem Hâmidî, Manzum Tarih-i Âl-i Osman, (İ.H. Ertaylan nesri).

Nesrî, Cihannümâ, (T.T.K. nesri).

İdris-i Bitlisî, Heşt Behişt (Sadi tercümesi T. Sarayı 196).

İbn Kemal, Tevârîh-i Âl-i Osman (T.T.K. nesri).

Fuad Köprülü, Osmanlıların etnik menşe'i (Belleten).

Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu.

Mükrimin Halil Yımanç, Ertuğrul (İA).

OSMAN GAZİ DEVİRİ MÜESSESELERİ

Bir rivâyete göre, Osman Gazi, gençliğinde Selçuklu sultanlarının sarayında bulunmuþtu; bu, belki kısa bir süre sürmüþtu, ya da sadece bir vazife ziyaret ve seyahati idı. O, kardeþleri arasında temâyüz ettiði cihetle, babası Ertuðrul Gazi'nin son zamanlarında ona vekil ve makamı için aday gibi idı; bu bakımından öteki kardeþleri bir ñekememezlik duymamışlardı.

Osman Gazi, babasının ölümünden bir süre sonra aþiret beyliği için amcası Dündar Bey ile anlaşmazlığa düştü. Amcası yaþta ve yolda büyüktü. Aþirete baþ olacak durumda idı. Ancak Osman Gazi, cesareti, mertliði, tabiat ve ahlâkî ile halkın kalbini kazanmıştı. Bunu anlayan Dündar Bey karşı koymaktan vaz geçti. Ve ister istemez yeðenine itaat ve herkes gibi o da bi'at etti.

Osman Gazi 1284'de ïnegöl (Eski adı Angelo Coma) hisarının alınması gerekince aþiretinin ileri gelenleri ile (Akça Koca, Abdurrahman Gazi, Konuralp, Turgut Alp, Aygut Alp) müzakere etti, birlikte karar verdiler. Bu bir askeri şûrâdır, harp meclisidir; fakat, devlet kurulduktan sonra varolan divân için bir nüve, bir başlangıç sayılabilir.

Osman Gazi'nin kardeþi Saruyatı (Saruhatı ?)'nın oðlu Bay Koca (Bay Hoca ?), Ermeni-derbendirde (Ermeni-Pazari, Pazar, Karaköy ile ïnegöl arasında) ïnegöl Rum tekfurunun pusu kurarak yaptığı bir baskın sonucundaki savaşta şehit düştü. Sonra o civardaki Hamza-bey köyü sınırları içinde harap bir kervansaray yakınına gömüldü. Dört sene sonra ise, ïnegöl tekfuru ile Karaca-hisar Rum tekfuru aralarında bir ittifak yapmışlar ve Domenic yakınında ïkizce denilen yerde yeni bir çarþisma olmuştu ki, bu sirada Osman Gazi'nin kardeþi Saruyatı şehit düştü, rumlar yenilerek kaçtılar ve Saruyatı'nın naaþı da Sögüt'e getirilerek babası Ertuðrul Gazi'nin türbesine gömüldü.

Öyle anlaşılıyor ki, Selçuklu sultani Giyaseddin Mes'ud II. (birinci sultanat devresi 1283-1298), devletinin iyi hizmet gören ve başarı gösteren ümerasını, üç beylerini taltif ettiği sırada, 1284'de Osman Gazi'ye de Söğüt'ü temlik etmiş ve ona bir ferman göndermişti. Bu Sultanın 1289'da Osman Gazi'ye Karaca Balaban çavuş vasıtasıyla yeni bir ferman ve bazı hediyeler gönderdiği görülmektedir. Bunlar tuğ, alem, altın işlemeli kılıç, gümüş takımlı bir at, bir mikdar gümüş para ve silâhlar idi. Bu fermanda Söğüt ve Sultanönü (Eskişehir bölgesi)'nın ilhakı ile oluşan sancağa Osman Bey'in tayin edildiği ve bu bölgenin Selçuklu hükümetince alınan vergilerden muâf tutulduğu bildiriliyordu. Bu sancağın rengi ise, tarihlerin bildirdiğine göre, ak idi. Bu ferman özel bir merâsimle okutulmuştu.

Osman Gazi 1291'de, yâni devletin kuruluşu ve bağımsızlığından sekiz yıl önce, Karacahisar'ı zapt ettiği zaman ilk kez hutbede Dursun Fakih onun adını da zikretmişti. O, Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ün fethinden sonra (1299) bu savaşlarda alınan ganimetlerden bir kısmını Selçuklu sultanına göndermek istemiş, fakat III. Alâeddin Keykubad'ın tutulup İran'a götürüldüğünü duyunca, hediye göndermeye gerek kalmamıştı. Bu olay üzerine Osman Bey'in etrafına toplanan Selçuklu beyleri ve askerleri, türkmen aşiretleri onu başa, beyliğe getirmek istediler ki, genel istek üzerine bunu kabul etti. Bi'at töreni, bu sırada, türklüğe mahsus ve Oğuz Han töresine göre yapıldı; yâni birer birer Osman Gazi'nin önünde diz çöküyorlar ve onun sunduğu kırmızı alarak içiyorlardı ki, bu, ona itaatlerine bir delil idi; keyfiyet etrafa ilân edildi, böylece bağımsızlık hareketi sona erdi.

Osman Bey, bağımsızlığını ilândan sonra, bir süre Anadolu'da Selçuklu devletinin yerine geçen İlhanlı devletinin hareketlerini tecessüs etmiş, bir kaç sene zarfında, yeni devletin istikrarı ile ilgili düzenlerle uğraşmıştır. Bu sırada başardığı işler söyle sıralanabilir :

1 — Divânda bulunan beylerin görevlerini, yerlerini ve yetkililerini belirlemek.

2 — Her kaleye bir kadı ve bir subaşı tâyin eylemek. İlk kadayı Karacahisar kalesine tâyin etmiştir.

3 — Egemenliği altındaki köyleri gazilere timar olarak tevcih eylemek.

4 — Yenişehir ve Yund-hisarı (Bilecik ilinde Söğüt ilçesinin güney batısında eski bir kale) aldıktan sonra 1301'de Yenişehir'i hükümet merkezi yaptı, ve İznik üzerine yapılacak harekâtin yönetimine elverişli olduğu cihetle, Yenişehir'de evler, dükkanlar, han ve bir hamam yaptırdı.

5 — Memleketin idaresini beş kısma ayırdı :

- a) Yiğitlik çağına gelmiş olan oğlu Orhan Bey'e Sultanönü (Karaca-hisar) bölgesini
- b) Büyük kardeşi Gündüz Bey'e bugünkü Gündüz-bey köy ve istasyonunun bulunduğu bölgeyi
- c) Aygud Alp'a İnönü bölgesini
- d) Hasan Alp'a Yar-Hisar (Bilecik ili merkez ilçesinin Yarhisar nahiyesinde köy, bu nahiyenin şimdiki merkezi İlyas-bey köyüdür. Yarhisar kalesinin eski adı Ancyra'dır) yöresini
- e) Turgud Alp'a İnegöl yöresini tevcih etti.

6 — Bilecik ve yoresinin gelirini âilesi efradının geçimine ayrıarak diğer oğlu Alâeddin beyi (Paşa) annesi ile (Bâlâ Hatun) orada bırakmış, kaimpederi Şeyh Edebali'yi de üzerlerine emîn nasbetmişti. Şeyh Edebali bu sûretle hem beylik ailesine nezâret ediyor hem de Bilecik kalesine hâkim bulunuyordu.

Osman Gazi, Köprü-hisar (Yenişehir köylerinden) üzerine sefere karar verdiği sırada (1302), amcası Dündar Bey'in muhâlefetine marûz kalmıştı. Amcası çeşitli nedenler ileri sürüyor, bu arada, Germiyan oğullarının ve komşu Rum tekfurlarının kendilerine düşmanlıklarının artacağını söylüyordu. Rivâyete göre, Osman Gazi, ordu içinde ikilik çıkışmasını önlemek için amcasını okla öldürmüştü ki, bu rivâyeti bir kısım tarihçiler tartışma konusu yaparak yanlış olabileceğini, zirâ, olayın bir toplantıda geçmesi ve amcasının da yaşı bulunması sebebiyle ok ile öldürmesine yer olamayacağını ileri sürmektedirler.

Osman Gazi Köprü-hisar'ın fethi ile meşgûl olduğu sırada İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han Mısır üzerine hareketle Haleb'e kadar gelmiş, sonra, seferin tamamlanmasını kumandanlarını-

dan Çoban Bey'e havâle ederek Anadolu beylerini de onun maiyetine memur etmişti. İlhanlı hükümdarından gelen bu türlü emirlere itaat Anadolu beyleri için bir vecibe addolunuyordu. Hepsi de kendi bölgelerinde yarı bağımsız idiler ve komşu Rum tekfurları ile savaş ve barış yapmaya hakları vardı. Osman Bey de oğlu Savcı Beyi bir mikdar askerle göndererek bu emre uydı ise de kışın şiddetti ve yolların kapalı olmasından dolayı oraya gönderilen birlikleri geri döndü ve hükümdarın emri yerine getirilmiş sayıldı.

Her zaman zafere ve yenmeye alışmış olan gaziler 1313 (h. 713)'de bir araya toplanıp Osman Gazi'ye hitâben «ey gazi han, hamdolsun düşman mağlup ve makhur oldu. Bundan sonra vaktinizi ziyan edip hareketsiz kalmak size revâ değildir, yakışmaz, her şekilde gazaya meşgûl olmanız mâkul ve münâsiptir» diyerek teşviklerde bulundular; bunun üzerine Köse Mihal adındaki Rum tekfuru dâvet olundu; Osman Gazi'nin teklifini kabûl ile islâm oldu, onun eliyle hil'at giydi ona, Abdullah Mihal adını verdi, oğlunu kendi hizmetine aldı; idaresinde bulunduğu yerin hükümetini uhdesinde bırakarak bir sancak verdi. Köse Mihal Bey'e sancak verilmesi Selçuklu sultanının vaktiyle Osman Gazi'ye göndermiş olduğu sancak olayına benziyordu. Yâni, kendisinin hükümdar ve Köse Mihal'in de komutası altındaki beylerden biri olduğunu gösteren bir muâmele idi. O zamanın siyâset usûl ve uygulamasına göre, bir anlam taşıyan bu davranış, Osmanlı toplumunda ve devletinde ilk kez vuku buluyordu. Bunu izleyen Leblebici-hisar kalesi tekfuru da Osman Gazi'yi karşılayarak itaatini arz etmekle yerinde bırakılmış ve ricası üzerine oğullarından biri Osmanlı hizmetine alınmıştı. Aynı suretle, Lefke (Osmaneli) ve Mekece hisarları tekfurları da yerlerinde bırakıldı, arazileri tahrip edilmedi. Bu itaat ve ilhaklar münasebetiyle Samsa Çavuş' «..olmaya ki cemaat kendi milletlerine rûcû' göstereler» diyerek bu boyun eğmelerin istemiyerek yapıldığını, ilk fırسatta buların tekrar Bizans'a tâbi olacaklarını hatırlatmış, buna karşı, Osman Gazi de «bu adamları tamamen mülkelerinden ve yurtlarından mahrum edemem, yerlerinde bırakmam lâzımdır; ancak Samsa Çavuş'un sözlerini de yabana atmamak gereklidir» cevabını vermişti. Samsa Çavuş'a Lefke köylerinden biri temlik edildi ki, sonra Çavuş köyü diye adlandırılmıştı.

Osmanlı devlet teşkilâtında, özellikle, saray vazifeleri arasında

«çavuş» diye bir rütbe ve memuriyet vardır ki, ilk defa Samsa çavuş ile Karaca Balaban Çavuşun bu sıfatı taşıdığı görülmektedir. Sarayın yüksek kademelerinde bulunur, teşrifatçılık yapardı. Çavuş, Başçavuş, sonradan başka hizmetlerde de bulunmuşlardır, Bizans teşkilâtının da belki etkisi vardı.

Aygutalp oğlu Kara Ali, Geyve'ye bağlı Tekür-pınarı kalesini zaptettikten sonra, burası ve mülhakatı kendisine iktâ süretille verildiği gibi, Geyve ve civarındaki yerler de yararlılığı görülen gazilerre ve müناسip kimselere tevcih edildi. Osman Gazi, 1314'den itibaren muhasara ve abluka altına aldığı esnâda bir çok Rum köylülerini Bursa'ya sığınmaktan ise Osmanlılara itaati tercih ettiler ve onların himâyесinden faydalandılar. Osman Gazi ele geçirdiği yerlerin gelirini beglik, yâni mîri için zabitetmiş ve o bölgeyi de gazilere timar olarak dağıtmıştı.

Karaca-hisar'da kurulu pazarı bir defa Germiyan bölgesindende yaşayan ve Çavdar-oğlu denen bir tatar asireti reisi basmış, yağma etmişti ki, sonradan Orhan Gazi onları yola getirmiştir.

Osman Gazi, yaşılığı ve hastalığı sebebiyle hareket kabiliyetini, cevvaliyetini kaybedince oğlu Orhan Bey'in devleti idareye muktedir bir hale geldiğini görmüş ve 1320'den itibaren onu kendisine âdetâ vekil yapmıştır. Bununla beraber, halkın işlerinin iyi yönetilebilmesi için nizamlar, kanunlar konulması ile mesgûl oluyor, divanlar kurarak kararlar alıyordu. Bir yandan mülkün genişletilmesine çalışıyor, öte yandan müslüman ve hristiyân teb'anın huzur ve âsâyişinin mükemmel hâle getirilmesine dikkat gösteriyordu. O, teşkilât ve müesseseler konusunda Selçuklu devletini örnek alıyordu. Bu yüzden Bizans hududunda üç tane uç beyliği ihdas etmiştir ve bunların başına en güvendiği üç kumandanı, (Konur-Alp, Akça Koca, Samsa Çavuş), uç beyi olarak getirmiştir :

1) Konur Alp, en kuzeyde Karadeniz'e doğru olan yerlerde, bugünkü Akyazı istikâmetinde, Konrapa kalesi ve nahiyesi bölgesindende ülkeyi genişletecek,

2) Akça Koca, İzmit, Nicomedéia)'e karşı savaş açarak bu şehrin etrafını vurup yıkacak,

3) Samsa Çavuş İznik (Nicea)'e yönelmiş uç beyliği görevi yapacak, kendisi Karatekin nahiyesinde oturacak, dağılan ahaliyi tek-

rar toplayacak, aynı zamanda İznik civarına akın ederek Marmara denizine kadar olan bölgeyi fethedecekti.

Osman Gazi, Bursa'yı fethe oğlu Orhan Bey'i gönderirken asker ve ümerâyi Yenişehir ovasında toplamış ve herkesin huzurunda onu bu işe memur ettiğini bildirmiş, yanına da hem ümerâdan Köse Mihal, Turgut Alp gibi muktedir kumandanları, hem de Şeyh Mahmut Gazi, Şeyh Edebali'nin kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu Ahi Hasan gibi meşâyihi vermişti. Osman Gazi'nin memleketi, o sırada bütün İslâm memleketlerinde dârülcihat olarak meşhurdu ve her taraftan ceng erleri cihat farızasını ifâ için buraya geliyorlardı.

Bursa'nın teslimi esnasında, Bursa tekfürü, bir Osmanlı askerî birliği tarafından himâye olunmasını istediği zaman, Köse Mihal «himâye hakkı gereklidir» diyerek 30000 flori istemiş ve bu sûretle tekfur âilesi ve mensupları bu himâye altında Gemlik'e kadar gidebilmişlerdi ki, bu bir «fidye-i necat» demekti. Ve Osmanlılarda ilk defa vukubuluyordu; bu sayı yâni 30000 adedi daha sonraları çeşitli hallerde düşmanla yapılan anlaşmalarda, muâhedelerde esas olmuştur.

Osman Gazi'nin ölüm yatağında, oğullarına ve devletin büyüklerine hitâben vasiyeti şöyle idi :

- a) Gazâ ve cihad farızasını devam ettirmek
- b) Âdil olmak, العدل اساس الله ilkesini benimsemek
- c) Kendisinin vefâtında Bursa'daki Gümüşlü Kümbet'e defnedilmek.

Osman Gazi'nin geride bıraktığı eşya çok mütevâzi idi. Bunlar üç sürü koyun, birkaç at, iki uçlu bir kılıç v.s. idi. Hammer'e göre, bu iki uçlu kılıç şekli, Osmanlı padışahlarına mahsus olup, ezcümle, Budin Beylerbeylerinin mühürlerinde kullanılmış, kapudân-ı deryâların kırmızı sancaklarında işlenmiş olarak görülmekte idi. Osman Gazi, devlet hazinesinden (o zamanki deyimle beytü'l-mal'den) bir şey almamış, ganimetlerden hissesine düşen ile bir de, kendi koyun sürülerinin geliri ile geçinmişti. Halka tarh ettiği «pazar bâci» reâyâının gönüл hoşluğu ile konulmuş vergi idi.

Osman Gazi'nin şemâili hakkında şehnâmeci Lokman XVI. yüzyılın sonlarında bir tasvir yapmıştır. Ona Kara Osman Bey denilme-

si bütün Türkmen bey ve hükümdarlarına böyle ad takılmasının âdet olmasından (Kara Yüyük Osman, Kara Yusuf, Kara İskender...). Kezâ bütün Türkmen hükümdarlarına denildiği gibi, ona da bey denilirdi. Devletinin istiklâl kazanmasından sonra ise han denilmiş olacağı genellikle kabul edilmektedir.

Osman Gazi'nin oğulları ve zevceleri hakkında yapılan araştırmalar (Belleten, sayı : 19) şu noktaları belirtmektedir :

Şücâeddin Orhan bin Fahreddin Osman'ın Rebiülevvel 724 (şubat 1324) tarihli vakfiyesinde, kölesi tavâşı Mukbil Şerefeddin'e Mekece nahiyesini vakfettiği anlaşılmaktadır.

Osman Gazi'nin diğer oğlu Alâeddin bey, babasının ölümünden sonra kardeşi Orhan Bey'e beylerbeyi olmuş, daha sonra kendisine temlik edilmiş olan Bursa'da Kite ovasındaki gelirleri ile geçinmiş, Bursa'da vakıflar yapmıştır. Bir kısım tarihler şehzâde Alâeddin Bey ile Orhan Gazi'nin ilk veziri olarak h. 729 tarihli Asporçe Hatûn vakfiyesinde görünen Hacı Kemaleddin oğlu Alâeddin Paşayı birbirine karıştırmaktadırlar.

ORHAN GAZİ DEVİRİ MÜESSESELERİ

Orhan Bey, Mart 1324'de hükümdar olmuştur. Buna delil olarak bu tarihteki bir vakfiye kaydı ve h. 727 tarihli bir sikke gösterilmekte, bu sikkedeki 3 rakkamının Orhan Bey'in hükümdarlığının üçüncü yılına tekâbül ettiği anlamına geldiği kabul edilmektedir.

Orhan Bey'in, daha babası hayatta iken, başa geçtiği, hükümdar olduğu Neşri'nin (Cihannümâ, Ankara nşr., s. 136) şu kaydından anlaşılmaktadır :

«...ve dahi bunu kasdetti kim oğlu Orhan kendü zamanında sevket tutup nâmdâr ola ki kendüden sonra gelen halk ona itaat göstereler...»

Orhan Bey, o devirde hakkında «*yel gibi eser sel gibi yol keser*» denilen Çavdar aşiretini tedip ettiği gibi babasının ülkesinde bulunan bütün kale, hisar, pazar gibi yerlerde tam bir egemenlik kurabildi. Bu hisarlar şunlardı : Karaca-hisar, Oynas-hisar, Karaçış-hisar, Karatekin-hisarı, Kapucuk-hisarı, Kılıkli-hisarı, Geyve-akhisarı, Kereste kalesi, Tuz-pazarı, Akyazı.

Orhan Bey, 1329'daki Pelekanon galibiyetinden sonra, artık yardımın ümit kesen İznik kalesini teslim aldı. Bursa'da olduğu gibi, burada da yerli halktan isteyenlerin malları ile birlikte gitmelerine müsaade etti ve kalanlar için de kendi tebaasından olmak ve sadece haraç vermek şartı ile din ve âdetlerini muhafaza edebileceklerini ilân ettirdi, burayı kendisine beylik ve hükümet merkezi yaptı (1330).

İznik'e gelen seyyâh İbn Batuta, Orhan Bey hakkında «*Türkmen müllukiünün âzamı ve kesret-i emvâl ve bilâd ve asâkirce cîmlesinin ekberi*» demektedir (Seyâhatnâme, Şerif Pasa Tercümesi, s. 341). İznik'de Orhan Bey'in zevcesi Nilüfer Hatun tarafından ağırlanmış, ikrâm görmüştü (1333).

Osmanlı devletinde ilk teşkilât Orhan Gazi zamanında kuruldu. Bursa ve İznik'in zabit edilmeleri Osmanlı beyliğinin ilk devir tarihinin ehemmiyetli hâdiseleri olarak mütalea edilebilir. Orhan Gazi Beyliğinin hudutları artık mütemadiyen genişlemekte olduğundan, yeni müesseseler ile sağlam temellerin atılması bu siyâsi varlığa ve birliğe bir hayatıyet ve devamlılık sağlamakta idi. Bu beylik yavaş yavaş eski aşiret usul ve kaidelerinden, Türk ve Türkmen törelerinden az çok ayrılarak o zamana göre modern bir devlet olmak yolunu tuttu.

İdare sahasında, adalet ve askerlik işlerinde teşkilât vücuda getirmek lüzumu hissolundu. Bu hususlarda ulemâ sınıfından gelmiş olan vezir Alâeddin Paşa ile Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Efendi (bk. Çandarlı maddesi IA) bilhassa faaliyet ve hizmetlerde bulundular.

Evvelâ Orhan Gazi'nin cülausunun üçüncü yılında (727 - 1327) bir gümüş sikke basıldı (Uzunçarsılı, Orhan Gazi'nin ilk sikkesi, Belleten, s. 34). Bu parada Osmanlıların mensup oldukları kayı boyu damgası da bulunuyordu. Orhan Bey devrinin Osmanlı fütuhat hareket ve siyâseti şöyle hülâsa edilebilir :

Babasının zamanında olduğu gibi, Orhan Bey devrini de, evvelâ bir uç beyliği hüviyeti ve şuuru içinde mütalea icab eder. Karaca-hisar sancak beyliğine tayin edildikten itibaren, o, Selçuklu devletinin geleneklerinin bir devâmi olarak, uç beyidir. Beylerbeyi derecesini babası almıştır ve emîr-i kebir ünvânını, Bursa'daki Şehadet câmii kapısında Orhan Bey nâminâ mevcut kitâbeden de anladığımız vechile, 1338'de yine hükümdarlığının ortalarında bile, kullanmakta idi. Bir İslâm serdârının kendi kılıcı ile aldığı yerin gazâ hakkı (Kılıç hakkı, hakk-ı fetih) olarak kendisine âit olması ve uç beyliği arazisine dâhil bulunması, tarihi gerçeği karşısında, uç beyliği konusunu bir müessesede olarak ele aldiğimiz vakit, şu noktaları da belirtmemiz ve daha eski devreyi hatırlamamız gereklidir : Anadolu Selçuklu devleti zamanında, XIII. asırın son yarısında, batıya doğru olan hudut teşkilâti, uç beylikleri Bitinia mintâkasında temerküz etmişti. Bizanslıların bu asırın birinci yarısında Rumeli'den nakl edip de bu mintâkaya, uç beyliğine karşı yerleştirdiği hıristiyân Kuman Türkleri sonradan dağılmışlar, ancak Laskaris hânedânının Bizans'ı

pâyitaht olmaktan çıkarmasını tâkiben de, uçlardaki Türk beyleri, yavaş, fakat, kesin şekilde batıya doğru topraklarını genişletmişlerdir. Bu keyfiyet, bir tarafından Bizans hudut müdafasının zayıflamasına, diğer tarafından da Moğol tazyiki altında Selçuklu hâkimiyetinin bilhassa batı bölgelerinde tesirini kaybetmesinden ileri geliyordu.

Uçlardaki Türk aşiretlerinin beyleri, şeklen Selçuklu devletine bağlı olmakla beraber, fırsat buldukça onu dinlememekte ve müstakil hareketlerde bulunmakdan geri durmamakta, vergilerini çok def'a kanlı tedibler altında vermekte idiler. Merkezi devlete şu veya bu sebeple isyan etmiş olanlar uç beylerinin yanında bir ilticâ-gâh buldukları gibi, her isyan hareketi de uçlarda bulunan aşiretler tarafından muntazam yardım görüyordu.

Selçuklu devletindeki merkezi idarenin zaafi karşısında memleket dâhilindeki zengin Türk tacirlerinin kervanları da bunlar tarafından çapullara mâruz kalyordu. XIV. asrin başında evvelâ Emir Çoban, sonra oğlu İlhanlıların Anadolu vâlisi Demirtaş, bu uçlarda yerine göre, siyâsî veya askerî tedibler ile ve uçlardaki beyliklerin fiili mevcûdiyetlerini, «tâbî bir devlet» gibi kabûl etmek sûretiyle, nüfuzlarını tesis edebilmişlerdir.

XIV. asrin ortalarına ait tarihî bir kaynakta İlhanlılara tâbi olub onlara vergi veren Anadolu uç memleketleri, «Karaman, Germiyan, Hamidoğulları, İnançoğulları, Orhan Gazi» Umur Bey, Sinop, Kastamonu, Gerede ve Bolu beyleri olarak gösterilmiştir (Türk Hukuk ve iktisat tarihi mecması, Cilt I, s. 33).

Bazı sikkeler ve kitâbelerle *Mesâlikü'l-ebsâr*'daki bir kayıt, İlhanlı devletinin son inhibitât ve sukut zamanlarında bile bu uç memleketlerinde Moğol hâkimiyetinin büsbütün ortadan kalkmadığı zannını vermekte ise de, bunun, belki de, Anadolu'da İlkânî hâkimiyetinin vârisi olan kuvvetli Eretnâ devleti ile hoş geçinmek için takip edilen bir siyâset neticesi olması muhtemeldir.

Uçlar, yalnız göcebe veya yarı göcebe Türkmen aşiretlerine mahsûs yaylak veya kışlakları ihtivâ eden sahalar değildi. Her aşiretin kendisine mahsûs yaylak veya kışlakları olmakla beraber, uçlarda bir çok köyler, küçük kasabalar, hattâ, mühim noktalarda kü-

çük müstahkem mevkiler de vardı. Bütün bunlardan başka, hudutların biraz gerisinde, sayıca çok olmamakla beraber, bazı büyükçe şehirler de vardı ki, Bizanslılardan zapt edilmiş olan bu müstahkem şehirler, uç beyliklerine merkez vazifesi görürorlardı (Kütahya, Afyonkarahisar, sonradan Bursa). Türk sahasında müslüman Türk kuvvetlerinden başka hıristiyân köyleri hudut olduğu gibi, şehir halkı da islâm ve hıristiyân karışıkçı. Aynı suretle, Bizans topraklarında da, ovalarda yerleşmiş müslüman Türklerle tesadüf olunuyordu (Köprülü, Osmanlı Devletinin kuruluşu, Ankara, 1959, s. 76). Uç beyliği müessesesi, biraz sonra Rumeli hudutlarına intikal edecek ve bu müesseseye XV. asır sonuna kadar bütün ehemmiyet ve hayatıyetini muhafaza edecektir.

Uç beyliğilarındaki bu kısa açıklamadan sonra, Orhan Gazi devrinin fütihat siyâsetindeki ikinci kesin özelliğe temas edebiliriz.

Bu, Osmanlı idaresinin bütün Türkiye'ye hâkim olma istadını göstermesi keyfiyetinin Orhan Bey zamanında başlaması sorunudur.

O, bir taraftan Bursa'yı, diğer yandan İznik ve İzmit'i aldı. Ve müteâkiben Türk kuvvetleri İstanbul boğazının Anadolu kıyılarını tamamıyla zapt etti. Fakat, İstanbul gibi müstahkem bir şehrin o sırada feth olunamayacağını ve bu şehrle karşı geniş ölçüde müessir bir hareket yapmak imkânı bulunamayacağını anlayınca, fütûhât istikâmetini Bursa üzerinden Gelibolu cihetine çevirmegi düşünmüştür, akıncılığı artık İstanbul'a karşı değil, yeni beliren fırsatların sevki ile, Rumeli tarafına tevcih etmiş idi.

Diğer yandan, Orhan Bey'in millî birlik teşebbüsünde attığı adımlar ve yaptığı hamleler ile Osmanlı beyliğinin Anadolu içlerinde mühim bir rol oynayacak bir yer almasını temine çalıştığı görülmektedir. Asrın ortalarında (1354) Ankara'yı oğlu Süleyman Paşa'ya feth ettirmesinde muhakkak ki, evvelce buralarda mevcut bir âile timarı veya mâlikânesi haklarını kendisine destek yapmak istemesinin bir payı olmalı idi. Yâni, Orhan Bey'in Bursa'dan Ankara'ya ve oradan Tokat'a ulaşan bir yolun etraf ve civârını zapt etmemek bir hedef olarak alması, anlaşıldığına göre, Selçuklu Türkiyesini yeniden ihyâ siyâsetinde ilk iş olarak eline almak ve tatbik etmek istediği bir usûl idi ve bunu mühim bir âmil sayıyordu. Onun Karanamoğlu ile Germiyan oğulları mücâdelesinde, Feridun Bey mün-

şeatındaki muhâberelerinden öğrendiğimize göre (I, s. 80-87), Germiyân oğlunu himâye yollu bir vaziyet takınması, Eretna devleti ümerâsına Kutlu Şâh'ın müttefiki gibi hareket etmesi, Anadolu'da büyük bir nüfûz temini gayesine matuf bir siyâset telâkki olunabilir.

Şüphesiz ki, bizzat fetihler yapması, gazâ ve cihâd işlerinde bütün Anadolu Türk-İslâm cemiyetini mânen tatmin eden önemli zafer ve başarılarla ulaşmasının bunda büyük hissesi olmuştur. Bu sebebedir ki, Orhan Bey'in son devrelerinde, Osmanlılar, istedikleri vakit, kûffâra karşı gazâ ve cihâd ugrünâda, bütün Anadolu Türk beylikleri yardımcı askerî birlikler göndermekten çekinmediler.

Orhan Bey'in devlet idaresi kuruculuğu vasfında bildiklerimizi söyle özetlemek mümkündür: Bütün kaynaklar, onun Osmanlı uç beyliğini hakikî bir devlet halinde teşkilâtlandırdığını, müesseseleştiirdiğini bildirmekte, ittifâk hâlindedirler. Orhan Bey ilk devlet teşkilâtında Anadolu Selçukluları ile, İlhanlıları örnek almış ve buna göre bir hükümet cihâzı kurmuştur. Bunun esâs temeli, nüvesi, beylik merkezindeki divân idi. Orhan Gazi, sultanatının sonlarına kadar, Osmanlı divâni bir uç beyliğinde gelişmekte olan genç ve küçük bir devlet cihâzı olarak, basit ve mütevâzî bir vasfi hâiz idi. Henüz bey ünvânını kapsayan hükümdar divâna bizzat başkanlık ediyordu.

Uç beyliğinin, âdet olduğu üzere, bir de veziri var idi. Fetih hakkı (Kılıç hakkı) dolayısıyla ordunun başına Selçuklu an'enesine göre henüz bir beylerbeyi tâyin edemeyen Orhan Bey, bu işi veliahd olan şehzâdeye tevdî ediyordu. Bu sebepten Orhan Bey devrinin sonlarına kadar, divânda ayrıca askerî müessesesinin doğrudan doğruya temsil edilmediği görülür. Şüphesiz ki hükümdarı askerî bir sahsiyet saymak da mümkündür.

Divâna, hükümet reisi durumundâ olan ve ilk kuruluş devirlerinde ilmiye sınıfından gelmesi mutad olmuş bulunan vezirin de icâbında başkanlık ettiği olurdu.

Bu devir vezirleri hakkında en son tetkiklerin ve vesikalaların ortaya koyduğu isimler kroniklerimizin verdikleri malûmata tetabuk etmemektedir ki, bu hususu bu vesile ile belirtmek isteriz. Ve ilk vezir Alâeddin Paşa'dan başlayarak diğerleri hakkında yazılanlar için şu tetkikleri tavsiye ederiz (Hüseyin Hüsameddin, Koca Meh-

med Paşa, TOEM, sene 7, sayı 43; Aynı müellif, Alâeddin Bey, TTEM, sene 14, s. 15; Uzunçarşılı, Osmanlıların ilk vezirlerine dâir müttalea, Belleten, sayı 9). Bütün bu Osmanlı vezirleri paşa ünvanını alıyordu. Bu ünvan hakkında İslâm Ansiklopedisinde Jean Dény'nin yazdığı madde bu kelimenin etimolojisi ve muhtelif lehçelerde kullanılışı üzerinde geniş malumat vermektede ve paşa kelimesinin hangi asıldan gelmesi muhtemel ve mümkün olduğuna dâir beş hipotez ileri sürmektedir. Ancak şu yakınlarda vefât eden marûf Türkologun kabule mütemayil olduğu faraziyeyi tenkit etmek ve verdiği misâlleri çoğaltmak mümkündür. Paşanın Baş-ağa'dan ziyade, pâdişah kelimesinden geldiğini ileri sürmektedir.

Paşa ünvanını alan vezirler, hükümdarların askerî ve idârî bütünü devlet işlerinde yardımcısı olduklarıdan dolayı, bu vazifelerine uygun olarak, bu ünvanı taşıyorlardı. İlhanlılarda olduğu gibi, askerî sınıf haricinden tâyin olunmuş bulunduğu ve başkumandanlık şezâdeye verildiği, fakat, onun beylerbeyi sıfatı ile divanda yer alamadığı cihetiyile, ihtisası dışında olmamakla beraber, vezir, divân içinde adetâ beylerbeyi vazifesini görüyordu. Ancak çeşitli askerî meselelerin divân hâricinde hükümdara arz olunmak ve müsaâdesi, alınmak suretiyle bir karara bağlılığı da olurdu.

Divân, bu devrede bir vezir, Bursa kadısı ve Orhan Beyle birlikte en çok dört kişiden mürekkepti. Divân'a, dahil olmamakla beraber, bir fetvâ makamının, müftînin mevcudiyeti de umumiyetle kabûl edilmektedir. Bu divân, memleketin bütün işlerinin birinci de recede ve en yüksek mercii olduğuna ve hükümlerin, nihâî kararlarım hep burada verildiğine göre, mâliye işleri ile meşgul olan ve sonraki gelişmelere göre, defterdar mevkîini iktisâb edecek bulunan bir memur da her halde vezire bağlı olarak vazife görüyordu. XIV. asırın ortalarına kadar, Osmanlı divânında ancak bir vezirin mevcûd olduğu anlaşılmaktadır. Orhan Bey, Bursa'yı zapt etmeden ve devlet teşkilâtını henüz genişletmeden önce, pâyitaht kadısı kazaskerlik vazifesini de görmekte ve ayrıca kazasker bulunmamakta idi.

Bu devirde diğer mühim bir değişiklik de, Orhan Bey'in son devirlerinde, şehzâde Süleyman Paşa'nın (O da bir istisnâ olarak vezirler gibi paşa ünvanını kullanıyor, fakat divân ile bir alâkası bulunmuyordu.) ölümünü müteâkip, veliahdîğe ve Rumeli harekâtındaki

ordunun başına Murad Bey'in geçmesi ile yapılmış, Karaman oğlu ile Eretna devleti arasında çıkan ihtilâf dolayısıyla, Murad Bey'in Ankara'ya gitmesi zarureti hasıl olunca da (1360) ilk defa olarak şehzâdeler dışında bir şahsın, Lala Şâhin'in Rumeli fütûhatı ordusu başına beylerbeyi sıfatıyla paşa ünvânını alarak, bu rütbesi ile de bir bakımdan aynı zamanda vezir pâyesine yükselmiş olarak, getirilmiş olduğu görülmüş idi.

Yine bu sıralarda Orhan Bey bu türlü bir vasfi hâiz olan, yâni ilmiye sınıfı hâricinden bir kimseyi, kendi sarayı mensuplarından Lulu (Lolu, Lülü) Paşa'yı beylerbeyi pâyesi ile Ankara'ya yollamıştı. Bu sûretle o devirde sâdece vezirlere mahsus Paşa ünvânını alarak, bir beylerbeyi-vezir olan şahıslar, âdetâ ikinci ve üçüncü vezir durumunda bulunmakta, pâyitahta geldiği zamanlarda da, muhtemelen, divâna dâhil birer âzâ durumunu iktisab etmekte idiler. (Mustasafa Akdağ, Türkiye'nin iktisâdî ve içtimâî târihi, Ankara, 1959, s. 323-333). Osmanlı divânında vezirler ve askerî sınıfı mensup beylerin giyecekleri elbise ve başlarına saracakları sarığın şekli tesbit olunmuş ve böylece devlet erkânı ve askerî sınıf ile halk kıyafet bakımından birbirlerinden ayrılmışlardı. Orhan Bey'in divânda burma tûlbent sarılması, kendi askerine, Anadolu beylikleri askerlerinden ayrılması için ve onların kırmızı börküne mukabil, ak börk giydirilmesi hususunda bir karar aldığı bütün tarihlerde kayıtlıdır. Şehir ve kasabaların kazâlarının idaresinde ise, Osman Gazi zamanından itibaren elde edilen yerler idaresinde, buraları feth eyleyen beylere verilmek sûretiyle ve doğrudan doğruya aşiretin ileri gelen ve birer askerî kumandan durumunda olan beyler kullanılıyordu. Yine Selçuklu divân dâireleri çevrelerindeki idârenin aynı idi. Meselâ İnönü, Sultan-önü, Bilecik, İznik, Karacahisar, İzmit, Yenişehir ve Bursa birer kazâ teşkil ediyordu. Başlarında birer subaşı ve kadı vardı. Subaşilar hem âsâyişe bakıyor, hem de o bölgenin askerî kumandanı bulunuyorlardı. Daha sonraları buraları birer sancak itibar edilerek, savaşlarda asker başbuğu olanlara tevcih edilmiş, yalnız en mühimlerinin başlarında şehzâdeler bulunmuş idi.

Orhan Bey, Osmanlı devletinde muntazam bir devlet teşkilâtı meydana getirdiği sırada, bütün timarlıları muayyen birlikler hâlinde bir takım kumanda kademelerine bağladı. Osmanlı ordusunun en mühim unsurunu teşkil eden bu kısım, aşiretlerden hizmetleri

mukabilinde kendilerine timarlar verilmek üzere, çok vakit toplu bir halde vazifeye alınan sipahiler idi. Bunların ileri gelenleri, kendi boy ve oymaklarından topladıkları adamları ile beraber seferde vazife alıyorlar, gazâ ve fetihden sonra, bu gazilere ibtidâdan timar verildiği gibi onlara başbuğluk edenlere de geliri daha yüksek bir timar tahsis olunuyordu. Hepsi de atlı olan bu timarlilar bir alay hâline konularak, başlarına en büyük timar sâhibi olan kimse alay beyi tayin ediliyordu.

Her kazânın timarliları bir çeribaşı idaresinde idiler. Şehzâde Süleyman Paşa, ordunun baş kumandanlığını yaptığı esnâda ise, sancak beylerinin kumandasındaki bütün kuvvetlere kumanda etmekte idi.

Orhan Bey devletinin dayandığı ikinci sınıf askerî kuvvet yaya ve müsellem teşkilâti oldu. Bunların viçûda getirilmesindeki temel sebep, her vakit zamanında sefere gelemeyen yahud uzun zaman muhasara hizmetinde kalamadıklarından dolayı başarıları mahdûd olan atlı aşiret sipâhileri yerine, yine Türk gençlerinden dâimî ve esaslı kuvvetlere ihtiyaç duyulması idi. Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil'in fikri ve uygulaması ile meydana gelen ve cenkçi halk arasından yazilarak teşkil olunan hem atlı (müsellemler) hem de yaya denilen bu birlilikler her on kişiye bir baş ve her yüz kişiye de daha büyük bir baş tayin edilmek suretiyle teşkil olundular. İlk zamanlarda bunlar «*padişah hizmetinde olalm* deyû» büyük bir tehâlik gösteren gönüllülerden meydana geliyordu (Neşri, Cihannümâ, s. 54). Ve evvelâ 1.000 kişilik bölükler hâlinde tertip edildiler; sonra, sefere devam ettiği müddetçe, iki akçelik ulufê almak suretiyle; hizmet gör-düler. Bunlar muharebe olmadığı zamanlarda kendilerine gösterilen toprakları işleyip, bazı vergilerden muaf tutulurlardı; Ve müsellem denilen 1.000 kişilik atlı kuvvetin 30 neferi bir ocak itibar olunmuştu, ve içlerinden bazıları nöbetle savaşa giderdi. Sefere gitmeyenler ise yamak olmaları ve sefere gidenlere, seferden önceye kadar, muayyen harçlık vermeleri kanun hâline sokuldu ki, bu usul XVI. asırda Rumeli'de mevcûd diğer bâzı askerî teşkilâta, yürüük ve tatarlara da şâmil oldu.

Şehzâde Süleyman Paşa'nın kumandası altında, aynı zamanda, yaya sancak beyleri, müsellem sancak beyleri ve timarlı sipâhi sancak beylerinin sefere katıldıkları bilinmektedir. Orhan Bey'in son

zamanlarında ordu teşkilâtının daha fazla genişlediği ve askerî sınıfların mükemmel bir müessesesinin muhtelif kolları hâlinde tertiplendiği görülmektedir. Meselâ; Süleyman Paşa, babası Orhan Bey'e gönderdiği bir mektubunda (Feridun Bey Münşeâti, I) «zümre-i sipâ-hiden İvaz yiğit-başı»yı 1.000 nefer atlı ile Evrenos Bey'e yardıma gönderdiğini bildirmekte, elde edilen zafer üzerine, Orhan Bey de, İvaz yiğit-başı'ya bir sancak yollamakta, oralarda bir sancaklık yer verilmesini emr etmekte, bu harekette yararlığı görülen Kara Ca'fer'e de yiğit-başlık tevcih etmekte idi. Bu kayıt bize, her sipâhî birliğinin başında yiğit-başı denilen kumandanların bulunduğu anlatmaktadır. Ancak, bunların, müsellemlerin yerine teşkil edilmiş merkezi bir ordu hâlinde, yâni, ücretlerini divânın ödediği kuvvetler olub olmadığı, yayaların yerini de azeplerin (Bunun ilk zamanlarda hükümdarın şahsına bağlı nöker denilen hâssa kuvvetlere muahharan verilen ad olduğu iddia edilmektedir) tutup tutmadığı, yaya ve müsellemlerin bundan sonra eyâlet kadroları içinde, yardımcı askerî teşkilât hâline getirildikleri meselesi henüz kesin bir şekilde hâl edilmiş ve sâlim bir hüküm ve karar verilecek bir konu hâline gelmiş sayılamaz (Akdağ, aynı eser, s. 343-348; Uzunçarşılı, ayn. eser., s. 126). Kezâ, Osmanlılarda, Kapı-kulu müessesesinin ilk yetiştirmeye ocağı sayılan «acemi oğlanlar» ocağının, Orhan Bey'in son devrinde kurulduğu yolundaki görüş de henüz bir iddiadan ileri gececek mâhiyyette değildir.

Osmanlılarda ilk sikke Orhan Bey zamanında kesilmiştir. Orhan Bey parası denilince, Selçuklu hükümdarı Sultan Mes'ûd II'un kestirdiği dirheme muadil olan 12 kıratlık, yâni 2,4 gramlık bir dirhem ile bunun yarısı olan 6 kıratlık (dirhemin vezni 11,5 ise bunun yarısı da 5,75 oluyordu) akçenin yine Selçuklu devri akçelerinden nîsiyye'nin iki ayrı ağırlığında olduklarını anlamak icâb eder. Bu akçe, Fâtih devrine kadar sâbit bir vezinde tutulmaya çalışılmıştır (Halil Edhem, Meskûkât-ı Osmâniye katalogu, s. 4, 6; Ali Bey, Osmanlı devletinin ilk akçesi, T O E M, sene 8, s. 359; Akdağ, ayn. esr., s. 421-425).

Orhan Bey akçesini vezin itibariyle dirhemin dörtte biri, veya üçte biri sayanlar ve buna göre meselâ, 100.000 akçelik Selçuklu iktâsının Orhan Bey devri akçesinin değeri bakımından 300.000 akçelik Osmanlı hassâsına karşılık olduğunu ileri sürenler de vardır.

I. MURAD DEVRI MÜESSESELERİ

Murad I'nın devlet teşkilâtında yaptığı en mühim değişiklik o zamana kadar en mühim ve en büyük kazâî makam olan Bursa kadılığını ordu kadılığı ile birleştirmesi, yâni, kazaskerlik makamına önem vermesi ve bu mevkii' Çandarlı Kara Halil'e (Hayreddin Paşa'ya) tevcih etmesi idi. Artık bu makam mülkî ve askeri idare üzerinde kat'î bir şekilde üstünlük kazanıyordu. Bu zât, bu tarihten bir müddet sonra (9 sene sonra) sadrazam olacaktır.

İkinci mühim değişiklik, evvelce Süleyman Paşa'nın maiyetinde bulunmuş olan Lala Sâhin Paşa'yı beylerbeyi ünvanı ile Osmanlı ordularının başkumandanı yapmasıdır. Bu tarihte bu makam ve bu rütbe vezirlik selâhiyetlerini de hâizdi ve bu zamana kadar pâdişah'ın ya yakın akrabasına veya oğluna tevcih edilmekte idi (Alâeddin Paşa, Süleyman Paşa gibi). Bundan sonra, hükümdarın kardeşi veya oğlu artık divân-ı hümâyûna, yâni müşâvere meclisine giremeyecek ve orduya hânedâna yabancıl bir kimse kumanda edecekten ki, pâdişah, bunda saltanatı için bir mahzûr görmüş olabilirdi. Bu usul bilâhare aslâ değiştirilmemiştir.

Osmanlıların Balkanlarda kolaylıkla ve rahat bir fütûhat yapmalarını bazı Avrupa tarihçileri şu sebebe istinat ettirmektedirler : Bizans devletinin iç mücadelelerinde ücretli Osmanlı askerinin kullanılması Bizans devleti için meş'ûm olmuştur. Çünkü, Kantakuzeinos'un bu yardımcıları tehlikeli müttefiklerdi. Bulgarlar ile Sirpların bu kadar uzun zamanlar elde etmek için Bizanslılarla çarpışıkları münbit vâdiler, Osmanlıların ihtarâsını, buraların sâhibi olmak arzûsunu uyandırmıştı. Trakya ve Makedonya'nın zaptı Osmanlılarca mühim olduğu kadar, elde edilebilir de görünüyordu. Balkan milletlerinin sınıflarını ve birbirleri ile olan mücadelelerini görmüş ve anlamışlardı. Şüphesiz ki, bu iddiada bir gerçek payı vardır. Fakat, aynı zamanda büyük bir hayatı taşıyan ve genişlemek, yayılmak istidadında ve ihtiyacında bulunan bir toplum ve teskilât da mev-

cuttu ki, bunlar ulaştıkları her yerde üstünlüklerini kabûl ettirebiliyorlardı.

Osmanlıların feth ettikleri yerlerdeki ırkları temsil etmesi şu veya bu süretle devam ediyordu. Bursa, Kocaeli havalisindeki Rumlar hemen bir asırdan beri müslüman türklerle bir arada yaşamakta ve bunları iyi komşu bulmakta idiler. Bu itibarla karşılarda temsile mâni olmak için ne ırkî, ne kavmî bir münaferet, ne de islâmiyet'e karşı açıkça bir nefret mevcut değildi. Kezâ, ne mağlub tarafında kin ve korku, ne de galibler tarafında gurur ve azamet yoktu. Gaddarlık ve zulm hiç mevcut değildi. Geniş bir tolerans ve hoşgörülük, serbestî bahs olunduğu görülmüyordu.

Anadolu'daki rumlar, asırlarca müddet muayyen bir takım sosyâl ve ekonomik şartlarla ünsiyet peydâ etmişlerdi. Sonunda bu şartlar, bunların coğunun tali'lerini, kaderlerini Osmanlıların gittikçe parlamakta ve terakki etmeye olan durumlarına bağlamalarına sebeb olmuştur.

Balkan yarımadasının bütün nüfusunu teşkil eden hıristiyanların temsili meselesi, yâni bunların yeni şartları arzu ve sükûn içinde kabûl etmeleri keyfiyeti yeni bir şeydi. Burada, Murad Hûdâ-vendigâr'ın saltanatının ilk iki senesi zarfında kısa zamanda Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş muazzam kesif bir hıristiyân kitlesi vardı. Bunlar yeni efendilerini tanıtmıyorlardı. İslâmlık hakkında ciddî bir bilgileri yoktu. Şüphesiz ki, bunları kendi arzuları ile ihtidâ ettirmek veya ihtidâ etmelerini beklemek için çok uzun bir zamana ihtiyâç vardi. Bunlara karşı cebir kullanmak da düşünülemezdi. Çünkü İslâmî prensiplere aykırı idi. Ancak itaat etmeyenler, mukavemet gösterenler eziliyorlardı. Kendi rızaları ile Osmanlı hâkimiyetini kabûl edenler ise, işlerinde, güçlerinde serbestçe kalabiliyorlardı. Kendi din ve âdetlerini istedikleri gibi yürütebiliyorlardı.

Diğer taraftan, Anadolu'dan külliyyetli miktarda Türk kolonilerini getirip buralarda yerleştirmek de mümkün değildi. Çünkü, bu sâhadaki ihtiyâç fazla değildi. Halbuki, yeni fethedilen topraklarda zâbita, emniyet ve âsâyîş meselelerinin sağlanması gerekiyordu.

Bu esnâda hem temsîl işini daha açık ve sâlim bir istikamette yürütmek, hem de, hazineye gelir sağlamak için bir çare bulundu :

Osmanlı askerinin, eline geçirdikleri her esir üzerinde, İslâm dinini kabûl ve onunla âmel etmedikçe, mutlak bir tasarrufa hakkı olduğu dînen kabûl edilmişti. Esirler *ganâimden* sayılıyordu. Búnlar ev veya çiftlik işlerinde kullanılabilirlerdi. Veya umumî pazarlarda satılabilirlerdi.

Bu fetihlerde, Osmanlı kît'alarının arka arkaya vuku bulan zaferlerinde harp esirlerinin sayısı pek fazla çoğalmış ve bir esirin râyic bedeli 125 akçeye kadar düşmüştü. Bu fiyat, o zamana kadar Osman ve Orhan Gazi devirlerinde ihmâl edilmiş olan *hums-i ganâim* ve *hums-i şer'i* miktarının tayinine esâs ittihaz olundu.

Ulemâdân Karamanlı Mevlâna Kara Rüstem, bir gün, Kazasker Çandarlı Kara Halil'i pâdisahın huzurunda, devlet menfaatlerini korumamakla ithâm eylemişti. Ve «*vücûb-i edâ-i hums*» hakkındaki âyet-i kerimeyi okuyarak humus (beşte bir) alınması lüzümunu ihtar etti. Pâdişah, buna ehemmiyet vererek esirler hakkında tatbik edilecek mâli bir tedbirin faydalarını takdir ile bu yolda, bir emir verdi ve *hums-i ganâim* alınması Mevlâna Rustem'e tefvîz olundu. Böylece, her esire 125 akçe değer konularak bunun teste biri yani 25 akçesi hazineye alındı. Esirler üzerinde vaz' olunan bu *hums-i şer'i* vergisinin sonradan, Osmanlı mâliyesinde adı çok geçen ve hristiyanlara tarh edilen penç-yek ve işpençe vergileri ile alâkası vardır. Son asırlarda Avrupada bir devlet ile muâhede akd edilirken bir işpençe rüsümünden şikayet olundukça, o milletin esirleri veya süferâ, konsolos, hademe ve onlara tâbi' bulunanların bu vergiden istisnâsı muâhede ye derç olunur ve böylece Osmanlı devleti aleyhine hususî bir imtiyâz, kapitülasyon viicûda gelirdi. Bir taraftan bu kölelik müessesi, diğer taraftan bi'l-vasita ihtidâ ve din değiştirmeye keyfiyeti, Balkan yarımadasındaki Osmanlı cemaatini nisbeten kuvvetlendiriyor ve sayıca artırıyordu. Bununla beraber, bu keyfiyeti mübalağa etmemek lâzımdır. Çünkü, hücum ile zabit edilen bir memlekette, erkek nüfusun bir kısmı telef oluyor, mütebaki kısım ise hayat ve hürriyetini satın alabiliyordu. Ekseriyâ, esir alanlar bunun yerine fidye-i necat almayı tercih ediyorlardı. Bir çok şehir ve kasabalar ise mücadelesiz teslim oluyorlar ve amân şartlarında bunların hürriyeti teminat altına alınıyordu.

Zirâî bölgelerde kölelik korkusu pek his edilmiyordu. Çünkü, balkanlarda her yerde dağlara iltica pek kolay idi. Aynı zamanda

çiftçilerin yokluğu, oldukça kıymetli sayılan ve itibar gören timar arazisini tamamen değerden düşürecek, yiyecek ve zahire hususunda bir kıtlığa veya mahsûlat üzerindeki verginin indirilmesine sebeb olabilecekti. Bu yüzden ilk fethedilen yerlerde, gayet makûl bir sosyal ve ekonomik siyaset tâkib olunmuþtu.

Sultan Murad'ın 1365'de başkaları tarafından da, yâni nisbeten uzak yerlerdeki hristiyan memleketlerden bazlarında da ilk defa tanındığı görüldü. Mevki ve vaziyetinin hâkim bulunduğu ve hattâ Bizans imparatorluğunun açıkça vârisi olduğu kabûl ediliyor gibi idi.

Dalmaçya sâhilindeki zengin ve mamur Raguza (Dubrovnik) cumhuriyeti, kendi tâcirleri için Osmanlı memleketlerinde serbestçe ticaret yapmayı saglayacak bir muahede akdini teklif ediyordu. Bu devlet hiç bir kayda tâbi' olmadan ticârî imtiyazlara karşılık her sene büyük bir para vermeği kabûl etmişti ki, buna Dubrovnik cumhuriyeti hediye demekte, Osmanlılar ise haraç telâkkî eylemeye idiler. Bununla beraber, başlangıçta bunun mâhiyeti ne olursa olsun, bir müddet sonra hakîkî haraç hâline gelmişti. Çünkü, o sıralarda bu devletin mevcudiyeti, ancak Osmanlı hükümdarlarının dostluğunu temin etmek sâyesinde mümkün olabiliyordu. Şüphesiz, Raguza hükümetinin za'fi, Osmanlıların ise kuvvet ve kudretleri arttıkça da bu haracın miktari fazlalaşacaktı.

Bundan daha önce, Sultan Orhan ile Cenevizliler arasında, hükümleri ve hususiyeti pek de bilinmeyen, bir anlaşma yapıldığı bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Ancak, Raguzalılarla yapılan bu ticaret muahedesinin Avrupalıların Osmanlı devletinden ticaret ve seyr-i sefer hakkını para ile satın aldığı muahedelerin birincisi sayılır ve muahedeler külliyyâtında ilk yeri işgâl eder.

Murat I'ın bu muahedeye attığı imzâ hakkında bazı görüşler vardır ve bu imzâ şeklinde muahharan pâdişahlar tarafından kullanılan tuğraya bir başlangıç olduğu mes'lesine dâir bazı nazariyeler ortaya atılmıştır.

Murat I, 1366'da Balkanları feth etmeğe başladığı sırada bu fütuhatta muntazam bir harekât plânı yapmış, istikâmeleri tâyin etmiş ve birer üç beyliği durumunda olan cephe kumandanlarını görevlendirmiştir. Vaktiyle babası Orhan Gazi'nin Kocaeli ve Bursa

havalisi fütuhatında kumandanları görevlendirdiği gibi, o da aynı şekilde hareket etmiştir. Dört cephe uç beyliği söyledir :

- 1) Şark cephesinin kumandasını, bizzat hükümdar deruhide etmektedir, Kırkkilise, Vize, Aydos, Karadeniz Burgazı, Süzebolu gibi mevkileri işgâl ederek Karadeniz'e dayanmaktadır.
- 2) Batı uç beyliğine Evrenos Bey getirilmiş, Makedonya fütuhatı başlamıştır.
- 3) Şimâl ucu : Kuzey Cephesine Kara Timurtaş Paşa girmekte, bu kumandan Tunca'yı tâkip ederek, Balkan eteklerine kadar olan havaliyi fethe memur edilmektedir. Venice - Kızıl-ağaç, Yanbolu, İslimye bu uca düşmektedir.
- 4) Kuzey Batı uca Rumeli beylerbeyi Lala Şâhin Paşa memur olmustur. Bulgaristan, İhtiman, Samakov ve Sofya'nın zabti vazifesi verilmiştir.

Makedonya'da Evrenos Bey eliyle, ilk feth edilen şehirlerden, Drama ve Serez derhal Türk kolonileri tarafından iskân edilmiştir. Bu iki kasaba, bütün Osmanlı devri boyunca dâima Makedonya'daki Türk ve müslüman unsurun müstahkem ve kuvvetli bir şekilde yerleşikleri merkezler olarak kalmış, Türk toprak aristokrasisi ilk def'a burada teessüs etmiştir.

Mesta ve Struma nehirleri vadilerindeki köyler ve kasabalar hemen Murad'ın hâkimiyetini tanımlılar, hiç bir mukavemet göstermeden Osmanlı usul ve kanunlarına, vergi usulüne, yâni cizyeye itaat etmişlerdi ki, bu hal buradaki halkın daha önceki karışıklıklardan ve adaletsizliklerden neler geçtiğini ve yeni fâtiplerini ne büyük bir memnuniylukla karşıladılarını göstermeye kâfidir.

Bu sırada beylerbeyilik hizmeti ile Rumeli fütuhatında büyük yararlıklar görülen Lala Şâhin Paşa ölmüş ve yerine Kara Ali oğlu Kara Timurtaş Paşa beylerbeyi olmuştur. Kara Timurtaş Paşa'nın dirlik mes'elelerine yeni bir veçhe verdiği ve yeni bir askeri sınıf ihdas ettiği anlaşılmaktadır. Söyle ki : İlk zamanlarda tımar ve has isimleri ile ikiye ayrılan arazi rejimi, toprak nizamı ilk defa Osmanlılar tarafından meydana getirilmiş değildir. Abbasilerden itibaren birçok Türk ve müslüman devletlerinde ve bilhassa Anadolu Selçukluları ile bunların inkirazından sonra zuhur eden Anadolu Türk bey-

liklerinde de buna benzer rejimlerin tatbik edildiği (İktâ sistemi) malûmdur. Bu sebeple Timar usulü daha Osman Gazi zamanından itibaren âdetâ millî ve umumî bir teamül şeklinde tatbik edilmeye başlanmıştır. Sâdece, bu sistemin Rumeli'ye de tatbik ve tesmili Murad I. devrindedir.

Kara Timurtaş Paşa'ya izâfe edilen yeni teşkilât timar ile has arasında bir de zeâmet derecesinin ihdâsına ve bu iki derece hukukunun ırsâleşmesine münhasırdır. Muhtemeldir ki, zeâmet de her hangi bir şekilde daha önceleri mevcûd idi. Böyle olduğu takdirde, Kara Timurtaş Paşa'nın yaptığı, o zamana kadar Osmanlılarda iki dereceden ibaret olan arazi rejimini, eski müslüman Türk devletlerini taklidin, üç dereceye çıkarmak ve verâset usulünü kabûl eylemek gibi bir takım tefferruata münhasır olan hususlar idi. Tedrîci bir tekâmul tâkib ettiği muhakkak bulunan bu toprak rejimi, toprağın mülkiyet hakları ile alâkadar değildir. Bunda esâs, devlete âit olan öşür (â'sâr) vergisi ile «tapu» harçlarının, bir takım askerî şartlar mukabilinde, bazı şahıslara tevcihinden ibarettir. Bu rejimde en büyük derece olub pâdişahlarla vezirlere ve büyük devlet adamlarına tahsîs edilen «dirlik» şekline has adı verilen ve geliri 100.000 akçeden fazla olan dirlikler «hâs» dir. Her hâs sâhibi vâridâtının 5.000 akçesi için bütün masrafları kendisine âit olmak şartıyla bir «Cebelû» süvârî yetiştirmek mecburiyetindedir. Hâslar ırsî değildir.

İkinci dereceyi teşkil eden ve 20.000 - 100.000 akçe arasında geliri olan dirliklere zeâmet adı verilir. Bu gelirin 20.000 akçesi «kılıç hakkı» sayıldığı için 20.000 den fazlası için her 5.000 akçede bir cebelû verilmesi şarttır.

En küçük dirlik kategorisini teşkil eden ve timar denilen dirliklerin vâridâti 3000 ile 20.000 akça arasındadır. Bunun üç bini kılıç hakkıdır. Üst tarafı hisse adını alır. Her timarlı sipâhî «mâl-i mukâbele» denilen gelirinin kılıç hakkı müstesnâ olmak üzere «hisse» için her üç bin akçeye bir tane olmak üzere cebelû vermekle mükelleftir. Bununla beraber, timar şartları Anadolu ve Rumeli'ye ve hattâ sonradan bâzı eyâletlere göre değişmiştir. Muahhar bir çok kanunnâmelerde ve risâlelerde belirtildiği üzere, bu rejim «â'dâ ile cenk etmek mukabilinde tâyin olunmuştu» onun için seferlerde timar ve zeâmet sâhipleri cebelülerini alıp sancak beylerinin mâiyetlerinde toplanmak mecburiyetindedir.

XVI. asırda bu süretle 140-150 bin cebelû temin edilirdi.

Bununla berâber, sefere esen «eskinci» timarı ile kale muhâfazasına memur olan «müstahfîz» timarından başka bir de imamlık, hatiplik ve diğer bâzı hizmetler ve vazifeler için «hizmet» timarı vardı. Mahlûl kalan timarların tevcîhi için de bir takım kanunî esaslar tesbît edilmiştir.

Tabiatîyle, bütün bu kanunî mevzuat uygun bir tekâmül mahsûlüdür. Bu itibarla Kara Timurtaş Paşa'nın bu meseledeki rolü ve yaptıkları tamamen vâzih sayılamaz. Her halde, bu rolün Anadolu'da öteden beri tatbik edilmekte olan bir sistemi Rumeli'nin mahallî şartlarına tatbik etmekten ibaret olmak ihtimâli çok kuvvetlidir.

Yine Kara Timurtaş Paşa'ya izâfe edilen teşkilâttan biri de Voynuk teşkilâtıdır. Voynuk sınıfı bir nev'i askerî seyis teşkilâtı demektir. Hıristiyan unsurlardan toplanan bu sınıf efrâdi vergiden muaf tutulmuştur. Vazifeleri, süvârının atına bakmak ve ahır işleri ile meşgul olmaktadır. Bu süretle süvârilik ile at uşaklıği birbirinden ayrılmış demektir. Süvârının vazifesi sâdece ata binmekten ve harp yapmaktan ibaretti. Bu askerî vazifelerin istilzâm ettiği bütün diğer hizmetler ise voynuklara bırakılmıştır. Voynuklar Rumeli'deki hıristiyân reâyâdan teşkîl edildiğine göre, bunların mühim bir kısmını da yeni feth edilen yerlerdeki bulgarlardan idiler.

Osmanlı pâdişâhı Murad I'a Mısır hükümdarı Berkuk'un (Mehîk'üz-zâhir Seyfeddin Berkuk) gönderdiği bir mektubunda «*Sultan'ül-guzât*» demistiştir.

Murad I'ın şahsiyeti :

Murad Hüdâvendigâr (Gazi Hünkâr, Hüdâvendigâr Gazi) lâkablari ile de anılmakta idi. Türk târihine şeref veren en büyük askerlerden ve en muktedir devlet adamlarındanandır. Babası Orhan Gazi ona Rûmeli tarafında küçük bir köprübaşı bırakmış ve o da bu küçük mirâsa istinaden Balkan yarımadasının en büyük bir kısmına hâkim olmuşdur.

Murad I Bizans imparatorluğunu kat'î nüfûzu ve hâkimiyeti altına almaya muvaffak olduğu gibi, Balkan yarımadasında beş asır-

dan fazla süren Türk hâkimiyetini de kurmuştur. Osmanlı tarihinde o, imparatorluğun ilk kurucusu, hem de balkanların hakikî fâtihi olarak mühim bir yer almaktadır.

Otuz seneye yakın bir müddet Osmanlı devletinin mukadderâtını derin bir vukuf ve liyâkat ile idare etmiştir. Onun sultanat zamanı, Fâtih ve Kanûnî Sultan Süleyman devirleri gibi, iyice bilinemediği cihetyle, büyülüğu tâm manasıyla anlaşılamamıştır. Karşılaştığı güçlükler ve hallettiği meseleler, sultanatının neticeleri haleflerininki ile mukayese edilirse hiç değilse onlar derecesinde olduğu görülür.

Harp sahasındaki gayret ve cesâreti babası gibi idi. Hattâbabasının zamanından daha geniş bir icrâat sahasına yayılmış olduğu için daha fazla tecrübeye maruz kaldığı halde gevşememiştir. Maiyetindeki ümerânın ve kumandanların hiç biri ile aralarında bir anlaşmazlık zuhur etmemiştir. Hiç bir an'ane veya tedricî bir inkişâf zeminine istinad etmeyen fütûhât, aksamadan ve her şarta uygun bir şekilde gerçekleşiyordu.

Bizanslılara ve Rumlara karşı muamelesi onların karakterini tâyinde mükemmel bir anlayış ve isâbete istinat ediyordu. Hattâ Bizans kilisesinin teveccûh ve muhabbetini celb eyliyordu. Patrik 1385'de, Papa VI Urben'e yazdığı mektubta Sultan Murad'ın kiliseye, hareketlerinde tam bir serbestî bahşeylemiş olduğunu bildirmiştir. Osmanlılardan hiç bir şikayetleri görülmemekte idi. Bu sebeple Gibbons der ki : Osman Gazi etrafına bir ırk toplamış, Orhan Gazi bir devlet yaratmış, fakat imparatorluğu kuran Sultan Murad olmuşdur. Halkokondil, Murad'ın az konuşan fakat konuştuğu zaman güzel söz söyleyen hayırhah bir hükümdar, yorulmak bilmeyen kibâr bir şövalye olduğunu bildirir. Jorga ise, müsamahalî bir efendi idi der.

Osmanlı devletinin dış ticaret ve anlaşmalar müessesesi, Murad I devrindeki Raguza cumhuriyeti ile vukubulan anlaşmalardan sonra, bilhassa Yıldırım Bâyezid devrinde Venedik cumhuriyeti ile yapılan müzakere ve anlaşmalarla gelişti. Akdeniz'in bu kudretli ve tüccar devleti görmüştü ki, Osmanlılarla diplomatik müna-sebetler kurmak ve ticaret anlaşmaları yapmak hayatı bir zaruretti. Bu hususta Bizans'daki Venedik kolonilerinin de fikirleri alın-

diktan sonra 1390'da teşebbüse geçildi. Edirne'ye gelen Venedik elçisi Quirino evvelce iddia ettikleri gibi, Venedik kolonisi için bir liman veya stratejik bir mevkiin terkedilmesiniaslâ mevzû bahis etmeyerek, sadece, Türklerin hâkim oldukları yerlerdeki pazarlarda hububat alım ve satımı yapabilmek, yâni ticaret serbestisi sağlamak maksadıyla müzakerelere tevessül etti. Pazarlara ve limanlara girmek müsaadesini istihsal ederken muayyen gümrük resmi ödemeyi de kabûl ediyorlardı. Filhakika kendilerine istedikleri bu ticârî müsaadeler bahşolunmuş, fakat Bâyezid tarafından hiç bir siyâsî mâhiyetde tâvizde bulunulmamıştı.

XV. yüzyılda Osmanlı müesseseleri

XV. asır başlarında İstanbul muhasarاسının neticesinde, Osmanlı devleti Bizans imparatorluğuna, muhasaranın ref'i karşılığında bazı şartlarını kabûl ettirmiş, ve böylece haraç müessesesi daha o zamandan itibaren bir gelenek hâlini almış, bir takım iskân ve hukuk müesseseleri vaz' etmekteki siyâsetinde de tutumunu belirtmiştir. Kabûl edilen bu şartlar şöyledir :

- a) Her sene Osmanlı hazinesine verilmekte olan haracın artırılması,
- b) İstanbul'da bir Türk mahallesi olarak bir câmi yaptırılması,
- c) İstanbul'da müslümanlar ile rumlar arasında çıkacak ihtilâfları İslâm hukuku üzere halledecek bir kadı tâyini (Sirkeci'de bir mahalle kurulmuş, Taraklı Yenicesi ile Göynük'den muhâcir nakledilmiş ve câmi yaptırılmıştı ki, Ankara harbinde sonra bunlar yok edildi).

Bâyezid'in Niğbolu zaferinden kendisine düşen ganimet hisseleri ile Edirne'de bâzı dinî ve sosyal tesisler kurduğu (Şükrullah, Behcetüttevârih) malûmdur.

Fetret devrinin dikkate değer bir hâdisesi de : Ankara mağlubiyetinin Balkanlarda sayıları önemli bir yekûnu bulan hıristiyan teb'a üzerinde hiç bir tepki yapmamasıdır.

Bu bölgede sükûn devam etmiş, Osmanlı idâresi temelli kalmıştır ki bu olay Rumeli'deki Osmanlı idâresinin diğer komşu devletler-

den daha âdilâne olduğunu göstermektedir. Osmanlı devleti, feth edileli henüz çok zaman olmayan, Balkanlarda siyâsi ve idârî mahareti ve uzak görürlüğü sâyesinde bu tehlikeli ve buhranlı devri atlattı, Rumeli'deki memleketlerini hâdisesiz olarak elinde tutmaya muvaffak olmuştur.

Osmanlı Devleti Timur'un darbesini müteâkip parçalandığı ve şehzâdeler arasında saltanat mücadeleri olduğu sırada, Balkan devletlerinin Osmanlılara karşı birleşmemelerini, bâzı yabancı tarihçiler, kiliselerin birleşmemiş ve anlaşamamış olmasına yormaktadırlar. Bunun da büyük bir tesiri olmakla beraber, asıl mesele, Osmanlı hükümetinin teb'ası arasında adalet ve eşitliği temin etmek ve dinî işlerine karışmamak süretyile huzur ve emniyeti sağlamak, Balkanlardaki Ortodoks mezhebine mensub mutaassib halkın katoliklere karşı bir nevi himâyesini, müdafaaşını yaparak, onların vicdan hürriyetlerine saygı göstermekte idi. Ve bilhassa bu siyâseti ile bu buhranlı devrede de her hangi bir karışıklığın ve huzursuzluğun belirmesine engel olmuş ve bu yolda başarı sağlamıştı. Bizans imparatorlarının katolik mezhebini kabûl etmek, yâni iki kiliseyi birleştirmek yolunda aldıkları kararlarda yine bu yüzden halkın ve mutaassip papazların mukavemeti yüzünden akım kâhiyordu.

Şunu da belirtmek lâzımdır ki, Ankara savaşı ve bunun doğurduğu neticeler Osmanlı devleti için pek ağır darbe olmakla beraber, çeyrek asır zarfında sâratle kendisini toparlamaya muvaffak olmuş ve bu da Osmanlı teşkilât ve müesseselerinin sağlamlığını, başta bulunanların idâri ve siyâsi basiret ve enerjik hareketlerini isbât etmiştir. Buna mukabil, Hindistan, İrân, Azerbaycan, Irak ve Suriye'den Ege denizine kadar geniş bir fütûhât hareketi yapmış olan Timur'un ölümünden sonra imparatorluğu, teşkilâtsız ve köksüz olduğu cihetle, kısa zamanda parçalanmış ve tarihte Osmanlı devleti kadar bir iz bırakmamıştır.

OSMANLI MÜESSESELERİNE KARŞI YAPILAN TENKİDLERE BİR CEVÂB

Bulgar tarihçilerinin son zamanlarda «Osmanlı feodalizmi problemleri» diye dillerine doladıkları konuyu kendi yanlış ve esassız görüşlerine göre tarihî gerçekleri tek taraflı ve sübjektif bir şekilde muhakeme ederek değerlendirmeye çalısdıkları görülmektedir. Bulardan Burmov, 1960 senesinde Stockholm'da toplanan tarihî ilimler kongresi münâsebetiyle, Bulgar ilimler akademisinde nesrettiği «Etudes Historiques» adlı eserde «Balkan yarımadasının Türkler tarafından zaptı meseleleri»ne dâir, kifâyetsiz ve baştan başa tarafgîr ve iddiâlı marksist görüşünü aksettiren bir yazı nesretmüştü. Tarih araştırmalarına yeni başlamış, ve kaynak bilgisinden mahrum olduğu zehâbını uyanduran yazarın bir müddet evvel elimize geçen bu yazısı, bâzı mahfillerde bir tereddüt uyandırması ihtimâline karşı, sıraladığı mesnedsiz iddialarının tamamen sübjektif ve daha önceden verilmiş hükümlere dayandığını, kısaca ve ana hatları ile belirtmeye bizi sevk etmektedir.

Burmov, Osmanlı Türklerinin Balkan yarımadasını istilâsı ve XIV. - XV. asırlarda Balkanlardaki hâkimiyetinin başlangıcı «Doğu ve Güney Avrupa bölgesinin târihî inkişâfında ehemmiyetli akisler bırakan hâdiselerdir», derken bir gerçeği ifâde etmiş, fakat, burada yaşayan halkların siyâsi istiklâllerini ellerinden almak, onların târihî inkişâfında tabîî seyrî değiştirdikleri yolundaki iddiâsında ise mâlum görüşü tekrarlamıştır.

Once, Türklerin fütûhât devri başlangıcındaki, Bulgarların hâkîkî mânâda siyâsi bir istiklâlli olub olmadığı münakaşa olunabilir. Sâniyen onların târihî inkişâfindaki tabîî seyrî acaba hangi istikamette idi ve Türklerin bu halkları hâkimiyetleri altına almaları müsbat mi yoksa menfi bir etki mi yapmıştır. Bunu tâyin etmek lâzımdır.

Hele bu babda «İstilâ ettikleri memleketlerin sosyal ve ekonomik hayatında kendi âdet ve ananelerini empoze etmişlerdir» hükmü hiç bir değeri olmayan ve her bakımdan temelsiz ve mesnedsiz iddiadir. Zirâ, Osmanlı imparatorluğunun sosyal ve ekonomik hayatı, çok def'a uyguladığı prensip, adem-i merkeziyet esasına göre ayarlanmıştı ve mahallî âdet ve an'aneler, devletin hâkim ve hayatı menfaatleri ile çatışmadığı müddetçe geniş miyasta hürriyet, serbestlik içinde cârî ve muteber idi.

İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, çoğunlukla Bulgar halklarının sâkin bulunduğu topraklarda da, reâyâ mükellefiyetinin ne derecelerde însânî, âdil ve mutedil olduğu, diğer taraftan, dinî ve sosyal hayatlarında da ne kadar geniş müsaade ve imtiyazlar içinde yaşadıkları, özellikle, onun zikr ettiği XV. ve XVI. asırlarda bunlara ne büyük bir dikkat ve hassasiyetle itinâ gösterildiği artık bütün dünyaca ve ilmen apaçık bilinen bir müteârife hükmündedir. Eğer empoze edilen âdet ve an'aneler olmussé-ki fâtih bir milletin üstün meziyetlerinin geri bir toplumda bir tesir bırakmadığı iddia edilemez bunlar, ancak umumî nizâmin yararına ve bizzat Bulgar halkının daha ileri bir cemiyet hâline gelmesine hizmet eden karakterde bulunmuşlardır. Yazarın bu fütûhât devresinin büyük ehemmiyetine rağmen tarihçilerin şimdiye kadar buna lâyik olduğu ehemmiyeti vermemiş olmalarını kaydetmesi haklı görülebilir. Çünkü, bu konuda, bu devir Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti târihini ilgilendiren çalışmalar bizde yeni başlamıştır ve bunların yüksek vasıfları yavaş yavaş aydınlanmaya başlamakta, ancak Türk arşivlerinin, hazinelarından elde edilebilen bu bilgiler sâyesinde bütün ilim âlemi de istifâde ederek târihî gerçeklere ve Türk hâkimiyetinin balkanlarda tesisi ile medeniyete ne büyük hizmetler ifâ ettiği daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, Burmov'un şimdiye kadar bu konularla ilgili nesriyâti, bazı monografileri kâfi ve tatmin-kâr bulmaması, bizim açımızdan da yerinde kabûl edilmek lâzımdır.

Marksist târih görüşü ile hareket eylediğini ilân eden bu Bulgar târihcisinin, idealist metodу kullandıklarını ve bu devrin problemlerini hakikî mâhiyetleri ile kavrayamadıklarını iddiâ eylediği Türk, Amerikalı ve batılı burjuva tarihçiliğine atıp tutmasını mâzur görmek ve onun içine saplandığı rûh hâletine atfetmek gerekiyor. Ona göre, Osmanlı Türklerinin Balkanlarda hâkimiyet kurma-

larının bu halkların yaşayış şartlarına en müsâid bir tesiri yaptığı ve muahhar inkişaflarını sağladığı yolundaki haklı takdir ve tefsirler «Vâkiaların hayasızca (!) tahrifi gayretlerini göstermekte» ve emperyalizm siyâseti temayülinin ifâdeleridir. Fikir ve vicdân özgürlüğünden yoksun, fakat, kendisini progressist tarih ilminin mensubu göstermeye yeltenen bu yazarın bilmediği veya öğrenmek istemediği sey, târihî gerçeklerdir ve bunları hakkıyla anlayıp tefsir edebilmekten ve değerlendirmekten âciz olduğu her söyleyle anlaşılmaktadır.

Şimdi bu konuda vaz' ettiğini söyledişi problemleri birer birer gözden geçirelim :

I — Tarihçinin meşgul olacağı ilk mesele, şüphesiz ki mevcut kaynakların tenkidi olacaktır. Bunların evvelâ, filolojik ve tarihî metnin anlaşılmasını bakımından yapılması birinci şarttır ki, sıhhatalı bir kaynağa sâhip olmak imkânı elde edilir. Burmov'un bu cihete ehemmiyet atf etmemesi, ilmî metoda riayetsizliğinin bir deliliidir ve onun ciddiyetsizliği hakkında kâfî derecede bir fikir vermektedir. Yazarın bilhassa önem verdiği, ideolojik kriteriyum ise yanlış izâh edilmiş veya husûsî bir maksatla tefsîre tâbi tutulmuştur. Zirâ, Osmanlı hükümdarlarının XIV. asır başlarından itibaren Bizans topraklarında yaptıkları fütûhât devresine âit bütün kaynaklarda, bu târihî eserler müelliflerinin mensûb oldukları cemiyet ve kültür muhitlerinin zihniyet ve telâkkilerinin, târihî gerçekleri en tarafsız şekilde aksettirmek isteyen bütün tarihçilere dikkat nazarına alınması kadar tabîî bir şey olamaz. Şimdiye kadar yapılmış tenkit ve tahlillerde ekseriyâ bu istikamette olmuştur. Buna «ideolojik kriteriyum» demekle Bulgar tarihçisi yeni bir terim bulmaya özenmiş ve güyâ yepeni bir hâlikati açıklamış süsüne bürünmüş görünmektedir. Bu kaynakların otantikliği şüpheli olunca, ister Türk, ister batılı târihçi olsun hiç biri bunu ifâdeden şimdiye kadar çekinmemiştir. İlmî metodlarla tenkidi yapıldıktan sonra sıhhat ve güven kazanan her kaynak, târihî gerçekleri büyük ölçüde aksettirmekte ve, onun saçmasapan iddiâ ve isnatları hilâfîna, herkesin işine yaramaktadır. Olsa olsa önceden verilmiş yanlış hükümlerle ma'lûl bulunan bu tarihçinin ve onun gibi düşünenlerin hoşuna gitmez.

Millî ve lisân kökenleri çok çeşitli olan, Grekçe, Türkçe, Lâtince

ve İtalyanca yazılmış bulunan bu kaynaklar elbette mensup oldukları sosyal ve kültürel muhitlerin düşüncelerini aksettireceklerdir. Bu mülâhaza, bu vak'aların shihat derecesinin asgârî bir nitelikte bulunmasınaaslâ sebep teşkil etmez. Ciddî ve objektif bir tarihçi, muhakkak ki, hıristiyan menşe'li kaynakların, fâtihlere karşı yürrüttükleri kini ne dereceye kadar çıkardığını, Türklerin fütûhât hareketlerini tefsirde ne gibi hatalara düştüklerini nazarı itibara alır ve bu malûmatı, mukayeseler yapmak sûretille değerlendirir, ve târihi gerçeği ne derecede aksettirdiğini tâyin eder. Osmanlı kroniklerinin, Osmanlı hükümdarlarının ve kumandanlarının iktidârını, âki-lâne tedbirlerini, yüksek vasıflarını cezbeli bir şekilde anlatmak sûretille vak'aları izah etmek temayülünde bulunduklarını iddia eden yazar, Türk kaynaklarının mâhiyetine hâkkiyla vukuf peydâ etmekten ne kadar uzak bulunduğu göstermektedir. Esâsen bu kaynakları okuyup anlamaktan âciz olduğu anlaşılan Burmov, belki kulaktan dolma bazı ön düşüncelerle böyle bir hükme kalkışmaktadır. Bahsettiği devirlere âit kaynaklardan meselâ Nâşrî, Âşık Paşa-zâde, Behîsti ve daha sonraki Kemal Paşa-zâde, Âlî, Selânikî gibi kronikçilerin ancak sırası geldiği yerde cezbeli bir şekilde vak'aları hikâyeye ve tavsif ettiklerini, fakat, bir çok ahvalde, başta hânedâna mensup şâhisler olmak üzere, vezirleri ve ümerâyi nasıl ince bir şekilde tenkit eylediklerini bilse idi, böyle yanlış ve haksız konuşmaya her halde cesaret edemezdî.

Tarihçi Kritovulos'un, Bizans feodal aristokrasisinin kendi menfaatlerini tervîç ve ifâde ettiği, bunların imtiyazlarını muhafaza edebilmeleri için Fâtih ile anlaşmayı arzu eylediği yolundaki iddiayı ve tefsiri de, pek iltifat edilemeyecek bir görüştür. Kritovulos tarihinin tenkidi Bizantinistler tarafından yapılmış ve onun verdiği bilgiler, mümkün mertebe hakiki değerleri içinde değerlendirilmiştir. Bu konuda Burmov'un habersiz bulunduğu ve belki de anlamayacağı bir çok âmiller vardır ki, onları burada tafsil ve teşrif etmeye lüzum yoktur. İşte Burmov'un birinci problem olarak ortaya koyduğunu söylediğî noktalar bunlardır ve onun ne kadar indî ve tarafçılardan mü'lâhazalarla, tamamen menfi açıldan meseleyi muhakeme etmeye çalıştığını göstermektedir. Bu münasebetle, sırası gelmişken, ona iki sual tevcih etmek yerinde olsa gerektir : Evvelâ, saydığı millî ve lisânî menşe'leri çeşitli olan tarih kaynakları içinde niçin tek bir

tâne Bulgar târihî kaynağı zikredememektedir. Bu gün ona dayanarak hükümlerde bulunacak mı idi, yoksa, onu da ideolojik kriter-yuma tâbi' tutarak ve her hangi bir kusurla ma'lûl göstererek elime etmek cihetini iltizam edecek mi idi? O devirler için Bulgar ilim ve kültür seviyesinin böyle edebî ve târihî bir mahsûl vereme-yecek derecede aşağı bulunduğu gerçeğini bir tarafa bırakarak, farz-i muhal böyle bir kaynak bulunsa idi, acaba Burmov hangi te-râneyi tutturacaktı?

İkinci olarak hatırlaya gelen sual, bu gün yirminci asır tarihçili-ğinin eriği merhale içinde ve onun ortaya koyduğu hâkim pren-siplerin ışığı altında aklına geldiği ve canının istediği şekilde tarih-çilikten bahsedene Burmov'un bu konudaki yazısı «ideolojik kriter-yum»a tâbi' tutulsa ve savunmasını yaptığı ideolojik görüş içerisinde izaha çalıştığı fikirleri, objektif bir şekilde değerlendirmeye te-şebbüs olunsa, bu Bulgar tarihçisi acaba nasıl bir not alacak idi? Biz, bu hususta pek iyimser olamıyoruz. Çünkü, progressist tarih metodu dediği metodu, târihî gerçekleri kabûl ettiği nisbettte ve bü-tün ideolojileri gerçek değerleri içinde tefsire çalıştığı derecede mu-teberdir, Aksi takdirde sâdece muayyen bir nokta-i nazara göre bü-tün vak'aları değerlendirmeye ve izaha çalışan ideolojik kriter-yum aslâ makbûl tutulamaz.

II — Yazar, halli, diğerlerine takdim edilmesi lâzım gelen ikinci problem olarak, Türk fütuhâti ve Balkan yarımadasının zaptı es-nâsında hâdiselerin incedeninceye ve sıhhâli bir şekilde tesbit edilmesi meselesini ele almaktadır. Bu meselede mübhêm noktaların bulunması ve daha fazla aydınlanmaya muhtaç vak'aların mev-cudiyeti, Burmov'un burjuva tarihçiliğine bu münasebetle de hücu-muna aslâ hak verdiremez. Türk ve batı tarihçileri ilmî metodlarla vak'aların sırasını ve mâhiyetini tenkid ve kontrol edilmiş hâdiseler üzerine istinat ettirmek yolunda, mevcud ve her türlü kaynak-ların verdiği imkân nisbetinde gayret göstermektedirler. Bu çaba-ları muvaffak olmamış telâkkî etmekte daha ziyâde bir maksadı mahsûs aramak lâzımdır. Çünkü, bu konuda henüz karanlık ve mübhêm kalmış noktaların ve meselelerin aydınlatılması sâdece ve mün-hasır bunlarla ilgili olarak ele gececek mutaların, yeni vesikalaların tahlil, tefsîr ve değerlendirmesi ile mümkün olabilecektir. Şimdiye kadar bilinen kaynaklar, türlü açılardan tetkik ve tenkide tâbi tu-

tulmuş, târihi gerçeklere mümkün mertebe yaklaşılmıştır. Ancak yazanın bu vâdide tamamen hususî bir dikkat atfedilmesi lâzım gelen şeyin, fâtihlere karşı mücadelede halk kitlelerinin iştirâkine taalluk eden vak'aların tesbîti olduğu hakkındaki iddiâsını yine kendi ideolojik görüşünün bir tezâhüri ve neticesi kabûl etmek mevkideyiz. Zirâ, bugünkü şartların ve telâkkilerin mümkün kılacağı bir, hususu XIV. asır içindeki Bulgar topluluğundan ümid etmek ve buna âid bir vesika beklemek oldukça bir hayalperestlik sayılacaktır. Bulgar feodalizminin ve aristokrasinin baskısı ve tahakkümü altında bulunan halk yiğinlarının lehte veya aleyhte bir harekete, efendilerinin rızası ve teşebbübü dışında, kalkışması ne dereceye kadar mümkün olabilirdi ve bu vak'aların tesbîti nasıl sağlanabilirdi, pek kêtirilemez. Bil'âkis fütûhâtın hemen akabinde hiç bir sizintiya meydân vermeyecek şekilde geniş Bulgar halk kitlelerinin fâtihlere inkiyâdı — ki aksine delâlet eden bir emare yoktur — Bogomilizm cereyanları ve ekonomik şartların ağırlıklarından bunalan bu topluluğun, büyük bir emniyet ve adalete, huzura kavuştuğunu gösterecek mâhiyettedir. Bilhassa XIV. asır boyunca Bulgar devletleri arasındaki hâricî siyâset münasebetlerini, Türklerle karşı siyâsî kombinezonları daha iyi bilmek muhakkak ki lâzımdır. Ve bu konuda henüz müphem kalmış bazı meselelerin mevcudiyeti iddiası doğru görülebilir. Fakat, bu vâdide burjuva tarihçiliği diye istihfâf ettiği Türk ve batı tarihçilerinin, şimdîye kadar elde ettiği neticeleri müsbet karşılaşmak ve sâdece bunları daha ilerletmek için gayret sarfetmek lâzımdır.

Burmov'un bu konuda aydınlanmaya muhtaç gördüğü meseleler kendi açısından ele alınmış olanlardır. Bunlara daha fazla vuzu getirecek, tarafsız ve tam ilmî metodlarla yapılmış araştırmalar elbette memnuniyeti mûcîb olacaktır. Fakat, onun sıraladığı sekiz noktadan (a) Çar İvan Alexandre ile Murad I. arasında aktedilen Türk-Bulgar ittifak muahedesî, b) Bu Çarın Türklerle ve Bizans'a karşı siyâseti, c) Murad I. ile Çar arasındaki bu ittifâkin hükmünden sâkit olması, d) Türklerin Sofya üzerine yürümesi ve bu şehri almaları, e) Kuzey-doğu Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesi, f) Tırnova Çarı İvan Şişman'ın Bulgar devletinin bağımsızlığını muhafaza etmek hususundaki teşebbüsleri, g) Bu çarın Türklerle karşı Bulgar-Sırp koalisyonuna iştirâki meselesi, h) İvan Şişman

orduları tarafından müstevrilere karşı girişilen muharebeler, i) Bu çarın âkibeti) başka, daha bir çok hâdiselerin vuzuha kavuşması da önemlidir. Ve bu noktalar iyice aydınlandıktan sonra, belki de yazarın bazı tereddütleri ortadan kalkabilecektir. Bahs ettiği devirde de, yâni 1363 ile 1396 seneleri arasındaki Bulgaristan fütûhâti esnâsında, güvenilir kaynakların sâdece küçük bir kayıtla işaretledikleri, fakat mâhiyetini iyice belirtmeye girişmedikleri, daha bir çok hâdiseler vardır ki, bunlardan bir kısmını söylece sıralamak mümkündür :

1 — Lâla Şâhin Paşa'nın Zağra ve Filibe'ye aksıları ve sonra buraları fethi sırasında Bulgar prensliklerinin, feodal beylerinin ve halkının sosyal, dînî ve ekonomik durumu nasıldır?

2 — Çar İvan Alexandre'in, Murad I. ile ittifâkına güvenerek Bizans imparatorluğuna karşı yaptığı harpte gâyeleri ne idi? Bu çarın Bizans imparatorunun iyi niyetlerinden emîn olamamasının sebepleri nelerdir?

3 — Meriç kıyılarında cereyan eder Çirmen muharebesinde, Bulgarların Sirp-Macar ittifâkına katılmalarında ne gibi âmiller aramak lâzımdır?

4 — İvan Alexandre'in bir aralık Kırkkilise, Midye, Pınar-Hisar ve Vize'yi zapt edip Yanbolu'yu tâhkîm etmesi Bizanslılara mı yoksa, Osmanlılara karşı bir hareket mi telâkki olunabilir? Asırlardan beri Trakya'ya sâhip olmak için Bizanslılarla yaptıkları mücadelelerine yeni bir faktör olarak Osmanlıların dâhil olması, Bulgar halkı üzerinde ne gibi bir tesir yaratmıştır?

5 — Neşrî'nin bahsettiği, Dobruca oğlunun kendisine merkez vazifesi gören Varna halkının «İttifâk edib and içtiler ki Tekfurunu tutup hisârı» Ali Paşa'ya vermek istemelerinin ve sonra buraya gönderilen Timurtaş Paşa-zâde Yahsi Bey'in karşılaştiği hâdisenin iç yüzü ne idi?

6 — Osmanlıların Sofya'yi almak istemelerinde ve büyük bir mukavemet görmeden emellerine muvaffak olmalarında, Bulgar halkının içinde bulunduğu zor durum acaba ne nisbetté rol oynamıştı?

7 — İvan Alexandre'in ölümünden sonra, Tîrnova, Vidin, Kös-tendil Bulgar prenslikleri (bazları Çar ünvanını taşıyordu) ile Dob-

ruca-oğlu'nun Karadeniz sâhilindeki Bulgar - Romen kumanlardan mürekkep halk üzerinde kurduğu prenslik Bulgaristan'da millî birlik mefhûmunun ne mikyasda mevcud olmadığını gösteren bir hâdise iken Bulgar devletinin istiklâli diye bir şey bahis konusu edilebilir mi?

8 — İvan Alexandre'in oğulları ile diğer Bulgar prenslerinin hiç bir zaman birleşmelerindeki hakiki sebepler nelerdir?

9 — Vidin Bulgar prensi Stratis'in kardeşi Şişman aleyhinde Murad I. e Trnova Bulgaristanının aralarında taksimini teklif etmesinin sâik ve âmilleri ne idi?

10 — Trnova çarı İvan Şişman (Susmanos)'ın kendi devlet erkânı ile müşâvere ettikten sonra pâdişaha itaate karar vermesi ve Neşri'nin ifâdesiyle «Kefeni boğazına takip Yanbolu'ya gelib hünkarın atı ayağına düşüp envâ'ı tazarruat tezellülât (!) idüb... Silistre'den iyi hisârim ve şehrim yokdur. Sultanıma vereyin, ebedî kulu olayın tek benim günâhimdan geçüb sultanımın bana gönlü perişan olmasın» diye ricalarda bulunması acaba Burmov'un ileri sürdüğü, Bulgar devletinin istiklâlini muhafaza etmek hususundaki bir teşebbüs olarak mı telâkki ve kabûl olunmalıdır. Yoksa, pâdişâhin tevecühünü kardeşinden evvel kazanmaya gayret göstermesi midir?

11 — Şişman Trnova'yı kaybettiğten sonra Niğbolu'da müdafaya kalkışması, fakat orada da tutunamayınca oğlu ile birlikte Sadrazam Ali Paşa'ya teslim olarak, tekrar affını ricâ etmesi ve buna da muvaffak olması hâdisesinde, fâtihlere karşı mücadelede Bulgar halkın ne derecelerde pasif davrandığı meselesini araştırmak doğru olmaz mı?

12 — Şişman'ın oğlu Alexandre'in ihtidâ ederek Mehmed adını aldıktan sonra evvelâ Samsun, sonra da İzmir vâliliklerine tâyin edilmesi meselesi derinleştirilmeye değer ve Bulgar politik ve sosyal hayatının hangi temellere dayandığını gösterecek bir nokta telâkki olunabilir.

13 — Macar kralının Bulgarları Katolik kilisesinin baş düşmanı sayarak onlara hücumu ve kendilerine cebren Roma kilisesinin hâkimiyetini kabul ettirmeyi kararlaştırması ve bu maksatla Vidin'i zapt ile Fransisken misyonerleri vasıtasiyla on binlerce Bulgar'ı ka-

tolik mezhebine girmeye zorlaması, acaba Bulgaristan fütuhatının başlıca âmilleri arasında sayılamaz mı?

14 — Bu münasebetle Gibbons'un kaynaklarına atfen bildirdiği târihi gerçekler, yâni, 1370'de Batı Bulgarlarının uğradıkları insafsız zulümlerden dolayı Türklerin gelib kendilerini kurtarmalarını can ü gönülden istemelerini, acaba Burmov inkâr ve te'vile kalkışacak mıdır? Ve bunun sorumluluğunu da mutadı olduğu veçhile yine burjuva tarihçiliğine mi yüklemek isteyecektir?

15 — Köstendil Bulgar prensi Kostantin'in Samakov muharebesini takiben Murad I.'e itâatini arz etmesi ve prensliğinde ibkâ edilmesi hâdisesi, Bulgar halkı üzerinde ne gibi bir tepki yarattı ve bundan sonra müstakil bir Bulgaristan'ın yaşayamaması ile bu hâdiseler arasındaki irtibat ve münasebetler nasıl izah olunabilir?

16 — XIV. ve XV. asırlarda Bulgarların Macarlara ve Romen voyvodalarına ve onların tehdit ve tecavüzlerine karşı Türkleri nasıl bir koruyucu ve emniyet teminâtı saydığı meseleleri...?

İste Burmov'un meskût geçtiği, fakat daha fazla aydınlanmasına ihtiyaç duyulan problemlerden bazıları da bunlar olarak düşünülebilir. Ve bu sorulara cevab teşkil edecek izahlar, aydınlatmalar ancak ilmî târih metodları ile, hiç bir ideolojik görüşe saplanmadan, şuurlu ve sabırlı bir araştırma neticesinde elde edilebilir.

III — Yazar, üçüncü problem olarak Balkan yarımadasında Türk hâkimiyetinin kronolojisinin daha sihhatli olarak tesbit ve teşisini bahis konusu etmiştir. Ona göre, burjuva tarihçiliği kronoloji hususundaki samimî arzularına ve titizliğine rağmen, bu sâhada bir ilerleme kayd etmiş değildir. Sihhatsız ve mütenakız bir şekilde yapılan etüdler bu meselede meydana çıkan bir çok suallerin aydınlanmasına mâni olmaktadır. Filhakika, bu devir târihinde târihi hâdiselerin kronolojik sırasında bir çok tereddütler ve vuzuhsuzluklar vardır. Bâzı kale ve şehirlerin fetihleri, bir kısım savaşların tarihleri hakkında mevcut kaynakların verdikleri bilgiler bilhassa bu devir târihi için, kifâyetsiz ve mütenakız görülmektedir. Bundan sonraki araştırmaların bir hedefi de her halde bu istikamette olmak gerekir. Ancak, misâl olarak verdiği Edirne'nin fethi tarihi, kendisinin bu yolda ileri sürdüğü faraziyeler hilâfina ve kanaatlarının aksine pek o kadar karanlık değildir. Bizim, Edirne'nin 600. fetih yıl dönümü

vesilesiyle tertiplediğimiz seminerde de belirtildiği üzere ve İnalçık arkadaşımızın bulduğu yeni bir vesikanın ışığı altında, fetih tarihi 1361 olarak vuzuha kavuşmuştur. Bu hususta küçük bir şüphe ve tereddüde düşülse bile, fetih tarihini 1362'den sonra kabül etmeye imkân yoktur. Hele Burmov'ın bazı ihticâca salih olmayan kaynaklara atfen iddia ettiği 1371 tarihiaslâ şâyân-ı kabûl görülemez.

Çünkü o, Murad I.'ın tahta çıktığı tarihi tesbitte aldandığı gibi diğer delilleri de (Kantakuzenos'un hatırlarında bu hususta hiç bilgi vermemesi, Türk akınlarından geniş mikyasda bahs ettiği halde, bu meseleyi diğer Bizans müverrihi Demetrius Gydoes'in meskût geçmesi, Murad I.'ın bir müddet Dimetoka'yı merkez seçmesi, Venedik kaynaklarının bu olayın 1361'den önce vuku bulduğunu bildirmeleri, Rus kaynaklarının 1369'u göstermeleri gibi) kolaylıkla cerh edilebilecek mâhiyettedir ve çürüktür. Sırp kroniklerinin Çirmen muhaberesine ait kronolojisini itimada şâyân bulması tamamen indî bir mülâhazadır. Olayların çağdaşı râhip İsaşa'nın Osmanlı kroniklerinin Sırp despotu Vukaşin'in Edirne'ye doğru yaptığı akının hedefini, Osmanlıları Rumeli'den tard ile Anadolu'ya çekilmeğe mecbur etmek olduğu yolundaki kayıtları ise bu husustaaslâ bir mesnet olamaz. Zirâ, bu akının hedefi, Edirne istikametinde yapıldığı cihetle aynı zamanda Edirne'yi Türklerden almak olabilirdi. Edirne'nin muhasaradan kurtarılması farz ediliyordu. Niçin Edirne'nin geri alınmasının hedef tutulmuş olacağı kabul olunamıyor? Hülâsa, Edirne'nin 1371 yılının eylül ve ekim başlarında zabit edildiği yolunda Burmov'un ileri sürdüğü tez, onun kaynaklarını değerlendirmekten ne derece âciz bulunduğuunun, hükümlerinin tamamen yanlış ve ters muhakemelere göre, önceden edinilmiş kanaatlerine göre verdiği gösterecek mâhiyettedir.

IV — Yazar, dördüncü problemde, Balkan devletlerinin Osmanlı imparatorluğu içinde erimeleri ve bu memleketlerin fethi sırasındaki Türklerin muvaffakiyet sebeplerini incelemekte ve bu keyfiyete şimdiye kadar kâfi derecede dikkat atf edilmediğini, hakikat halde ise, bahis konusu devre içinde bunun esaslı bir problem olduğunu iddia eylemektedir. Ona göre, Bazı modern Türk tarihçilerinin Osmanlı Türklerinin bu milletlere karşı üstünlüğünü fitraten cengâver bulunmaları, idare kabiliyetlerini iddia etmek suretiyle ileri sürdürükleri mütalealar hiç bir ilmî kıymeti olmayan ırkçı ve sahte cesurluk,

kahramanlık iddialarından ibarettir. Ve Türklerin zafer ve muvaffakiyetleri çok daha derin sebeplerin, bilhassa sosyal ve ekonomik nizamın neticeleridir.

Burmov bu probleme cevabın bir taraftan Balkan memleketlerinde diğer yandan da bizzat Osmanlı devletinde feudalizmin inkışâfi seyri içinde araştırılması lâzım geldiği görüşünü savunmakta ve bununla ilgili iki unsuru kabûl etmektedir. Evvelâ, feudal unsurların mutlak hâkimiyeti neticesinde tesbit edilebilecek husus olub bu, Balkan memleketlerinin feudal parçalanmalarını intac edecek ve bu memleketleri zayıf düşürerek müdafaa için teşkilâtlanmalarını imkânsız kılacak bir durum yaratmıştır. Sâniyen, Türk feodalitesinin askerî ve soyguncu (Spoliateur) karakterde bulunması, bu feodaliteyi yabancı ülkelerin yağma edilmesi ve ganimetini alması noktasında müsterek bir iştihâya sevk edecek yapılısta olması keyfiyeti idi.

Yazar, feudalizmin inkışâfi içindeki bu iki unsurdan başka müslümanların dinî ideolojisinin oynadığı muazzam role ve bu cihetin Türk halk kitlelerini harekete geçirmeğe muvaffak olduğuna işaret etmekte, «Bilhassa bu dînî taassub fâtiplerin hristiyan milletlere karşı mücadelerinde onları cengâver bir hâle getiriyordu» demektedir. Bundan sonra da Balkanlardaki hâkim feudal sınıfın müsterek bir harekete hevesli olmadığını, bu feodalitenin pek az istisnasıyla, fâtihlere karşı mücadede halâ ihânet ettiğini, ve onlarla anlaşarak kendilerini Türklerin hizmetine arz ettiklerini bildirmektedir.

İste, dördüncü problem olarak ele aldığı meseleler ve ortaya vâz ediş şekli bunlardır. Bu sahada çalışan ve tetkikler yapan ilim adamlarınca tamamen malûmdur ki, büyük önemi âşikâr olan bu meseleler, yâni, Osmanlı devletinin kuruluş devrindeki muvaffakiyet sebepleri, askerî, siyâsi, idâri ve ekonomik zafer ve başarıların âmilâleri, bu Bulgar tarihçisinin, tahlile çalıştığı gibi pek o kadar basite irâca' edilebilecek nitelikte ve onun, hâiz olduğu malûmât ve müktesebâti ile, çözme ve halletmeye, muktedir olabileceği bir vasıfda değildir. Hususıyla, bazı, ön görüşlerin tesiri altında mütâlea yürüten ve vak'aları ters taraftan muhakeme etmeye çalışmış bir kimsenin bu konudaki iddialarına aslâ iltifat edilemez. Zirâ, Osmanlı devletinin Balkan fütuhâtındaki muvaffakiyetlerinin sebeplerini anlayabil-

mek için, bu devletin kuruluş devrindeki bünyesine, menselerine, askerî, idârî, dînî ve sosyal müesseselerinin Selçuklulardan, İlhanlılar dan beri gelişmekte olan, karakterine nüfûz etmek icâb eder. Osmanlıların Bizans hududu üzerindeki coğrafi durumlarının, Anadolu'daki diğer Türk beyliklerinin, onlarla münâsebetlerinin, Trakya ve Makedonya'da üs ve zengin topraklar bulan, bir çok göçebe unsurların ve fakir köylülerin Rumelindeki zengin timarlarını elde etmek isteyen sipâhîlerin buralara yerleşmek istemesinin ve daha bir çok faktörlerin bu muvaffakiyetlerin başlica sebeplerini teşkil ettiğini bilmek gereklidir. Burmov'un hatırlamadığı en mühim faktörün Osmanlıların Balkanlardaki fütûhâti kendileri için nüfusca büyük zâyiati mûcîb olmadan kolaylıkla yapılmış olması keyfiyeti bulunduğuunu belirtmek mecburiyetindeyiz. Kezâ, sâlh yolu ile zabit edilen yerlerdeki halkın muayyen ve makul bir nisbetteki vergilerini vermek üzere yerlerinde bırakılmalarını da bu muvaffakiyetlerin, sebepleri arasında sayabiliriz. Yazarın, Türklerin fitraten cengâver oldukları ve idârî kabiliyetlerinin de Balkan halklarından kat kat üstün bulundukları yolundaki mütaleaları, bu hasletlerin en garazkâr müellifler tarafından bile kabûl ve tasdikleri muvacehesinde, inkâra yeltenmesi ve bunları hiç bir ilmî kıymeti olmayan ırkçı iddiâlar olarak vasisflandırması tamamen indî ve sübjektif bir hükümdür ve kendisinin burada zikrine lüzüm görilmeyen bir takım kopmlekslerin tesiri altında kaldığını gösterecek mâhiyettedir. Balkan fütûhâti esnâsında başta bulunan hükümdarların ve bilhassa Murad I.'ın, Türk ümerâsının kuruculuk meziyetlerini göz önünde tutmak lâzım geldiği gerçeğini Burmov'un unutmaması lâzımdır. Büyük ve yaratıcı fertlerin sosyal hayatındaki hâkim rolünü dikkate almayan bir determinizm sosyal hayatın ve târihî tekâmülün çok mühim bir âmilini ihmâl etme olur. Türk feodalitesi tabiri ve mevcut olmayan bir şeyi icâd etmekle Burmov yanlış bir teşhise saplandığının farkında değildir.

Hakikî mânâsı ile sâdece bir Türk toprak aristokrasisi vardı ki, bunu, batıdaki feudal sınıflarla mukayese etmeye imkân yoktur. Şartları, hudutları, mâhiyetleri arasında hiç bir münâsebet mevcut değildir. Bu sınıf, şüphesiz ki, askerî ve idârî karakterdedir. Fakat aslâ, Spoliator değildir. Yağma ve ganîmet peşinde hareket etmeleri bile bir usul ve kanuna bağlıdır. Askerî ve stratejik icablarla mukay-

yettirler. Gazâ ve cihad farizasının bu fütûhatta muazzam bir rol oynadığı vâkiası doğrudur. Ve bunu mühim bir faktör olarak saymak lâzımdır. Ancak, dinî ve mistik heyecanlarla harekete geçen dervîş zümrelerinin, mutasavvifların da hîristiyan halk arasında mütemâdi bir islâm propagandası yapmakla mesgul olduklarını ve bilhassa Bogomiller gibi Ortodoks kilisesine düşman Heterodoks cemaatler arasında İslâmlığı, küçük mityasta da olsa, yaymaya muvaffak oldukları hesaba katılmalıdır.

Balkanlardaki hâkim feodal sınıfın fâtihlere karşı mücadelede halka ihânet ederek onlarla anlaştıkları meselesine gelince, bunun iç yüzüne nüfûz etmek için bir çok cepheî araştırmalara ihtiyâc olduğu âşikârdır. Sayın Köprülü'nün belirttikleri gibi bu keyfiyet bilhassa Bizantîoloji ve Slavistik tatkîkçilerinin elde edecekleri neticelere bağlıdır. Bu hususta, Türk kroniklerinin ve vesikalalarının da, bu nokta-i nazardan araştırıldığı takdirde, zengin malzeme sunacağı tabiidir.

V — Burmov'un ehemmiyeti diğerlerinden daha az olmayan beşinci problem olarak, Balkan yarımadasının Türkler tarafından zaptonun bir terâkkiye mi yoksa bir gerilemeye mi işaret ettiğini araştırmayı zikretmektedir. O, bermutad yine bazı muasır burjuva tarihçilerine hücüm ile bu fütûhâtın Balkan halklarına getirdiği faydayı ve ferahlığı red ve inkâra kalkışmaktadır. Halbuki, açık ve net bir tarihî hakikattir ki, Balkan kavimleri Osmanlı hâkimiyeti altına ve siyâsi nizâmi içine girmekle pek büyük sosyal ve ekonomik istifâdeler sağlamış, derme-çatma batı ve merkezî Avrupadakilerleaslâ kıyaslanamayacak derecede geri bir feodalite anarşik durumundan derli toplu bir imperium nizâmi içinde mevkî' alarak daha yüksek bir merhaleye väsil olmuşlardır. Evvelâ, feodalite sisteminin kendilerine yüklediği ağır vergilerden kurtulan hîristiyan ahâli, çok daha hafif olan Osmanlı devlet vergisinin kanunnâmelerle hak ve vazifeleri tayin ve tarif olunan hür mükellefi hâline geliyorlardı. ikinci olarak, ekser ahvâlde seferber bir halde bulunan Osmanlı ordusunun geniş ihtiyaçları ve devlet merkezi ile Edirne gibi büyük şehirlerin iâsesi için devlet tarafından yapılan milyonlarca akçelik satın almalar Balkanlardaki hîristiyan çiftçinin ve bu arada bilhassa Bulgar köylüsünü mahsûlünü büyük mityasta değerlendirmekte idi. Üçüncü olarak, Balkanlarda Türklerin yerleşmeleri ve devletin plân-

lı bir şekildeki imâr ve kolonizasyon faaliyetleri ilerledikçe, şehir ve kasabalarда Anadolu'dakiler gibi korparasyonlar vücûd bulmakta, medreseler, imâretler, zâviye ve tekkele kurulmakta, asker, ulemâ, memur, ve mütekâidler Osmanlı siyâsi ve sosyal nizamının getirdiği diğer bir çok zümreler önemli bir müstehlik sınıf teşkil etmekte idiler. Diğer yandan, Anadolu'dan gelerek Venedik, Avusturya, Polonya ve Macaristan istikâmetlerine doğru uzanan ticaret yolları Balkan şehir ve kasabalarına yeni bir iktisâdî hareket veriyor, İstanbul, Edirne, Selânik, ve Filibe gibi büyük şehirler Balkanlardaki hristiyan reayayı eski devirlerin sefâletinden kurtarıyorlardı.

Bu fütûhâtın Balkan halklarına XIV. ve XV. asırlardaki inkişâf ve itilâ devrinde, kazandırdığı faydalara ancak bir kısmını teşkil eden bu müşahhas misâller, inkâri kabil olmayacağı derecede, bir ilerleme eseri olduğu halde, Burmov'un bu hâkimiyetin netice itibarıyla Balkan milletlerinin bütün maddî ve manevî kültürlerini tahrîb ettikleri yolundaki iddiâsı ve batıl görüşü, onun ne derecelerde sakat bir zihniyetin esiri olduğunu bâriz bir delilini teşkil eder. Elbette ki, yeni şartlar ve imkânlar onların ekonomik, siyâsi ve kültürel inkişâflarına, kendi kabiliyetleri nisbetinde hizmet etmekte idi.

Yazarın, XIII. - XV. asırlarda Bizans imparatorluğu, Bulgaristan ve Sırbistan'ın çok inkişâf etmiş, yapıcı kuvvetlere mâlik, aynı zamanda, zengin bir maddî ve mânevî kültürün hâmili memleketler olduğunun gözden uzak tutulmaması gerektiği tezini savunması bu söz de, progressist tarihçinin yüksekten uçmağa heveslenmesi olarak telakkî ve kabûl edilmektedir. Bizansı bir tarafa bırakıksak bile basit, iptidâi bir toplum hayatı yaşayan o zamanki Bulgar prensliklerinin «çok inkişâf etmiş yapıcı kuvvetlere mâlik» ve «zengin bir maddî ve mânevî kültürün âmili» olduğunu ileri sürebilmek için, Burmov gibi çok safdit veya şoven olmak lâzım gelir. Hele, bunların, «hiç bir sâhada batı Avrupa memleketlerinden geri değil, ve bilakis bazı noktalarda onlardan ileri olduklarını» iddiâ etmesine karşı, sâdece kendi tâbiri vechile târihî gerçekleri hayasızca tahrif, «*falsification éhonté*», süretinde vasiflandırmaktan başka bir şey denemez. Hakikî manasıyla, ekenomiye ve ırkı hasletlerinin müsaadesi ve kabiliyetleri nisbetinde, dînî ve sosyal özgürlüklerine Osmanlı fütûhâti sâyesinde erişdiklerinden gafil görünmekte mazur olsalar da, kendilerini,

antikitenin manevî vârisi saymalarına verilecek pek çok cevâb vardır ve bu keyfiyetin izâhını mütehassislerine bırakmak daha doğru olur.

Burmov düşünmüyor ki, Bulgarların yaşadığı memleketler de diğerleri gibi, o zaman bütün Asya'da câri olan hakk-i fetih nâmına devlete ilhâk edilmişti. Bu fütûhât yapıldığı esnâda, Bulgarlar, fâtih milletin şefkat ve merhametine ilticadan başka hiç bir iddiada bulunmak hakkını hâiz değildi. Onlar o zamanlarda, fâtih ve kurucu milletle eşit haklara sâhip olmaya veya hâkimiyete iştirak eylemek iddiasını — hristiyan kaldıkları müddetçe — dermeyan edemezlerdi. Çünkü, bütün dünyada câri ve bütün vicdanlara hâkim olan umde, gâlibin mağlub üzerinde mutlak tasarruf hakkını kabullen ibaretti. Yine Burmov, düşünmüyor ki, devrin bu hâkim prensiplerine rağmen, Osmanlı fütûhâti ile fanatik katolik hâkimiyetinin ziddine olarak, müslüman Türklerin muttasif olduğu ve kendisinin anlamayacağı derecedeki yüksek insânî hasletleri Bulgarlara asırlarca müddet, hâttâ hâkim unsurun aleyhine, yaşamak, inkişâf etmek imkânını bahsetti. Millî ve dinî müesseselerini bu hâkim milletin müsamahası ve geniş düşünürlüğü sâyesinde koruyabildiler. Yoks'a, o devirlerde hristiyan Avrupa için mechul olan ve Balkan fütûhatından iki asır sonra bile başka yerlerde müslümanlara hayat hakkının tanınmadığı bir dünyada olduğu gibi, fâtihler, bu küçük ve ibtidâî cemiyet hayatını yaşayan Bulgar topluluğunu, Bulgar nâmını ortadan kaldıracak şekilde imhâya veya kendi dinlerine çevirmeye pek âlâ muktedir idiler. Böylesine insânî hareketinden dolayı Osmanlı Türklerini muâheze etmek, imparatorluğu dâhilinde millî ve dinî kisveleri ve müesseseleri ile birlikte Bulgarlara hayat hakkı tanımاسını tenkit eylemek için, insânın, Burmov gibi tarafgîr ve insanlık hislerinden tecerrûd etmiş ve bilhassa ciddî bir ilim adamı vasfi taşıyan tarihçiye yakışmayan şoven fikirlerle ma'lûl olması icab eder. Osmanlı imparatorluğunun inhibitât asırlarında (XVI asır dan sonra) bu devletin devrin ihtiyaçlarına ve şartlarına göre ilerlemiyerek statik bir durumda kalmasından zarar gören, küçük ve mahdut sayıdaki hristiyan Bulgar azınlığı olmayıp, asıl hâkim unsur olan Türkler de dâhil olmak üzere, bütün vatandaşlar olduğu meselesi ayrı bir konudur ve bu bahisle ilgisi yoktur. Asıl mesele bu fütûhâtın Bulgarlar için bir nimet olduğu, onları perişanlıktan ve dâ-

hilî mücadelelerden kurtararak büyük ve âdil bir imparatorluk nizamı içinde hür vatandaşlar olarak tanımı, o cemiyet içinde bir ilerleme merhalesi bulunduğu târihî gerçektir. Burmov, ve onun gibi düşünen dar görüşlü ve sakat zihniyetli şoven tarihçiler ne kadar çaba gösterirlerse göstersinler, bu târihî hakikati gölgelemeye muktedir olamazlar. XIV. asırda Bulgar cemiyetinin Rônesans hareketleri ile bir ilgisi ve irtibâti bulunduğu, eğer Türkler gelmeseydi, büyük bir inkişâfa mazhar olacaklarını iddiâ edebilmek ve târihî gerçekleri tahrife sağlamakaslâ mümkün değildir.

VI. Sonuncu bir problem olarak, yazar, Bulgarların Avrupayı müdafâada oynadıkları role dikkati çekmek istemektedir. Ona göre, Osmanlıların merkezî Avrupa'ya akınlarına dâimî sûrette mukavemet edenler arasında Bulgarlar da bulunmuştur. Bu mukavemet, güyâ, Türklerle tecâvüzi hızlarını kaybettirmiştir ve eğer Avrupa, geçmiş asırlar boyunca, elde ettiği muvaffakiyetlerden mağrur ise, bunun şerefi meçhul kalan fedâkârlıkları ve muvaffakiyetleri doğrumuş olan yüzbinlerce Balkanlı hristiyanlara âittir. Avrupa bunlara minnettardır.

Görlüliyor ki, Burmov burada da *Complex d'infériorité*'den kurtulmak ve Bulgar topluluğuna meziyetler, kahramanlıklar kazandırmak, bu süretle millî gururu yükseltmek çabasındadır. Halbuki, târihî bir gerçektir ki, fâtih Osmanlı ordusunun tâhripkâr, yağmacı ve gayr-i insânî hareket eden unsurları çok def'a ya mühtedî olmak sûretille, veya, Martolos ve Voynuk, akıncı gibi, hizmetlerle bu orduya, katılmış Bulgarlar ve diğer hristiyan reâyâdan olan kimselerdi. Türk fitraten medenî ve insânî hislerle meşbû bir yaradılısta olduğu halde, fâtihler arasına karışıp tamamen disiplin altına alınmadıkları ahvalde, gayr-i insânî ve barbarca zihniyetle hareket eden, Balkanlı hristiyan unsurların, maalesef, bu devlete bilhassa XVII. ve XVIII. asırlarda çok zararı dokunmuş ve ekseriyâ, Osmanlı ordusunun lekelenmesine sebep olmuştur. Yâni, Osmanlı imparatorluğu, bütün müessseseleri ve adâleti ve maddî ve mânevî vasifları ve otoritesi ile bir dünya devleti ve Avrupa muvazenesinde başlica bir unsur olarak rol oynadığı zamanlarda basit ve mütevâzî bir şekilde bu devletin küçük bir unsurunu teşkil eden Bulgar halkın, Osmanlı devletinin vücuda gelmesinde payı hemen hiç denecek bir mesâbede bulunmuş, üstelik ona mukavemet eden bir unsur değil,

bilâkis, bu camia içinde, en hararetli, en mutaassib bir karakter iktisâb ederek, Burmov'un müdafaa ettiklerini söyledişi, batı dünyası için, bâzı istisnalardan sarf-ı nazar, tahribkâr, zâlim ve yüz karası bir hüviyet içinde görünmüştür. Bulgarların millet şuuruna sâhip olarak, imparatorluk içinde menfi rol oynamaları, bulundukları muhitlerde müslüman Türk unsurlara karşı barbarlık hareketlerine karışmış mukavemet yuvaları kurmaları ancak XIX. asırın olaylarında dandır. Ve belki de bu gün henüz bir asırlık bir millet ve, devlet hayatını idrâk edemedikleri için, olacaktır ki, bu cemiyet, Burmov'un kalemiyle kendisini, dev aynasında görmek istemekte, medeniyet önderdiği, hıristiyanlık müdafiliği gibi rolleri oynamış olmakhevine ve özentisine kapılmaktadır.

Elbette, tarihî bir devrin etüdü bir sürü problemlerin doğmasına sebep olur ve tabiidir ki, Osmanlı Türklerinin Bulgarların yaşadığı toprakları da hakimiyetleri altına almaları, ve orada asırlarca hükümrان olmaları meseleleri de böyle bir devirdir. Büyük bir dikkat ve titizlikle, tamamen ilmî görüşlerle yapılacak, araştırmalar yeni çıkacak vesikaların da işigi altında, elde edilecek neticeler bu konularda tarihî hakikatlerin daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektil. Bu sâhada büyük tarihçi Köprülü'nün tetkikleri başta olmak üzere, Barkan, İnalçık, Akdağ, gibi tarihçilerin şimdiden ortaya koydukları, cerhidelmesiaslâ mümkün olmayan vesikaların bu türülü çalışmalara hayli hizmet ettiği ve ışık tuttuğu, meselelerin yavaş yavaş aydınlanmasına yaradığı görülmektedir ki, bizim tetkiklerimiz ve yayinallyadığımız vesikalar sâyesinde bir çok gerçeklere vâkif olmaktan mütevellit memnuniyet ve minnetlerini bizlere bildiren bazı Bulgar tarihçileri de vardır. Burmov ve arkadaşları yanlış ve gayri ilmî yolları terk ederek ve bir takım prejujelerden ve mübalağalarдан kurtularak Türk meslektaşları gibi ciddî ve sağlam metodlarla çalışır ve iyi niyetle, ilmî işbirliği zihniyeti ile hareket ederlerse Balkan yarımadasının orta çağın son ve yeni çağın başlarındaki tarihinin bütün gerçekleri ile, aydınlanmasına hizmet etmiş olurlar ve bundan Osmanlı imparatorluğu tarihi olduğu kadar Bulgar tarihi de faydalanan mak imkânına kavuşur.

Rumeli fâtipleri âilesi :

Osmanlı devletinin bünyesini tetkik ederken, ilk devirler için

karakteristik bir hâdise olarak, Rumeli'deki bazı kuvvetli aîlelerin Osmanlı hânedânına, dolayısıyla Osmanlı devletine her zaman sadakat ve bağlılıkla hizmet ettilerini görürüz. Timur hadisesi bu devlete ağır yaralar açmış, Anadolu'daki Osmanlı fütûhâtinin çoğunu eski hânedânlarına iâde etmiş, bizzat devlet idaresinde de bir interregnum hâsil olmuştu. Filhakika, Timur, Aydin, Karaman, Kastamonu ve Kütahya'yı eski beylerine vermiş, Anadolu'daki Osmanlı ülkesi Bursa, Balikesir, Ankara, Amasya'ya münhasır kalmıştı. Şehzâdeler birbirleri ile harp etmekte, Bizans imparatorluğu Osmanlıları, zayıf bir halde bulundurmak için, bundan âzamî istifâde etmekte idi. Çelebi Mehmed'in müstakillen idâreyi eline aldığı sırada, Mısır sultanına gönderdiği nâme-i hümâyûnda, Kostantiniyye hükümdarının mekr ve hilelerinden bahsetmesi buna bir delildir. Rumeli'de Sırbistan'ın da bazı yerleri elden çıkış, haraç veren hıristiyan beyleri, devletin bu zaafından faydalananarak serkeşâne harekete başlamışlardı.

İşte böyle bir zamanda bile Rumeli'deki Mihal-oğulları, Evrenos-oğulları, Paşa-yiğit-oğulları gibi kuvvet ve kudret sâhibi aîleler devlete sâdik kalmakta devam ettiler. Halbuki ortaçağ Türk İslâm devletlerinde çok def'a devletlerin böyle zayıf anlarında, bir sarsıntı geçirdikleri esnâda vâliler ve ümerâ istiklâl davasına kapılırlar ve devletin parçalanmasına sebep olurlardı. Bu hal Osmanlı devletinde görülmemiş, müceddid-i devlet rifatını hakkıyla ihrâz etmiş bulunan Çelebi Sultan Mehmed ile Murad II. devirlerinde de zâyiâtın telâfisi mümkün olabilmiştir. Diğer taraftan, bu fetret devrinde bir haçlı seferi tertip edilememiş olması da büyük bir talih eseri idi. Buna karşı Rumeli'deki akıncı beyleri muhtelif şekilde vazifeleştiriliyordu. Bu hususta Behîstî'nin şu kaydını misâl göstermek mümkündür (varak 7) :

«Ol esnâda Vidin beyi Firuz Bey'e akına icâzet verdi. Vidin'den geçip Eflak'a gazâ eyledi. Ve Paşa-yiğit Bey Üsküb'de olurdu. Bosna'ya akına izin verdiler». Çünkü devletin yapısı ve teşkilâti o şekilde idi ki, yine Behîstî'nin ifâdesiyle «Ekâbir pâyitahta durup esâgîr mansipları münasebetlerince saf saf hizmet kemerin bellerine bağlayup hizmetlû hizmetine mülazemet idüb âyân ve erkân menâzim-i mülk ü mâla ve mesâlih-i din ü devlete mübâşir ve mesgûl» olurlardı. Devletin dâhilî ve hârici emniyeti bakımından lüzumlu tedbir-

lerde alınıyordu ki, casusluk müessesesi diğer muasır modern devletler de olduğu gibi, bu tedbirlerin başında gelmekte idi, Yıldırım Bayezid devrinde Bizans imparatorunun Osmanlı ordusu içinde bir cásusu tutulmuştu. Ve bunun üzerine pâdişâh, Macaristan'a yaptığı seferden vaz geçerek, İstanbul üzerine yürümiş ve burayı muhâsara etmişti. Behiştî bu münasebetle der ki : (varak 15) : «ittifâk ol esnâda asker-i muzaffer içinde İstanbul tekurunun bir casusu tutuldu. Andan haber aldılar ki, bundan evvel bir cásusu dahi göndermiş, leşker-i islâmin gazâya ikdâmin ilâm eylemiş, hazret-i Sultan bu kaziyeden gayet dil-perîşân oldu. Engürüs'ün gazâsin te'hir eyleyüb... Kostantiniyye fethine tasmîm-i azimet idüb...». Fetret devrinde, Anadolu'daki hâdiselerde de casuslardan faydalılıyordu. Meselâ, Çelebi Sultan Mehmed Türkmen beylerinden İnal-oğlunun haretinden böylece haberdar olmuş ve gereken tedbirleri alabilmişti. (Behiştî, varak 43) : «Eyyâm-i fetretde... zâleme ve ehl-i tuğyândan ittifak söyle vâki olur ki sultana casuslar gelüb dediler ki İnal-oğlu Türkmen hayli ansâr ve â'vân cem' klub taaddi ve tetavüle âğâz idüb...». Yine meselâ o sıralarda Savcî-oğlu Ali Bey adında bir Tatar Âhî Mustafa adında bir adamını göndermiş «Sultani tecessüs idüb leşkerinin evzâını etvârin bile öğrenmek istemişti. Kezâ Saruhan-oğlu Hızır Bey'in yakalanması da böyle olmuş ve «Şikeste bâl Niğde'de fâriğ-ül-bâl otururken casus gelüb ahvâlini ilâm» eylemişti (varak 59).

Casusluk müessesesi, sonradan Rumeli ve Macaristan fütûhâtında daha fazla inkişâf ettirilmiş, «dil almak» veya «casuslar göndermek» usulü her zaman uygulanmıştı.

Timur Erzincan Emîri Mutahharten'e kendi hâkimiyetini kabûl ettiği için beylik alâmetleri olarak tuğ, alem, hil'at ve tabiiyet alâmeti olarak da kemer ve külâh ihsân etti. Yıldırım Bâyezid ise Mutahharten'in kendisine tâbi bir bey sıfatıyla vergisini Osmanlı hazinebine göndermesini istiyordu. Mutahharten bu emri dinlemedi. Fidye-i necât (amân malî) alınmasını Timur'un Sivas'ı zabtı sırasında da görüyoruz söyle ki :

Timur 1400 tarihinde Sivas'ı kuşatıp ve zapt ettiği anlaşıldığı zaman müdâfi kumandan Mustafa Bey teslim olmaya karar vermiş, Timur da şehir halkına amân vermişti. Hristiyanlar esir edilecek,

müslümanlardan ise fidye-i necat alınacaktı. Ancak müdafilerin kanını dökmemek hususunda yaptığı va'di tutmayarak, fakat, kanlarını da dökmemek için 4.000 kişi kadar şehir müdafilerini diri diri toprağa gömdürterek öldürmüştü.

Tarihçi Şerefeddin Yezdî, bu müdâfî sipâhîlerin ekserisinin ermeni olduğunu söylese de, onun da bu konuda kaynağı olan Nizâmeddin Şâmi, ve bu savaşın şâhidi bulunan Hâfız Ebrû'da böyle bir kayda tesadüf edilememektedir.

Zâten, hıristiyan teb'anın at ve silâh sâhibi olamaması ve hele askerlik yapamaması, Osmanlılarda da esas prensip olduğu için, Ermenilerden asker alınması bahis konusu değildir. Şerefeddin Yezdî, müslümanlar hakkında revâ görülen bu vahşetten Timur'u temize çıkarmak için böyle yazmış olacaktı.

Timur ile Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşı (28 temmuz 1402) bir çok bakımlardan bizi de ilgilendirir :

Evvelâ Osmanlı ordusunun terkibi ve bu savaşa iştirak edenlerin suret-i teşekkülü :

- a — ordunun yarısı piyâdedir (azab), hepsi 70.000 kişi,
- b — Sırp despotunun yardımcı kuvveti 10.000 kişilik zırhlı asker,
- c — Sağ cenâhi teşkil eden Sarı Timurtaş Paşa kumandasında Anadolu askeri,
- d — Sol cenâhi teşkil eden Hoca Firuz Bey kumandasında Rumeli askeri,
- e — Pâdişâh oğulları ve vezir Ali Paşa ile kapıkulu askerinin başında merkezde; bunların içinde de :
 - 1 — Çitak, Rumeli'nin akıncı kît'aları,
 - 2 — Kıpçaklar, yâni daha önce Timur'un darbesi neticesinde Altın-ordu memleketlerinden Balkanlara sığınan tatarlar,
 - 3 — Anadolu ve Rumeli'nden toplanan ücretli askerler, Cerahor,
 - 4 — Anadolu'daki kara tatarlar,
Öncülük vazifesi görüyorlar

5 — Anadolu'daki Türkmenler.

Timur ordusundaki şeyh ve dervişler Sırp askerinin Osmanlı ordusunda bulunuşunu propagandalarına alet etmişler ve bu hâl Bayezid ordusunun maneviyâtı üzerinde az çok müessir olmuş ve Kosova, Niğbolu, savaşlarında Türk askerinin gösterdiği fedakârlıklar bu savaştan görülememiştir. Bu mahzurdan ders alan Osmanlı hükümdarları bundan sonra müslüman devletlere karşı girişikleri savaşlarda hıristiyan yardımcı kuvvetlerini kullanmamışlardır.

Kısmen bunun neticesi olarak savaş esnâsında :

- a — Kara Tatarlar denilen Cengiz bakiyesi kuvvetler karşı tarafa geçmişlerdir ve Rumeli askerleri üzerine ok atarak bu kanadı iki ateş arasında bırakmışlardır.
- b — Anadolu kit'alarını teşkil eden sancaklıdan bir kısmı (Germiyân, Aydin, Menteşe, Saruhan) yeni efendilerine (Osmanlı devletine) henüz isınamamış oldukları için, Timur tarafından eski efendilerinin yanlarına geçtiler.

Nesrî der ki : «Bayezid Han tarafından Tatar hâin oldu. Zirâ Erzincan beyi kim Mutaharten beydir. Erdana kardeşi oğludur. Pes kendi beyleri oğludur. Mutaharten'e döndüler ve Germiyân leşkeri dahî Germiyân oğluna döndü. Muhassal her vilâyetin leşkeri kendi beylerine döndüler. Yıldırım Bayezid kuvvetleri mağlub olunca, nihâyet pâdişâh da esir düşmüştü. Timur'un fetihnamesi, Bayezid'in bir gürz darbesiyle atından düşürüldüğünü ve onun da «Ben Sultan Bayezid Hanım, beni sağ olarak hükümdarınızın yanına götürünüz» demesi üzerine Timur'un huzuruna çıkarıldığını bildirir. O harpte bulunan bir yenicерiden naklen, Tevârih-i âl-i Osman adlı kronikimiz bu hususta şu mâmûmatı verir : «Uğraş yerinde Yıldırım Han yalnız kapı çerisiyle (yeniceri) kaldı. Ol vakit Yıldırım Hanın on bin yeniceri vardı. Anda ol zamandan kalan yeniciler eydürler : Cümle leşker hâin oldu. Kaçıtı. Hemen kim Yıldırım Han bu haberî işitti. Gayet kakayıp (Azarlamak, tevbih ve tekdir etmek, hiddet etmek; kızmak) el çomağa vurdu ve hattâ alaydan çıkış ol kaçan leşkerin ardına düşmek istedi kim, varub ol kaçan leşkeri döge döndere, Biz dahî ey şâh epsem olub alaydan çıkmaya diyü gördük, çâre olup Yıldırım Han'ı yenemedik, hemen kim bizim aramızdan çıktı.

Leşkerden hod kimse kalmamıştı. kimi varsun döndürsün, andan bir zaman sonra gördük kim Timur'unleşkeri Yıldırım Han'ı ele getürmüşler ve karşumuza getürdiler ve dahî Timur Han'a ilettiler. Eğer kim Yıldırım Han bizim sözümüz tutup aramızdan çıkmasa ümidardı kim ele girmeye idi. Akşâm olduklayın biz Yıldırım Han'ı alub bir yana kaçardık».

Bu mesele hakkında Ali Şir Nevâî, Uluğ Bey, Gelibolulu Mustafa Âli'nin söyledikleri Türk tarihine girmiş bunun münakaşası ve, Fatma Âliye'nin mütaleası vardır.

Yavuz Sultan Selim'in Anadolu birlliğini yeniden tesis etmesine kadar uzun bir zaman keşmeker devam etmiştir. Timur Kütahya'da bulunduğu sırada Karaman-oğullarına eski memleketlerini iâde etmiş. Hoca Firuz Bey'in Altıntaş'da öldürülmesi meselesi), Sonra Aydın-oğlu, Saruhan-oğlu, Menteşe-oğlu gibi eski Anadolu beylerine, Sinob beyi İsfendiyâr Beye de eski memleketlerini vermiş, onları yüksek hâkimiyeti altına almıştı. Sâhildeki İzmir'i de (Gâvur İzmir'i) Rodos şövalyelerinin elinden aldıktan sonra, Foça ve Sakız'daki Ceneviz kolonileri, ona vergi vermeyi kabûl etmişlerdi. Timur, Tire'de bulunduğu sırada bir kayaya Bayezid'e karşı kazandığı zaferden ve bu zaferden sonra Batı Anadolu'da kışkırdığından bahseden farsça bir kitabe kazdırılmıştı ki, bu kitabının bir süreli Topkapısarayı Revan kütüphanesi yazmalarından birinde (numara 1202) ve Esad Efendi kütüphânesindeki bir mecmuada (numara 3411) ve daha bazı yerlerde vardır. Timur, Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'ye de bir nâme göndererek kendine tâbi olmasını istemiştir. Aralarında iki def'a elçi gidib geldikten sonra, Osmanlı şehzâdesi bu teklifi kabûl etmiş, Timur'a pek çok altın ile birlikte hürmetkarâne ve onun âtifetine ilticâ ettiği yolunda bir de mektub göndermiştir. Bunun üzere Timur, Süleyman Çelebi'ye öte yakanın, yâni Rumeli'nin hükümdarlığını vererek kendisine metbûiyet alâmeti olarak, altın kemer, külâh ve hilât bir de ferman gönderdi (Yezdi, Şâmi Zafernâmeleri). İzmir fethinden sonra da İsâ Çelebi itaatini arzettiği cihetle, tâbiyyet alâmeti olarak ona da kemer, külâh gönderdi. Çelebi Sultan Mehmed'in ise, Timur'un yüksek hâkimiyetini kabûl ettiğine dâir meskûkât kataloglarında ikisi h. 806 tarihli ve biri tarihsiz güümüş ve bakır üç sikkesi vardır.

«Demürhan Gürgân, Mehemed bin Bayezid Han hallede mülkehu, Darabe Bursa».

Bayezid'in ölümü hakkında düşünceler : Âşık Paşa-zâde, intihar ettiğini, Neşrî, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Şükrullah, Enverî, Karamânî Mehmed Paşa, Acem Hâmîdi, Behîstî, İbn Arabşah, eceliyle olduğunu bildirirler. Çelebî Sultan Mehmed, târihimizde, müceddid-i devlet vasfıyla anılmaktadır. Hoca Sadreddin Efendi'nin şu manzûmesi bunu göstermektedir (I, 304 v.d.).

Rahmet ol sultan-i âlî himmete
Kim medâr olsa nizâm-i ümmete

Devlet-i Osmâni tecdîd eyledi
Adl bünyâdını temhîd eyledi

Mülk-i Ruma virdi adli ile nizâm
Tâbe mesvâhu ilâ yevm el-kiyâm

Fetret devrinin yaralarını sarmaya çalışmış, memlekette tekrar huzur ve âsâyişi takrire, birliği yeniden tesise gayret göstermişti. Aynı zamanda ilk Osmanlı müesseselerini ve teşkilâtını da yeniden tanzim ve tensik ettiği şüphesizdir. Çelebî Sultan Mehmed'in annesinin Germiyân oğlu Süleyman Şâh'ın kızı Devlet Hatun (Yahut Devlet-Şâh hatun) olduğu zannediliyor. ve hattâ Çelebî lâkabının da anasının, ana tarafından Konya mevlevilerinden, yâni, Çelebî süllâlesinden gelmesi sebebiyle bundan nes'et ettiği tahmin olunuyordu. Ancak, Uzunçarşılı'nın, annesinin 825 (1424) tarihli vakfiyesinden öğrendiğine göre (Vakıflar Umum Müdürlüğü, Haremeyn defteri, No : 13, s. 58) Devlet Hatun'un babası Süleyman Şâh olmayıp her halde mühtedî bir zattır. Çünkü vakfiye kaydı «Devlet Hatun binti Abdullah» diye geçmektedir.

Çelebî Sultan Mehmed'in lâkabının Gîyâseddin olduğunu (Osman Gâzî'nin Fahreddin, Orhan Gâzî'nin İhtiyârüddin, Şecâaddin olduğu gibi, — ki Selçukî ananesinin devâmıdır) bazı sikkelerden ve kitâbelerden öğreniyoruz.

Edirne'deki eski câmi'in kitâbesinde «Gîyâseddünya ve'd-dîn» olarak geçtiği gibi (Edirne ve Paşa livâsı, s. 196), Bursa'daki Yeşil

Câmi' kitâbesinde de (Vakıflar dergisi II, s. 439) bu lâkab bulunmaktadır. Ayrıca İbn Tağribirdi gibi Arapça tarihlerde bunu kayd etmektedirler. Bundan başka, gerek Arap, ve gerek Bizans tarihçileri Çelebî Sultan Mehmed'e pehlivân, Kirişçi lâkabını vermektedirler ki, bu vasfin ona niçin verildiği hakkındaki türlü rivâyetleri, Uzunçarşılı, İslâm Ansiklopedisi'ndeki makalesinde sıralamakta, bilhassa kuvvetli olduğundan dolayı bu lâkabı almış olacağı mütalea-sında bulunmaktadır.

Çelebî Mehmed, Ankara muharebesini müteâkib, Amasya'da bulunduğu sırada, Tokat, Sivas, Niksar, Samsun taraflarındaki istiklâlini ilân etmiş veya Osmanlı hâkimiyetinden kendilerini kurtulmuş sayan veyahut da bu hâkimiyet altına girmek istemeyen Kara Devlet-şâh, Kubad-oğlu, İnal-oğlu, Gözler-oğlu, Köpek-oğlu, Savcı-oğlu, Kadı Burhaneddin Ahmed'in damadı Mezid Bey gibi yerli beyleri ve Türkmen beylerini itaat altına almış, o bölgedeki durumu mümkün mertebe nizama bağlamıştı.

Anadolu'da Osmanlılara doğrudan doğruya bağlı yerler :

Sivas, Tokat, Amasya, Çorum (Rûmiye-i Suğra), Ankara, Esküsehir, İzmit, Bursa ve Balıkesir'den ibaretti. Ancak, tek hükümdar olduktan sonra kısa bir zamanda, o, Saruhan Beyliğini tamamen, Aydin oğulları beyliğini kısmen kendi topraklarına katarak, Menteşe beyliğini de yüksek hâkimiyeti altına sokabilmisti. Diğer taraftan imparatora vadettiği yerleri iâde ettiği gibi, Srp despotuna da Musa Çelebî'nin aldığı yerleri geri verdi.

Çelebî Sultan Mehmed, sultanata geçtikten sonra, Bizans imparatorunun elinde rehîne olub da sonradan serbest bırakılan Emîr Süleyman Oğlu Orhan Çelebiye karşı harekete geçmiş, sonra onu tutarak gözlerine mil çektirmiştir. Bunu öldürtmeyerek kör ettirmesi, tabii, bir müddeci çıkmaması ve mülkün selâmeti içindi. Ona karşı bundan sonra nasıl davranışını Nesrî'nin şu kaydı açıklamaktadır (II, s. 524) : «Emir Süleyman'ın Bursa'da bir kızı vardı. Ol kızı bir sancak beyine verdi. Oğluna dahî (Orhan Çelebî) iyi timar idüb Geyve yöresinde Akhisar dirler (Pamuk-ova) bir kâfir köyün verdi. Her vakit kim Sultan Bursa'ya gelse, Emîr Süleyman'ın oğlunu getirdip, hayli nesneler ata ederdi. Karındaşım ogludur deyû, hoşça tutup

gönülcüğünü alırdı. Ve kız karındaşına dahi dâyim atâsının eksik etmezdi...».

Tokat'da Bedevi Çardağı : Mihal Oğlu Mehmed Bey'i hapbs ettirdiği yerdir. Çelebi Sultan Mehmed, Aydın Oğlu Cüneyd Bey'e karşı harekâttâ bulunduğu, ve İzmir kalesini zaptettiği sırada, Osmanlı hükümdarının teveccühünü ve bir bakımdan himâyesini kazanmak isteyenler yanına gelmişlerdi. Bunlar Foça, Midilli, Sakız'da bulunan Ceneviz kolonilerinin beyleri, Rodos şövâlyeleri ustâd-ı âzâmi, bir de Germiyân, Menteşe ve Teke beyleri idiler. Bunların hareketleri memnuniyet yaratmış, ve kendilerine dostluk gösterilmiştir.

Osmanlı pâdişâhı, İzmir'i aldıktan sonra İzmir kalesini yıktırmıştı. Bunun gerekçesi, o esnâda Osmanlı hükümdarının telâkkisi ve devletin güvenliği bakımından ihtiyaçları belirtmesi itibariyle şayâن-ı dikkatdir :

Hükümdar ve devlet erkânındaki, hâkim düşünceye göre, memleket içinde pek fazla müstahkem kale bulunmamalı idi. Çünkü, bu türlü mevkiler çok def'a isyânlara sebep olmaktadır ve yâ bunları kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramıyorlardı.

Aynı prensipe göre, pâdişâh Rodos şövâlyelerinin liman ağızında yaptırdıkları kaleyi de yıktırmıştı. Bu hareketi protesto etmek isteyen ustâd-ı azâma karşı ise hükümdar söyle cevab vermişti : «Ben hîristiyanlar için de âdil bir hükümdar olmak isterim, onlarında menfaatlerine saygı gösteririm. Kendilerine itibâr ederim. Çünkü, hükümdarlar iyilere mükâfat ve kötülere de ceza vermek mecburiyetindedirler. Bununla beraber, yine hükümdarlar, kendi tebâalarının durumunu, saadetlerini de düşünmek zorundadırlar. Bu bakımından, bütün müslüman — Türk halkın benden istedikleri bir şeyi de dikkat — nazarına almam vazifedir. Timur, bütün Anadolu'yu tahrib etmekle beraber İzmir kalesini de temelinden yıktırmıştı. Ve bu sonuncu hareketi iyi olmuştur. Çünkü, bizden kaçan kölelerin hepsi burada bir melce buluyorlardı. Diğer taraftan, Karadeniz'de seyahat eden bir çok hür insanlar, tutulup İzmir'e esir olarak getiriliyor ve kalede haps ediliyorlardı. Bu hal ise, tarikat şövâlyeleri ile Osmanlılar arasında dâimî bir çekişmeye sebep olurdu. Timur dinlere bile riâyet etmeyen bir Tatar hükümdarı iken bu hareketin-

den dolayı herkesin takdirini kazanmıştı. Ben o zalimden daha mı kötü olmalıyım? Ancak, şövâlyeleri de memnun etmek istedğini ve kendilerine Menteşe arazisinde bir kale yapabilecekleri bir yer göstereceğini bildirdi ve sonradan Bodrum kalesi denilen Petronion (Halikarnas harabeleri üzerinde) kalesini yaptırdılar. 1522'ye kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Bir asırdan fazla bir zaman İzmir vâiliğine Bulgar Kralı Şişman'ın oğlu olub müslüman olan Alexandre Şişman (Mehmed Bey) getirilmişti.

1415'deki Karaman harekâti esnâsında Mısır Memlûk hükümdârına tebrik maksadıyla bir nâme-i hümâyûn ve bazı hediyeler gönderilmiş ve bu işe İnegöl kadısı Mevlâna Kîvameddin memur edilmişti (Elçiliğe gönderilenler bu devirde ilmiye ricalıdır).

Yine Karaman harekâti esnâsında pâdişâhın hastalığı vesilesiyile, saray tabibliği meselesine temas edildiği ve bu müessesesinin Anatolu beyliklerinde de mevcudiyeti görülmektedir. Hükümdâr, bazı siyâsi ve askeri olayların kendisine verdiği üzüntüden dolayı bir aralık asabî buhrana kapılmıştı. Ankara'da saray hekimleri tarafından tedâvi ediliyordu. Bunlardan hiç bir fayda elde edilemeyeince Germiyân beginin Kütahya'da hizmetinde bulunan ünlü bir tabibe müracaat tavsiye olundu. Bu, Neşrî'nin tâbiri ile, «Hikmette Eflâtun-ı sâni» olduğu söylenen Hekim Sinan idi ki, aynı zamanda şâir olarak, ve Nizâmî'nin meshûr eserini Hüseyin ü Şîrin unvânyyla tercüme etmişti, Şeyhî lâkabını taşıyordu (ölm. h. 826, Kütahya). Bu adam, Yusuf Sinan Germiyânî (Şeyhî), pâdişâhın hastalığını melânkoli olarak teşhis etti ve tedavisinde de başarı gösterdi. Onun tavsiye ettiği ilâç bir muzafferiyet haberi olması idi ve bunu da Bayezid Paşa temin etti.

Savaşlarda hilenin câiz olduğu ve buna baş vurulduğuna bir misâl olarak bu hâdise şöyle cereyân etmişti: Karaman-oğlu Mehmed Bey'e gizlice bir mektub gönderen vezîr-i âzâm diyordu ki, «Ne durursun Sultan kati hasta oldu. Hemen bir nefesi kaldı. Ne merdanlığın var ise idüb gelüb ermek ardınca olasın». Yâni pâdişâhın sıhhati hakkında bizzat bilgi almak, ve vefâti hâlinde tahtı işgâl etmek için hemen gelmesini istiyordu. Buna inanan Mehmed Bey de oğlu Mustafa beyle birlikte miâlât mahalline gelince, derhal Bayezid Paşa tarafından tutulmuş, durum pâdişâha bildirilmişti.

Çelebî Sultan Mehmed bu haber üzerine hakikaten iyi olur, ve Bayezid Paşa da kendisini tenkid eden Karaman oğluna bu hususta kendini söyle mazur gösterir. (Neşri'ye göre) söyle der :

«Erliğin onda dokuzu hile demişler. Eğer sana böyle etmesem kaçardın, ben seni bulmayıçak pâdişâh katında yüzüm ağarmazdı..».

Mamafih, sonradan serbest bırakılan Karaman-Oğlu diyeciktir ki «Benim Osmanlı ile adâvetim kiyâmete deðin من المهد الى الاعد bâki-dir» ve Fâtih devrine kadar devam edecektir.

Çelebî Mehmed'in bundan sonra, Venediklilerle ihtilâf hâline düştüğü ve deniz savaşlarının cereyan ettiği malûmdur. Bu müna-sebetle şunu kaydetmek gerekir ki :

Osmanlıların denizcilik faaliyetleri XIV. asır sonlarında Yıldırım Bayezid'in, Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini alması neticesinde inkişâfa yüz tuttu. Bu beyliklerin Ege denizindeki hareketleri ile denizcilik alanında ilerlemeleri Osmanlılardan önce başlamış ve bu hareket bundan sonra bu memleketlerin sâhibi olarak Osmanlılara geçmiştir. Yıldırım Bayezid'in Gelibolu'da inşâ ettirdiği tersâne sebebiyle gemi yapılması ve techiz edilmesi mümkün olmuş, Ege sâhillerinin Osmanlılara geçmesi neticesinde ise buralar da daðınık hâlde bulunan Türk korsan gemilerinden de istifâde olunarak Akdeniz'de küçük mikyasta bazı harekat gerçekleþti. O sıralarda Akdeniz'in hâkimi Venediklilerdi ve Osmanlı donanması onlarinkine nisbetle kemiyet ve keyfiyet bakımından önemsizdi. Ancak yine de bir varlık teþkil ediyor, müşkül anlarda işe yarıyordu.

Osmanlı, Venedik deniz savaşlarının neticesinde, bir anlaşma akdi hususunda Bizans imparatoru Manuel tavassutta bulunmuş ve esirlerin iâdesi şartıyla Osmanlı sarayında bir muâhede akdolunmuştu.

Bu devirden itibâren Osmanlı siyâsetinin batıya doğru istikâmet almasında ve inkişâfında oldukça önemli hamleler görülür ki, bunun neticesinde bir kısım Osmanlı müesseseleri ve teþkilâti da yeni feth edilen yerlere girebilmisti. Meselâ, bu sıralarda Bosna'da, Macar hükümetinin siyâsi ve askeri baskısına karşı mahallî feodalite ve otoriteler cephe alıyor ve Bosna kırалı aleyhine teþebbüslere giriyorlardı. Ezcümle, bu devirde (1415), Türk dostu iki âile görüldü.

mektedir : Ostoja, Hervoja. Bunlar bu bölgedeki üç beyi Ishak Bey'in akıncılarına, Bosna'ya müdâhelesinde yardımcı oluyor ve Türk kuvvetlerinin Macaristan'a doğru ilerlemesinde onlara yol açıyorlardı. Bu savaşlar esnâsında, Orta çağ'a mahsûs şövaleresk sahneler de oluyordu. Bir Macar tarihçisinin bu münâsebetle verdiği bilgiler, bu hususta bir fikir hâsil etmek üzere oldukça enterasandır :

Bir aralık sancak beyi Ishak Bey Macarlara âid olan Temes banlığına akın yapmış ve bu bölgenin kumandanı olan Peterfi Miklos ile karşılaşmıştır. İki kumandan arasında münferid bir mübareze (düello), iki taraf askerinin gözü önünde vuku bulmuş, birbirlerini yaralamışlardır. Şüphesiz ki, bu düellolar aradaki ihtilâfa, muhasamata kesin bir çözüm yolu bulmaktan uzak idi. Fakat her iki taraf, bu türlü kahramanlık hareketleriyle hasımlarının moralini sarsmak ve kendi taraflarındakilerin mahviyatını kuvvetlendirmek gayesini güdüyorlardı.

Çelebî Sultan Mehmed'in Candar-oğulları beyliği ile münasebetinde de böyle bir vaziyet hâsil olmuştu ki, bu devrin karakteristiğine bir misâl teşkil edebilir : Candar-oğlu İsfendiyâr bey oğulları Kasım ve Hızır Beyler arasındaki ihtilâfa Osmanlı hükümdârı müdâhele ettikten ve Tosya, Çankırı, Kalecik, Kastamonu gibi mevkiler doğrudan doğruya Osmanlı himâyesinde, diğer yerler Sinob ve havâlısı yarı müstakil olarak bu âile efrâdına bırakıldıktan sonra, bu bölge de Çelebî Sultan Mehmed nâmına câmilerde hutbe okunmuştur. Ancak, bir Arap kaynağına, Makrizî'nin *Kitâb al-Sülük*'un kaydına göre, Osmanlı hükümdârı adına hutbeyi kabûl etmeyenler de çıkışmış ve bir şehirde iki ayrı câmi'de başka başka namlara hutbe okunduğu görülmüştür.

Behistî :

Rumeli'nin piyâdesini İzmir-oğlu tedbirîyle müsellem idüb bâzı bâzına harçlıkcı edip azeb çıkarıp leşker-i bî-girân ile Bursa suyunu atf-ı inân eyledi. Behistî; (varak 38). «Çün tarih-i mezkurda Sultan Mehmed.. حُلْكَانَةِ ربِ الظُّورَهِ intikal idüb zarûrî bir kaç gün umur-ı saltanat ve mesâlih-i memleket âtil ü bâtil oldu... İki ferzend-i saâdetmendi kaldı. Biri Sultan Murad Han ve biri Mustafa Çelebî. Erkân-ı devlet ve ayân-ı memleket himmet idüb bu kaziyye-i hilâfeti ve emr-i saltanatı meşveret ettiler. Muktezâ-yı fitnat ve icâb-

vasiyyet mucibince Hazret-i Sultan Murad'a, Rum'a Elvan beyi gönderdiler ki isticâl ile gele. ve İvaz Paşa ve İbrahim Paşa ittifak idüb pâdişâh İzmir Oğlu'nu tedmire Anadolu beylerbeyisini gönderdi. Yeniçeri dahî Gelibolu'dan geçüb Biga'da beylerbeyine buluşub muâvenet itsünler diyü sûret idüb Kapı halkını tâhfif etmişler idi. Ama yine âdetge her gün divân olub azil ve nasb akd ü hal mukarrer idi. Hattâ silâhdarları pâdişâhi görmek murad idüniüb vüzerâya gülüp ettiler. Anlar dahî yârın divâna çıksun görün dediler. Bir acem tabib var idi. Sultani kapudan kürsiyle çıkarup kodı, ardından çukadarı tuttu. Bir tasnif etti ki mehâsin-i şerifin eliyle sığar gibi oldu. Iraktan nakşını seçemeyüb bu telbisle halk aldanub emin oldular. Velhasıl kırk bir gün bu hâdayla sultanın fevtin ihfâ eylediler. Müteveffâ olduğuna kimesne mütefettin olmadı. Elvan Bey dahî Sultan Murad'ı getürüb Bursa'ya tahta geçürdü.»

Seyh Bedreddin Simâvî meselesi :

Çelebî Sultan Mehmed devrinin sonlarında ortaya çıkan dinî-sosyal bir hâdise üzerinde durmak ve bu olayın nedenlerini ve gütüfü gayeyi açıklamak çok önemlidir.

Murad I. devrinde doğub (takriben 1370 sıralarında) 1420 de ölen ve tarihimizde Bedreddin Simâvî, yâhud Şeyh Bedreddin Mahmud Kazasker diye anılan âlim, mutasavvîf ve dinî - içtimâî bir ihtîlâl hareketinin başı olarak gösterilen bu adamın, şahsiyetini ve mesleğini, yarattığı hâdiseleri anlatmadan önce yakın doğuda bu devirde mevcut mezheb cereyanlarına ve islâm dünyasının genel fikri tarihine temâs etmek gereklidir.

Anadolu Türkleri arasına yayılan ve ehl-i sünnet akidelerine aykırı bulunan mezhebî cereyanların menşeyini, islâm dünyasının genel düşünce tarihine bağlamak ve eski kavmî ananeyi temsil eden Türkmen babalarının bu husustaki rollerini kücümsememek lâzım dır.

Gazân Han zamanında görülen Şeyh Burak bu nevi Türkmen babalarından biri idi. Muammaya benzeyen bazı sûfiyâne kelimelere müritleri tarafından hususi şerhler yazılan «Burak baba», «Saltuk Dede»'nin müridlerindendir ki, Saltuk Dede'nin Hacı Bektaş'a men-

subiyeti düşünültünce, «Şeyh Burak»'ı da Babaî dervişlerinden yâni Türkmen babalarından addetmek zaruridir. Ahireti inkâr ve «hulûl»'i tasdik ederek tanrıının evvelâ Hazreti Ali ile ve sonra devrinin hükümdarı ile ittihat ettiğini söyleyen ve bütün muharremâti (Haram add edilen şeyleri) mubah addeden bu Türkmen babası hâricî kiyâfet itibariyle de Altay'lardaki Türk şamanlarını hatırlatıyordu. Orhan devrinde Osmanlı beyliği epeyce tevessü ve inkişâf ederek az çok muntazam bir idâre teşkilâtı vücuda getirildikten sonra, yavaş yavaş Anadolu'nun büyük merkezlerinden ve hattâ uzak Türk - İslâm diyarlarından koşub gelen hanefî mezhepli ulemâ tedricen büyük bir ehemmiyet almış, kasabalarda muntazam medreseler açılmış, merkezî idâre kuvvetlendikçe âhîlerin ve Türkmen babalarının siyâsî ehemmiyetleri azalarak, buna mukabil, «ehl-i sünnet» akidelerini sâfiyye nazariyeleri ile zâhiren de olsa telif edebilen sûfîler nüfûz sâhibi olmaya başlamışlardır. Murad I. zamanında da oldukça hissedilebilen bu cereyan, daha sonra, Yıldırım Bâyezid zamanında büyük bir saray hayatı inkişâf ettikten sonra büsbütün açığa çıktı.

Diğer taraftan, hicrî sekizinci asır (milâdi XIV. asır) boyunca bazı büyük sûfîlerin nüfuzuyla doğudan Anadolu'ya Halvetîlik tarikatının sokulduğunu ve rufâîlik tarikatının da bu sâhada oldukça yayılmış olduğunu kaydetmek gereklidir.

Özetle denebilir ki, bu asır esnâsında Anadolu mütemadiyen etnik bakımından türkleşmiş ve İslâmiyet yayıldığı gibi muhtelif sûfî tarikatları da tesir ve nüfuzlarını artırmıştır. Bir taraftan sûfiyâne cereyanların tesiriyle bilhassa göcebe Türkmen aşiretleri arasında şîî - bâtinî itikatları eskisi gibi kuvvetle devam edip dururken, diğer yandan, büyük merkezlerde sünnlilik resmî bir şekil almış ve hattâ ulemâ ile sûfîler arasında bir anlaşma ve ahenk de kurulmuştur.

Ancak, göcebe Türkmenler arasında hâkim olan «babaî - bektaşî» cereyâniyla, merkezî kuvvetlerin siyâsî bakımından iltizâm ve müdafâa ettikleri «sünnlilik» arasında bir mücadele yavaş yavaş zarûrî bir hâl alıyordu. Timurlenk'in istilâsının Anadolu'da meydana getirdiği maddî manevî anarşiden istifâde eden mezhebi cereyanlar zaman zaman kanlı mezheb mücâdelelerinin başlangıcı olmuştur.

Mânevî şöhretleriyle bütün bu devri dolduran «Seyyid Kasım-ül-

envâr», «Şeyh Nimetullah Kirmânî», «Seyyid Ali Hemedânî» gibi súfîlerin halifesî olub sonra Timûrîlerden Şahrûh'a karşı huruç hareketi yapan «Hoca Ishak Hattalânî» gibi marûf bir súfi ve müridlerinin nüfûzu âyesinde «Şî'î - bâtinî» hareketi, İran, Irak ve Azerbaycan'da pek kuvvetli sûrette yerleşmiştir. Daha sonraları, sâdece dînî ve mezhebî târih bakımından değil, siyâsi tarih itibariyle de önemli neticeler doğurmuştur.

XV. asır sonlarında teşekkül eden Safavî sultanatının âdetâ mübessîrleri hükümdâne olan dokuzuncu hicret asrinin súfi ricâlî arasında bu Hoca Ishak Hattalanî ile mürîdi Seyyid Mehmed Nurbâş'ın ve bunlara istinad eden Nurbahsiye cereyânının pek mühim bir mevkîî vardır.

Irak ve Azerbaycan'da icrâ-yı hükmîet eden Karakoyunlu, Akköyunlu hükümdârları zamanında bu sâhalarda, her halde, Şîî-bâtinî cereyânları epeyce yayılmıştı. Karakoyunlu hükümdarı Cihan-şâh'ın fisk u fücur ile me'lûf bir adam olduğu «ilhad ve zindikiye mâil ve şeriate gayr-i münkad» bulunduğu, oğlunda da aynı temâyülün müşâhede edildiği rivâyet olunur. Akköyunlu hükümdârı Uzun Hasan ise tamamen sünî akideli olmakla beraber Erdebîl súfîleriyle sîhri-yetten çekinmeyen bir adamdı ve ordusunun büyük bir kuvvetini teskil eden «kulağı küpeli» Türkmenler arasında şüphesiz sünîlerden daha çok şî'î temâyülleri taşıyan bir takım insanlar bulunuyordu.

Şeklen sünîliğin hükümdâne olduğu yerlerde halk arasında ehl-i beyte hürmet ve muhabet hislerinin çok samîmî bir şekilde kökleşmiş olduğunu kalenderlerin varlığı da gösterir.

Kalender : Bir nevî dervîş, Türkmen babası, ihtiyâr, Kalender geçinmek isteyen hilekârlar da vardır.

Daha ilk Selçuklular zamanından itibaren Anadolu'ya Türkmen boylarıyla beraber bir çok Türkmen babasının, Orta Asya, Horasan, Harezm sâhalarından bir çok dervîşlerin gelip yerleşikleri muhakkaktır. Anadolu'nun dînî târihî bakımından Türkmen boyları arasında eski ozanlardan intikal eden bir kudsiyetle yaşayan babaların ehemmiyetleri fazladır.

Garib kiyâfetleri, ağızlarında dolaşan kerâmetleri, meczûbâne yaşıyışları ile eski zamanların hatırlasını islâmî şeÂîl altında yaşı-

yan Türkmen babaları Oğuz boylarına anlayacakları bir dille İslâmiyetin eski kavmî ananelerine uygun düşen sûfiyâna, fakat basit ve avâmî muharref bir şeklini telkin ederlerdi.

Anadolu'da devletin resmî mezhebi olan sünnetlik şeklini muhâfaza siyâsetini takip eden Selçuklu hükümdârlarının muhtelif etnik unsurlardan mürekkeb ordularına karşı, dînî veyâ siyâsî bir hareket yapabilecek zinde kuvvet, canlı unsur, ancak bu göçebe Türkmen boyları idi. Bu yüzdendir ki, daha o zamanlarda başlayarak Osmanlı devletinin son devirlerine kadar Anadolu'da meydana gelen bütün dînî - siyâsî kıymatlarda dâimâ bu Türkmen boylarının ilk plânda olduğu görülmektedir.

Gerek Moğol istilâsına evvel, gerek sonra Anadolu'ya gelen bu dervişler arasında en büyük çoğunluğu Kalenderiye zümresine ve onun Haydariye gibi şubesine mensub kimseler teşkil etmiştir.

Kalenderliğin esâsı, dünyevî kayıt ve alâkalardan âzâde olarak aslâ geleceği düşünmemektir. «Tecerrüd»'i «fâkr u tese'ül»'ı «melâmet»'i kendilerine şîâr edinmişler, dînî vecîbelere karşı dikkatsizliği ihtiyâr etmişlerdir. Ekseriyetle aşağı tabakalarдан toplanmış ve pek ince bir takım mülâhazalar ve sûfiyâne tecrübelere kabiliyetsiz bulundukları için, panteist itikadlarının bazı inançlarına ve dolayısıyla İbâhiyeye kendilerini kaydıracakları tabîî bulunuyordu.

Şîilik ile fütuvvet mesleği ve bununla rufâîlik, kezâ, şîilikle Kalenderiye ve Haydariye ve bunlarla Yesevîlik ve Bektâşîlik arasındaki sıkı râbita ve müşâbehetler bir tesâdîf eseri olmayıb bir takım faktörlere dayanır.

Türkmen kitleleri arasında ehl-i sünnet akidelerine aykırı bu gibi inançların kolaylıkla yayılması ve hattâ yeni bir takım itikad zümrelerinin teşekkülü de alelâde bir tesâdîfe yorulamayacak mühim olaylardır.

Kalenderî, Haydarî gibi adlarla zâhirî bir tasavvuf kisvesi altında Türkmen boyları arasında müfrît şîî akideleri ve bâtinî fikirleri neşr eden (İslâm Ansiklopedisi'nde Ahmet Ateş tarafından, Bâtinîye) bu babaların Anadolu'da yaptıkları ilk dînî - siyâsî hareket «Babaîler kıymâti» adıyla maruftur (637 = 1240). Baba Ishak Anadolu'nun muhtelif sahâalarındaki Türkmenler arasında bir çok taraftarlar

peydâ ederek Amasya civârında bir mağarada bir velî hayatı geçirmekte ve halkı Selçuklu Sultanı aleyhine tahrîk ve teşvik etmekte idi. Nihâyet, kendi kuvvetinin devlet kuvvetlerine karşı koyabilecek dereceye geldiğine hükmedince, Maraş taraflarındaki müridlerine haber göndererek ayaklanma işâreti verdi. Buralardaki kesif Türkmen kabileleri esâsen hazırlılar. Selçuklu kuvvetlerini defalarca mağlub ederek Malatya, Tokat, Amasya taraflarını ele geçirdiler. Ancak muntazam devlet kuvvetleri daha sonra nizâmi sağladılar. Asıleri tedib ettiler ve Baba Ishak da idâm edildi. Bu bâtinî itikad-ı larının Baba Ishak'ın idamından sonra, başta Hacı Bektaş Velî olmak üzere, diğer Türkmen babaları tarafından neşr ve tamim edilerek asırlarca devam ettiği görülmektedir.

Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Simavnalı Bedreddin ayaklanmasında Dobruca'da mevcudiyetlerini gördüğümüz Bâtinîyyül-mezheb Türkmenler 662 (1261)'de Sarı Saltuk Dede maiyetinde oraya giden ve Karesi-oğlu İsâ Bey zamanında kısmen Anadolu'ya dönen Baba Ishak taraftarlarının artıkları olduğu gibi, Aydın taraflarında Börklüce Mustafa maiyetinde Bâyezid Paşa, yâni mesrû' hükümet otoriteleri ile harp yapan ateşli ve mutaassip Türkmenler de Aydın iline hicret etmiş, Babâi Türkmenlerinin torunlarıdır.

Karaman Oğullarının biraz meçhul olan ilk kuruluş devirleri de büyük Türkmen kıyâmiyle pek çok ilgilidir ve bunu dînî - siyâsî sekilde izâh edenler vardır Ezcümle, müverrih Hayrullah Efendi, Karamanlılarla Babâîlerin alâkasını Nûre Sûffî'nin Babâî halifelerinden olduğunu sarîh bir sûretde anlatır. Karaman oğullarının Anadolu'daki Türkmen kabileleri üzerinde asırlarca ne büyük bir nüfûz icrâ ettikleri ve koyu sünî mezhebindeki Osmanlı hükümdârlarının Türkmen kitlelerini itaat altında tutmak için ne büyük güçlüklerle karşılaşlıklarını göz önüne alınrısa, Karaman beylerinin Türkmenlerle bu samîmî münasebetlerinde her halde bir alâka-i mezhebiyede bulunmak ihtimâli pek kuvvetlidir.

Seyh Bedreddin hakkında incelemeler yapan, merhûm Prof. Şerefeddin Yalatkaya buna dâir bir etüd neşretmiştir. Ve bunda onun babası, nerede doğduğu, ne zaman doğduğu, tâhsîli, Mîsîr Memlûk hükümdârlarının oğluna muallimliği, dervîşliği, Timur'un huzuruna çıkıştı tekke şeyhliği ve tarikat silsilesi, eseri olan Vâridât'a göre,

meslek ve zihniyeti, kerâmetleri, vahdet-i viicûd anlayışı, tanrı ve kâinât görüşü, irâde ve âhiret anlayışı, haşr-i ecsâd, cennet ve ce-hennem, seytan ve melek, Îsânın hayatı, kâmil insân hakkındaki görüşleri, fakîh ve kazasker olarak Şeyh Bedreddin, İznik'deki hayatı, Şeyh Bedreddin hâdisesine âid târihî kaynaklar, nihâyet Şeyh Bedreddin'in gayesi, ve eserleri vesâire hakkında incelemeler ve açık-lamalarda bulunmuştur. Bu etüdüni 1924 de nesrettiği gibi daha sonra İslâm Ansiklopedisi'nde (1944) bunu özet olarak yazmıştır. Biz de bu özeti nakledelim :

Babası Simavna kadısı İsrâîl adlı birisidir. Bu yüzden kendisine Simavna Kadısı oğlu denmiştir. Bedreddin Mahmud, Edirne civârında ve şimdi Yunanistan'da bulunan (Edirne ile Ortaköy arasında) Simavna'da 1370 sıralarında doğmuştur. Tahsilini sırasıyla memleketinde, Konya'da ve Kahire'de yapmış — Bu arada arkadaşı Seyyid Şerif Cürcânî idi — ve müderris Mübârek Şah Mantıkî (ölm. 1413) den mantık, felsefe, ilâhiyat dersleri okumuştu. Daha sonra, Kahire'de bulunan Şeyh Seyyid Hüseyin Ahlâtî'ye intisâb etti ve bu şeyhin emri ile Tebriz'e gidib o sırada Timur'un ulemâ arasında yaptırdığı ilmî musahebelere katıldı ve yüksek nüfûzunu tanıttı.

Bedreddin Mahmud, bir aralık Mısır hükümdârlarından Melik el-Zâhir Seyfeddin Berkuk'un oğlu Ferec'e muallimlik yaptı. Şeyh Seyyid Ahlâtî'nin ölümü üzerine onun yerine geçti ve kısa zamanda şöhreti her tarafa yayıldı. Bir müddet Haleb, Konya ve Tire'de do-laştı. O sırada Sakız adasının hristiyan reisini müridleri arasına almaya muvaffak oldu. Sonra Edirne'ye gitti. Ve orada anasına ba-basına kavuştu.

Musa Çelebî, ilim ve fazlını takdir ettiği Şeyh Bedreddin Mahmud'u kendisine kazasker yaptı. Çelebî Mehmed'in kardeşine galebe etmesi ve iktidârı ele alması üzerine, Bedreddin Mahmud da bütün âilesi efrâdi ile İznik'e sürüldü. Ve orada ikamete memur edilerek nezaret altında bulunduruldu. Şeyh, burada boş durmayıp, gizli gizli adamlar ve müridler yetiştiriyordu. Nihâyet en becerikli adamları vasıtasiyla halk arasında propaganda yapmaya başladı. Ve bu ara-da Börklüce Mustafa adındaki adamını Aydın taraflarına yolladı ki, bu adam, Aydın ve Karaburun'da etrafına binlerce kişi toplamaya muvaffak oldu. Börklüce'nin başarıları genişleyince Şeyh Bedreddin

Simavnalı, İznik'de kalmayı ihtiyata uygun bulmadı, İsfendiyâr beyn yanına kaçıtı. Maksadı «Tatar ili»'ne geçmektı. İsfendiyâr Bey, Çelebi Mehmed'den çekindiği için buna müsâade etmedi. Şeyh de gizlice bir gemiye binerek Rumeli yakasına geçti. Ve Zağra'ya gitti. Burada nüfûz dâiresi gittikçe genişlemeğe başladı. Bir müddet sonra Zağra'dan Silistre'ye geldi. Oradan Dobruca'ya geçti. Sonra Deli-Orman'da yerleşti. Ve buradan her tarafa mektuplar ve adamlar göndererek propaganda giriştî. Onun bu hareketi pâdişâh tarafından haber alındığı vakit üzerine kuvvet gönderildi. O sırada Karaburun'da Börklüce Mustafa ve Manisa'da Torlak Kemal'in mağlubiyetleri, şeyhi ve yanındakileri şaşırttı. Bunlar suraya buraya dağıldı. Nihâyet Bayezid Paşa'ya karşı duramadılar. Şeyh ele geçti ve Serez'de pâdişâhın huzuruna getirildi. Bu işi bir ilim heyetine havale etti. Müzâkere sonunda Mevlâna Haydar Acemî, katli helâl malî haramdır dedi asıldı.

Şeyh Bedreddin zamanının âlimleri arasında pek müstesnâ bir mevkî' isgal ediyordu. Kendisi bilhassa fîkihda mütebahhirdi Câmiü'l-fusuleyn'de bir çok özel görüşleri vardır. Fîka dâir ilk yazdığı eser, Letâifi'l-işârettir. Sonra bunu şerh eden el-teshîl ta'kîb etmiştir. Câmiü'l-fusûleyn 1300'de Mısır'da basılmıştır. Bunlarda kendi şahsiyetini aksettiren serbest düşünceleri vardır. Bazı âlimler buna tenkidler yazmışlarsa da bir çok noktalarda Bedreddin Mahmud'un içtihatlarındaki isabetleri tasdik etmekten kendilerini alamamışlardır.

Meşhur âlimlerden ve tarihçilerden olub Şeyh Bedreddin Mahmud ile görüşenlerden İbn Arabşah, onun bütün ilimlerde ve bilhassa fîkihda deryâ gibi engin olduğunu bildirir. Seyyid Şerîf Cûrcânî de şeyhin fazl ve kemâlini söylemekten çekinmemiştir. Tasavvufa dâir eserleri, Füsûs'ül-hikem, hâsiyesi ile Meserretü'l-Kulûb ve Vâridât'tır. Tefsîre dâir Nûrû'l-kulûb'ı ve gramere dâir, Ukûdü'l-Cevâhir'i vardır. En mühim eseri ve üzerinde türlü hükümler ve yorumlar verileni Vâridât'tır. Bunda bi çok meseleleri tamamıyla şahsî telâkkisine göre izâh eder. Allah'ın zâtını mahlûkatından ayrı olarak kabûl etmez ve âlemin kadîm olduğuna inanır :

İlâhî irâde dahî bir nesnenin istidadında olanı, Allah'ın dilemesi demektir. Yoksa o nesnenin istidadında olmayanı Allah'ın istemeğe selâhiyeti yoktur. Meşîyet istidada tâbidir. Allah dilediğini yapar,

fakat istidadda olanı diler. Şeyh âhiret ve kıyâmeti, kıyâmetin alametlerini de, herkesin kabûl ettiği şekilde kabûl etmez. Dünya ve âhiret farklarını itibârî bir nisbet sayar ve ruhların ve sâir mücerredâtın da beden âleminden itibârî bir nisbetle ayrılmış olduğunu ve beden âlemi kalkacak olursa ruhlar ve mücerredatdan bir şey kalmayacağını, dünyâ ve âhiretin, cisim ve ruh âleminin birbirine müvâzi ve aynı zamanda ezeli ve ebedî bulunduğu söyler. Seyhe göre, Deccâl ve Debbeti'l-arz ve emsâli gibi kıyâmet alâmetlerinden sayılan eşrât-ı sââtden şimdîye kadar hiç biri zuhûr etmediği gibi, binlerce yıl sonra da yine bunlardan umumiyetle kabûl edilen şekilde, bir şey belirmeyecektir. Şeyhin cismânî haşir hususundaki düşüncesi de umumî telakkîye tamamen aykırıdır. Bedreddin Simavna'ya göre beden için beka yoktur. Ve fenâdan sonra beden cüzlerinin yeniden bir araya gelmesi de mümkün değildir. Bundan dolayı büyük mutasavvîf şeyhlerden Sofyalı Bâli Efendi ölüm. 960/1553) ile halifesi Nureddin-zâde (ölm. 981/1573), ve Aziz Mahmud Hüdâyî (ölm. 1628)'in Şeyh Bedreddin hakkındaki kanaat ve hükümleri çok menfi ve ağırdır. Bâli Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'a verdiği bir lâyihada, şeyhi «Allah indinde gazaba uğramış, maslûb şeyh Bedreddin» diye tavsif eder. Aziz Mahmud Hüdâyî de Ahmed I.'e sunduğu lâyihada Şeyh Bedreddin'in «vâridât adlı bir kitâb telif ve içinde hasr-i ecsâdî ve eşrât-ı sâati inkâr ettiğini ve kendisinin ilhâd ve ibâhe üzere olduğunu...» kayd eder. Nûreddin Zâde de aynı süretle Vâridât için yazdığı şerhin her noktasında, ona hücum eder. Buna karşılık, meşhûr Ebussuud Efendi'nin babası Muslihiddin Yavûsî, şeyhin bu yoldaki fikrini mülâyim bir sûrette izâh ve hattâ teyid ettiği gibi, Bursalı İsmâîl Hakkı da şeyhi bu noktada müdâfaa etmiştir.

Seyhe göre, cennet ve cehennem de netice itibâriyle bu dünyadaki iyi ve kötü hareketlerin ruhlardaki acı veya tatlı tezahürlerinden ibarettir, demek olur. Bedreddin Mahmud'un Batlamyus nazariyesine uyarak, cennet'in sekiz ve cehennemin yedi kapısını yıldızlarda bulmaya çalıştığı da görülmektedir.

Seytan ve melek hakkındaki düşünceleri oldukça ileridir. Ona göre, insanı hakka doğru götüren her şey melek ve rahmânîdir. Ve aksine sürükleyen ve insânın damarlarında dolaşan şehvânî kuvvetler de seytandır. Şeyh Bedreddin, cismânî unsurların mutlaka zevâl

ve fenâ bulacağına, İsâ'nın da rûhu ile diri, fakat bedeni ile ölü olduğuna kaidir. Nihâyet o, kâmil insân nazariyesini ele alarak «İnsanlar câhiliyet zamanında şahsî putlara tâpiyorlardı. Zamanımızda mevhüm putlara tâpiyorlar. Umûlû ki, Allah hakkı izhâr eder de, kendisine insanlar gereği gibi kullukta bulunurlar» demektedir. Şerefeddin Yaltkaya, bunları şu şekilde tefsir etmektedir. «Hakka yakınlık mertebelerini tamamlamış olan şeyhin bununla kendisini kasد ettiginde şüphe yoktur». Şeyh Bedreddin, halkın müşahhas ve mevhüm putlardan yüz gevirmesini isterken kendisini ileri sürmüşt ve bu sözü ile ordular teşkil ederek dileğî gibi devleti devirmeyi niyet etmişti». Nitekim Heş Behîş müellifinin nakline göre, Şeyh Bedreddin gaibden aldığı emir ve işaretle kendisine inananlar ile birlikte âlemi elde etmek için, meydana çıkacağı ve ülkeleri kendi adamları arasında taksim edeceğini, ilim kuvveti ve tevhîd sırının tahakkuku ile taklitçilerin millet ve mezheplerinin temellerini yukaçığını ve bâzı haram olan nesneleri helâl kılacağını söylemeye idî.

Buna göre Şeyh Bedreddin, kendisine inananlardan bir devlet kuracak, Osmanlı memleketlerinde yaşayan ahâli arasındaki din farķını ortadan kaldıracak, müslüman olmayanlar bile bu ülkede taksimden faydalananacaklardı. O, Heş Behîş'te görüldüğü gibi, saz ve şaraba izin veriyor, her şeyin insanlar arasında müsterek ve mubah olduğunu söylüyordu. Vâridât'daki felsefi düşünceler de şeyhin ibâ-hekâr hareketlere çok müsâid olduğunu gösterir.

Bedreddin Simâvî'nin başına bir çok kimseler toplanıyor, uzak yerlerden kendisine türlü türlü hediyeler geliyor, ve herkes onun zi-yâretine koşuyordu. Sayıları binleri bulan bu mürid ve dervişler üzerinde şeyhin nüffûzu o derece kuvvetli bulunuyordu ki, bu adamlar الله اولا (Allah birdir) dedikten sonra رسول الله demiyor, peygamberliği ancak şeyhlerine lâyık görüyordular. Şeyhe ve halifelerine uyanlar arasında Türkmenlerle birlikte, belki daha fazla, yahudî ve hristiyanlar görülmüyordu ki, bu da, onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaadleri çok câzib bulmalarından ileri geliyordu.

Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacılardır, şeyhden aldıkları ilhâm ve hızla, az zaman içinde binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak olmuşlardır. Bunlar arasında mansîb ve mevkilerinden düşmüş bir takım gayr-i memnunlar ile medrese talebeleri dahi vardı. Şeyhin kazaskerliği zamanında maaş ve tîmar elde etmiş

olanlar da bu isyâna iştirak etmiş bulunuyorlardı. O, her murada ermek isteyenin kendisine baş vurmasını, kendisinin halifelerini ve Aydın ilinde ayaklanan Börklüce Mustafa ile Torlak Kemalin dahi kendi adamlarından ve hidâyet kılavuzlarından bulunduğunu ilân ediyordu. Şeyh Bedreddin Mahmud, gerek hükümet ve gerek ulemâ arasında müsââmaha edilemeyecek kadar tehlikeli bir ihtilâlcî görünüyordu. Hattâ kendisi, ayaklanmadan önce bile, hükümetçe sıkı bir tarassud altına alınmıştı. Onun öldürülmesi, yapılmak istenilen siyâsî inkilâbı durdurmuş olsa bile, dinî inkilâba tamamıyla sed çekte memişi. Şeyhin ölümünden iki asır sonra, Bedreddinîler, hükümetin dikkat nazarını çekenek kadar bir varlık ve faaliyet göstermekte idiler. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye göre şeyhin yoluna gidenler kızılbaşlar ile birdi.

Bedreddinîlerin Bâtinîlerle ilgili bulundukları da söylenebilir. Vaktiyle Baba Ishak tarafdarlarının Dobruca'ya geldikleri göz önünde tutulursa Şeyh Bedreddin'in Deli Orman'ı niçin intihâb ettiği ve az zamanda etrafına binlerce kişiyi toplayabilmekteki muvaffakiyetinin sırrı anlaşılır.

Reisi ve tarafdarları dervişlerden mürekkep olan bu hareket Osmanlı tarihinde tek bir misâldir.

Şeyh Bedreddin Mahmud'u müdâfaa edenler de vardır. Mahkeme reisliğinden emekli merhûm Hâfız Rızâ, Vicdaniyât adlı eserinde onun savunmasını yapmış ve Bedreddin Simâvî'nin lehinde konuşanların (Niyâzî Misrî, Şârih Kemâl Efendi vesâaire) sözlerini nakl etmiştir. Şeyhin Serez'deki mezarından çıkarılan kemikleri 1924 de bir sanduka içinde İstanbul'a getirilmiştir.

MURAD II DEVRİ'NİN MÜESSESELERİ VE MEDENİYETİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çelebî Sultân Mehmed'in büyük şehzâdesi Murad, Amasya'da doğmuştu (807=1404). Orada çocukluğunu geçirdi. Babasının Edirne'de tahta geçişinde Edirne'ye gitti ise de (1413) çok geçmeden hocası Amasyalı Şücâeddin İlyas Çelebî ile birlikde ve Amasya vâlisi olarak buraya döndü (Rebiülevvel 818 = Mayıs 1415). Sungur oğlu Melik İsmail Beğ Amasya muhafizliğine ve şehzâde Murad'ın Atabaylığıne (lala) tayin edildi ve o zamana kadar bulunduğu Tokat'tan getirtildi.

Bu sırada memleket ahalisi sık sık tekrarlayan zelzeleden dolayı üç aydır çadırlarda yaşamakta idi. Yine şehzâde Murad'ın Amasya valiliği esnasında, bu bölge iki büyük tesise kavuşmuştu. Bunlardan biri, Vezir Hacı Halil Paşa'nın Gümüş kasabasındaki medrese-sinin inşaatı idi. Bu zat ilmiyyedendi. Bazı eserlerde vezîr-i âzam olarak gösterilmektedir. Vaktiyle Amasya civarındaki bu kasabada kadı iken bu tesisi başlatmışdı. Bu zelzelelerden müteessir olmadığı, bânisi ile inşâ tarihinin kapısı üzerinde mahkûk bulunmasından anlaşılmaktadır. İlkinci, yine vezirlerden Amasyalı Bayezid Paşa'nın Amasya'da evvelce inşâsına başlattığı câmi ve imaretini ikmal ederek bu şehire mükemmel bir dinî, sosyal eser kazandırmaması idi. Bu tesislere yine Amasya'da bir çok evkaf tahsis edildiği oğlu İsa Beyi de bunlara nâzır tayin ettiği görülmektedir (Rebiülevvel 820 = Nisan 1417).

Şehzâde Murad'ın Amasya'da bulunduğu sırada bu havalide cereyan eden bir hâdise de bizi ilgilendirmektedir : Bu bölgedeki Tatarların öteye beriye tecâvüzleri, Çelebî Sultân Mehmed'in bu mintâkaya gelerek onlara karşı tedip harekâtına girişmesi ve neticede Minnet Bey tatarları denilen bu konar-göçer aşireti Rumeli'de Filibe taraflarına sevk ve iskan etmesi idi ki, orada Konuşhisar bunların vücûda getirdiği bir kasaba olmuştu.

Daha Murad I. ve Yıldırım Bayezid devrinden itibaren tatbik edilen bir iskan ve kolonizasyon siyaseti mevcuddu. Balkanlarda yeni fethedilen yerlere türkmen aşiretleri ve tatar kabileleri siyasi ve idari sebeplerle naklolunuyor, hem Anadolu'da sebep oldukları sosyal ve ekonomik çatışmalar önlenmiş oluyor, hem de Rumeli'de yoğun bir Türk kitlesinin mevcûdiyeti sağlanıyordu ki, bu siyaset XVI. ve hatta XVII. asırda da devam edecektir.

Murad, 1421 (824)'de cülûs ettiği zaman 17 yaşında idi, tahta çıkarken kardeş kanı dökmemiş veya Bizans imparatoruna teslim etmemiştir. Her iki halde ona bir leke sürer ve mahcûbiyet getirirdi. Küçük kardeşi Mustafa o zaman Hamidili sancak beyi idi. Diğer kardeşleri Yusuf ile Mahmud ise henüz küçüktüler. Bunlardan Mustafa daha sonra saltanat iddiasına kalktığı için İznik'te yakalanaarak boğdurulmuş, diğerleri ise bir sâri hastalıkta Bursa'da ölmüşlerdi.

Babası öldüğü zaman vezirler pâdişahın vasiyeti mucebince hemen Çasnigir-başı Elvan Ağa'yı Amasya'ya gönderdiler, pâdişahın vefatını askerden gizlediler ki, yeniçerilerin şehri yağma etmesinden korkuluyordu. Bu arada kırk gün kadar bir zaman geçmisti. Bu esnada, Vezir İbrahim Paşa diğer devlet erkânının da tasvibi ile Bizans imparatorunun yanına İstanbul'a gitmiş ve onunla müzakereerde bulunmuþtu.

Osmanlı devleti Fetret devrinin henüz sarsıntılarını tamamen geçirmediği ve ortada da saltanat iddiası eden bulunduğu cihetle Bizans devleti ile iyi geçinmek gerekiyordu. Murad, Bursa'ya vâsil olunca ilk önce Emir sultan adı ile söhret bulan mutasavvîfin yanına gitti, onun elini öptü ve onun eli ile kılıç kuşandı.

Emir Sultan asıl adı ile Esseyyid Şemseddin Mehmed bin Ali el-Hüseyinî el-Buhârî, Buhâra'dan gelip Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya yerleşmiş bir mutasavvifti. Memleketinde tâhsilden sonra Hicaz, Karaman, Kütahya'ya uğramış sonra mutasavvîflara çok hürmet edilen bir yer olan Bursa'ya gelmişti. Yıldırım Bayezid'in kızı Hundî Hatun ile de evlenerek biri erkek ikisi kız üç çocuğu olan Emir Sultan kerâmetleri ve menkîbeleri ile devrinde velî olarak tanınmış, Timur'dan başka bütün Osmanlı hükümdârları onun elini öperek hayır duasını almışlar ve onun eliyle kılıç kuşanmışlardır.

Kendisinin Kübreviyye veya Nurbahşiye tarikatına mensup olduğu söylenir. Muridleri ve halifeleri her tarafa yayılmıştı. Kendisinin bilhassa Murad II.'nin zaferlerinde mânevî desteği bulunduğu inanılır. Çünkü, bir çok müridleri ile 1422 İstanbul muhasarasına bizzat iştirak etmişdi ki, Bizans müverrihleri uzun uzadiya bahsederler. Bugün Bursa'da Emir Sultan semtinde mevcud câmi ve türbesi asırlar boyunca ziyaretgâh olmuş, muhtelif kimseler ve padışahlar tarafından geniş evkaf tahsis edilmiş bilhassa Cezerî Kasım Paşa tarafından yaptırılan Emir Sultan medresesi ile misafirhâne ve imâret 50-60 sene öncesine kadar faaliyette bulunmuştur. Bugünkü câmi Selim III. devrinde yaptırılmıştır. İslâm Ansiklopedisindeki Emir Sultan makalesinde onun için yazılan menakibnâmeler ile muhtelif etüdlerin listesi mevcuttur.

Murad'ın cülûsu münasebetiyle bazı muhabereleri ve diplomatik temasları olmuştur. Ancak, cülûsu tebrik için Cihanşah Mirza'nın gönderdiği ve buna cevap teşkil eden Feridun Bey münseâtındaki farsça mektupların sıhhatinden, otantik olup olmadığından şüphe edilebilir. Zira, Feridun Bey'in ilk zamanlara ait derçettiği münseât sûretlerinin uydurma veya yakıştırma olduğu sâbittir. Bununla beraber, Bizans müverrihi Ducas'ın kaydettiği gerek Karamanlılarla gerek Macarlarla anlaşmalar yaptığı kabul edilebilir. Karamanlılarla yapılan dostluk antlaşmasını Ducas, latince olarak şöyle isimlendirir «*Pacta per jusjurandum cum Caramano amicitia*».

Bizanslılarla münasebete gelince, Murad'ın bu ilk münasebetleri gayri müsâit ve düşmanca şekilde gelişti. Sebep de kardeşleri hakkında vuku bulan talepler idi. Bizans tarihçilerine göre, vaziyet şöyle hülâsa edilebilir : (Zirâ bizim kaynaklarda bu hususta bir sarahat yoktur).

Murad'ın tahta cülüsunda Mustafa 12, Yusuf 8, Mahmud 7 yaşlarında idi. Yıldırım'ın çocukların biribirlerini öldürmeleri sebebile kardeş katli artık yerleşmiş bir müessesese idi. Bu sebeple Mehmed Çelebi ölüm döşeğinde iken bir takım tedbirler alarak çocukların hayatını korumak istemiştir. Murad Edirne'de Osmanlı tahtına gerek, Anadolu Mustafa'ya kalacak, Yusuf ile Mahmud'da Bizans imparatoru Manuel'in yanına gönderilecekti (Ducas, Chalcocondylas). Buna karşılık imparator, Çelebi Mehmed'in kardeşi Mustafa (Düz-

mece Mustafa)'yı serbest bırakmayacaktı. Aynı zamanda Osmanlı pâdişahı kardeşlerinin masrafları için imparatora her sene muayyen para ödeyecekti. Bir görüşe göre, Bizans imparatoru elinde rehin bulunan Mustafa'nın mevcudiyetini Osmanlıları tehdid için kâfi görmüyorken, ve merhum pâdişahın vasiyetinden de faydalananarak, yeni rehînelerle durumunu kuvvetlendirmek istiyor, belki de çok senelerde kaybettigi Kartal, Pendik, Darica, Gebze gibi kal'eleri geri almayı düşünüyordu. Bu maksadla gelen Bizans elçilerine, vezir-i âzam ve Rumeli Beylerbeyi Bayezid Paşa söyle cevap veriyordu : «Müslüman çocukların hristiyanlar nezdinde terbiye edilmeleri şerîate mugâyirdir. Sultan Murad, imparatora lütfen, bu vesâyetten vazgeçmesini rica etmekte ve dostluk ve anlayış içinde yaşamalarını istemektedir». İşte, bu talebin reddi üzerindeki, Düzmece Mustafa, Manuel tarafından nezâret altında bulundurulduğu Limni adasından serbest bırakıldı ve Osmanlı tahtı için yeniden mücadele başladıkı, Yıldırım'ın bu oğlu, eline ne geçerse bir kazanç olacağı ve hiç bir şey kaybetmeyeceğini düşünerek, imparatorun tekliflerini kabul ediyor ve ona muzaffer olduğu takdirde, Gelibolu'yu, Buğdan hududuna kadar bütün Karadeniz sahilini ve Adalar denizinde de Aynaroz'a kadar olan kıyıları Bizansa terk etmeyi kabul ediyordu.

O sırada üç vezir vardı : Bayezid Paşa, hem vezir-i âzam hem de Rumeli Beylerbeyisi, ikincisi Çandarlı-zâde İbrahim Paşa¹, Hacı İvaz Paşa İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa'nın Bayezid Paşa'nın iktidarına haset ettiklerini ve onun nüfûzundan korktuklarını bütün tarihler müttefiken bildirirler. Bu sebeple, pâdişah üzerinde teşir yaparak onu bu büyük tehlikeden karşısına attığını söylerler. Gerekçeleri, bizi ilgilendirdiği cihetle, aynen şöyledir :

«Rumeli beyleri Bayezid Paşa'nın tanındık ve dostlardır. Kendisi de Rumeli Beylerbeyidir. Eğer serdar olarak o tarafa giderse çok muhtemeldir ki, aralarında dağılma olsun ve bu tedbir ile şehzâde Mustafa taraftarları azalsın». Bu fikri kabul eden Murad ise şöyle demektedir. Tâcü't-tevârîh'in ifâdesile;

«Bayezid Lala, bu Murad'a lâ lâ deme, beher hal varmak ge-

¹ Bak. İslâm Ansiklopedisi, Çandarlı maddesi.

rekdir... ve bu hizmetin uhdesinden senden gayri ahad gelmez ve bu devlet uğuruna senin gibi kimse gelmez».

Ve sefere giderken Bayezid Paşa, pâdişah'tan söyle bir ricada bulunmuştur : Eğer vefatı vukubulursa vasiyetnâmesi hükümlerinin icrâsına emir buyursun ve servetini -ki 50000 akçe tahmin edilmekteidi- Timurtaş Paşa oğlu Umur Beye teslim ettirsin! Bayezid Paşa hakikaten Mustafa ordularına esir düştü ve sonra öldürüldü. Sazlıderede (Edirne civarında) onun ne sûretle esir düştüğü hakkında Ducas'ın ve bizim kaynakların verdikleri malûmat birbirine pek uyamaz. Ölümü hakkında da türlü yorumlar mevcuddur. Biz bunlara temas etmeyeceğiz. Düzme Mustafa Vak'ası esnasında imparatorun Murad II.'ye karşı Amcasını iltizam etmesi sırasında pâdişah, Foça'daki Cenevizlilerle bir ittifak akdine muvaffak olmuştu. Bu koloni hakkında biraz bilgi verelim :

Eski İonia sahillerinde ve Midilli adasının karşısında şimdiki Foça kazâsı dahilinde şap madenlerini havi bir dağ bulunmaktadır. XIII. asrin ikinci yarısında Mihail Paleologos devrinde, bâzı İtalyan tâcirler senelik bir vergi karşılığında bu madenleri işletmek için Bizanslılardan müsâade almışlardı. Fakat bu sahiller Osmanlıların eline geçtikten sonra, Lâtinler yâni o zamanki Cenevizli İtalianlar orada kurdukları tesisleri ve kolonilerinin bâzen tehlikeye giren menfaatlerini himâye etmek lüzumunu duymuş, yerli Rum halkın da yardımî ile, deniz kenarındaki dağın eteğinde, etrafi müdâfaa için bir kale inşa etmişler ve burayı Yeni-Foça tesmiye etmişlerdi. Kalenin hâkimi ve kumandanı olan Ceneviz asılzâdelerinden Jacopo Cataneo Manisa tarafında hâkimiyet kurmuş olan Saruhan Beyi ile senelik 500 duka vergi mukabilinde bir anlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya iki asra yakın bir müddet içinde her iki taraf da riâyet etmiştir. Kalenin kumandanı ve şehrîn hâkimi halk arasından seçiliyordu. Fakat bir Ceneviz Podestası (tam yetkili umûmi vâli) burayı yâni Yeni-Foça'yı, Midilli adasını, Ceneviz cumhuriyetinin doğudaki bütün kolonilerini, Sakızı, Galatayi, Karadeniz sahilindeki kolonilerini yâni Samsun (Amisus), Amasra (Amastris) ve Kırım sâhilindeki Kefe'yi Venedik devleti namına idare ediyordu.

Celebî Mehmed zamanında bu umûmî valiliğe o zamanki Ceneviz dojunun (Giorgio Adorno) oğlu Giovanni tâyin edilmiştir. Bu adam

o sırada pâdişâhın barışçı temâyüllerinden faydalananarak Ceneviz devletinin ticaretine yeni imtiyazlar sağlamak maksadiyle Ceneviz tüccar gemilerine bir takım muâfiyetler karşısında on sene zarfında Osmanlılara 20000 duka altını tediyesini yüklenen bir antlaşma yaptı (1416). Bu antlaşmanın imzasından beş sene sonra elebî Sultan Mehmed ölünce Adorno da Düzme Mustafa isyanı çıktılığını haber alınca, taahhüt ettiği verginin tediyesi zamanı gelmiş olan takshitini Murad II. ye gönderdiği gibi pâdişahın Rumeli tarafına geçmesi için lüzumlu gemileri emrine vereceğini bildirdi ve böylece eski antlaşma baki kalmıştı, ve teâti edilen elçiler vasıtâsile boğazdan geçisi sağlayacak gemiler için de yeni bir anlaşmaya varıldı. Ve bu uygulandı. Bu arada kaydedilmesi gereken bir nokta var; o da Ducas'ın bu konuda elçi olarak gönderilen kimsenin Dimitrius Ağa adında birisi olduğunu bildirmesidir. Eğer bu kayd gerçeği aksettiriyorsa Ağa, Yeni-Foça'daki Cenevizliler için de bir askerî veyâ idarı, siyasi, bir ünvanı idi. Filhakika o sıralarda Eflâk ve Buğdan beyliklerinde ağa ünvanı kullanılmıştır.

Düzme Mustafa vak'asında, onun, Rumeli'deki muvaffakiyetlerinin âmilleri arasında dikkati çeken bir nokta vardır ki, bizi bilhassa teşkilât ve müesseseler tarihi bakımından yakından ilgilendirmektedir. Bilindiği gibi, saltanat iddiası ile ortaya çıkan Yıldırım'ın bu şehzâdesi bilhassa Aydin-oğlu Cüneyd Bey ile müsterek hareket ediyor, onun uygun gördüğü tedbirleri alıyordu. Sazlı-dere'de yeniçerilerin kendi tarafına geçmesinden önce maiyetinde bilhassa öteden beriden toplanmış gönüllü fakat acemi asker bulunuyordu. Bunlara azep veya yaya deniliyordu. Ve hiç bir taraftan gelirleri olmayan işsiz kimselerdi.

Mustafa, o zamana kadar ilk olmak üzere, bunlara hizmetleri karşısında 50 akça tahsis etti. Ve askerî sınıfı aldı. Mükellefiyetlerden muaf kaldı. Bunu Neşri şöyle kaydededer :

«İzmiroğlu tedbirile Rumelinin yayasını müsellem kaldı. Ba'zını ba'zına harçlıklı etdi. Şimdi dahi (Neşri Ömer Efendi'nin zamanı XV. asır sonları) harbe giden kişiye elişer akça harçlık verirler. Bu âdet Düzme Mustafadan kaldı». Bu usûl, bilâhere yürük ve tatarlara, canbazlara ve diğer yardımcı askerî sınıflara da tatbik edilmiştir.

Osmanlı ordusunun muhtelif teşekkülerri arasında zaman zaman rekâbet ve kinin bir neticesi olarak da çatışmalar görülmüştür. Meselâ yeniçerilerle sipahîler arasındaki mücâdeleler bunun bir müşâlini teşkil eder. İslahat devrinde Nizâm-ı cedîd askeri ile kapıkulu arasındaki çatışmalar da bunun gibidir. Bu konuda ilk tezahürler yeniçeriler ile azepler arasında görülmüştür. İlk olay, yine Düzme Mustafa hadisesinde meydana çıkmıştır. Bursa'da Ulubat nehri kıyılarında Sultan Murad askeri ile Düzme Mustafa kuvvetleri arasında bir çarşıma olmuştur. Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey yeniçeri kuvvetleri ile Düzme Mustafa kuvvetleri arasında bulunan azepleri bir ormanlık yerde pusu kurar. Ve neticede azepler büyük bir zâyiâta uğrar, Mühim bir kısmı da esir düşer. Yeniçeriler esir alındıkları azepleri aralarında paylaşırlar. Bir yeniçeri kendi payına düşen iki azep askerini alır ve getirir. Bir başçı dükkânında (koyun başı satan dükkânlar) der ki¹, Başçı Usta bu iki azebi al bana bir kelle ver illâ yok dersen dükkânın önünde başların keserim. Bunun üzerine başçı nâcâr kalır ve bir baş verir ve bu azepleri de âzâd ider. İşte yeniçeri ile azep askeri arasında beliren münâferet, adâvet-i kadîm bu zamandan kalmadır derler.

Bâzı tarihçiler bu münâferetin muntazam ve maaşlı asker olan yeniçerilerin meşrû pâdişâha sadık kalmak, gayri muntazam bir asker olan azeplerin ise hemen daima sultanat müddeâlerinin hizmetlerinde talî'lerini tecrübe etmek sûretile, iki askeri taifenin ayrı ayrı tarafları tutmalarından ileri geldiğini kabûle meyyâldirler ki bunda şüphesiz hakikat payı vardır.

Bu hadise esnâsında diğer enterasan bir nokta da şudur :

Mustafa mağlub olmuş ve Gelibolu'ya firar etmiştir, peşini takip eden Sultan Murad kuvvetleri Ceneviz podestası ile anlaşma yaparak onun gemileri ile Çanakkale boğazını geçmektedir. Bunu gören Mustafa, sadık adamlarından birini Podesta Adorno'ya gönderir. Ve Sultan Murad'ı kendisine teslim etme karşılığında 50000 duka mükâfat vereceğini vaad eder. Fakat, Adorno, bu câzip teklifi red eder. Meşrû pâdişâha sadık olduğunu gösterir. Sultan Murad da buna

¹ Solakzade, s. 144.

mukabil bir çok vergiden af ider. Neticede Mustafa ayaklanması ve idam olunmuþtu.

Bu hadiseyi Sultan Murad bir mektupla Karaman Beyine bilmirmiþ ve İstanbul tekfurunun hile ve entrikası sebebiyle böyle bir mesele çıktı› belirtilmiþtir ki, Feridun Bey Münseâtında bu nâme ile cevabı mevcuddur. Fakat, Mustafa'dan hiç bahs edilmemiþtir. Ve böylelikle Düzmece Mustafa'nın yalancı bir şehzâde olmadığını bir delil gösterilmektedir.

1422'de Sultan Murad'ın teşebbüs etti¤i İstanbul muhasarası üzerinde biraz durmak gereklidir. Bu teşebbüs, Bizans'ın Düzme Mustafa'yı ortaya çıkarmasından ve onu desteklemesinden ileri geliyordu. İmparator Manuel'in tekrar dostluk tesisi hususundaki gayretleri ve gönderdiği elçiler vasıtasiyle yaptığı teşebbüsler fayda vermemiþ ve Osmanlı hükümdarını ve devletini bu karardan vaz geçirememiþti. (bu muhasara hakkında Bizans tarihçisi Canano mufassal bilgi vermektedir.). Osmanlı ordusunun yaklaşmasından dehsete düşen Bizans ahalisi kendilerini tehdit eden tehlikeyi saray tercümanı Théologas Corax'ın entrikalarına atfetmişlerdi. Güyâ bu tercüman, kendisinin imparator tarafından pâdişah nezdinde son defa elçiliğe memur edilmemiþ olmasından dolayı, intikam maksadile, haince bir entrika tertip etmiþti. İmparatorun onu müdafaa etmesi fayda etmedi. Evvelâ hakaretle başlayan tecavüzleri nihayet iþkence ile onu öldürmeye kadar varmiþti. Suçu evvelce Çelebi Sultan Mehmed'in daha sonra da Sultan Murad'ın tevecühünü kazanmış olması idi. Nihayet muhasara baþladı. Haziran 1422 de akincilar ilk önce surlar önüne vasıl olmuşlardır¹. Pâdişah muhasara sahasına vasıl olduğu vakit derhal kara tarafindan bir siper inşa ettirdi. Bu mevkiler, yaldızlı kapudan Blacherm sarayina, Marmaradan Halice kadar uzanıyordu. Ordu bilihassa Lycus, Bayram-Paşa deresi civarında Topkapı ile Edirnekapi arasında bir kuleye hücum etti. Pâdişah surlardaki kuleler yüksekliğinde ahşabdan kuleler inşa ettirdi ve bunları demirli tekerlekler vasıtasiyle surların kenarina götürdü. Ordunun bir kısmı surlarda gedikler açmak ve hücumu kolaylaştırmak için kaplumbağa, balık ve toðan adları verilen harb âletleri ile mücehhez

¹ Akincilar, İslâm Ansiklopedisi; Türk Tarih Encümeni Mecmuası Sayı : 47, s. 286 v.dd.

arabalar yapmakta kullanıldı. Ordunun diğer kısmı lağımlar açıyordu. Yapılan teşvikler ve gazilerin ganimetten hissedâr olacakları hakkındaki vaadler üzerine bir çok kimseler muhasaraya koşup gelmişti. Tabii bunların içinde maceraperestler, tâcirler murabahacılar, esir alıp satma işini yapanlar olduğu gibi, dervişler de bulunuyordu. Bütün savaşlarda olduğu gibi ilâhiler söyleyen ve gazilere dinî, hâmâsi telkinlerde bulunan bu türlü mutasavvıflar, dervişler, büyük bir rol oynuyorlardı.

Emir Sultan Seyyid Buhârî de gelmişti. Muhasara ordusunda uzun boyu necib simasiyle onun ordugâhta bulunması fevkâlâde önemli idi. Ve kuvve-i maneviyeyi arttıryordu. Duası, ruhanî nüfuzu ve hücumlara bizzat iştirâki şevk ve gayrette kendi tesirini gösteriyordu. Umumî hücumun 24 Ağustos'ta yapılmasını o tavsiye etmişti. Söylediği gün bir hücum yapıldı, her iki taraf da cansipârâne çarpiştı. Hüküm eden dervişlerle mudâfâda bulunan papazlar siperlerde karşı karşıya gelmişlerdi. Ancak, Murad II. muhasarayı birden-bire terke karar verdi. Bizanslılar bu harekette Hazreti Meryem'in mucizesini ve kendilerine yardımını ileri sürüyordu. Hakikatte ise, Osmanlı devletinde yeni bir gaile çıkmıştı. Evvelce bahsettiğimiz gibi, Pâdişahın küçük kardeşi Hamidili sancakbeyi şehzâde Mustafa, imparatorun yeni bir entrikası neticesi olarak, isyan etmiş ve İznik'i zapt etmişti. Kısa bir zamanda, tenkil edilen ve şehzâde Mustafa'nın da yakalanarak idâm olunması ile neticelenen bu hâdisenin dikkate değer tarafı bizce şudur :

- a) Genç şehzâdeyi bu yola sürükleyen şarabdar (Şerbetdar) denilen İlyas adında biridir. Ve daha evvelce de Çelebi Mehmed'e ihânet etmişti.
- b) Şehzâde Mustafa'ya Karamanoğlu ile Germiyan Beyi yardımcı kuvvetler vermiştir.
- c) Bursa üzerine yürüdükleri zaman, Bursa halkının eşrâf ve âyânından iki kişiyi bunların karargâhları olan Bursa civarındaki «Fidiye Kızağı» denilen köye göndererek Murad'a sadâkat ettikleri sebeble Bursa'nın anahtarını kendisine veremeyeceklerini bildirmeleri.
- d) Küçük şehzâde Mustafa Bursa'daki babasının türbesine gömülmüştür. Bu sırada Sinop ve Kastamonu hâkimi Çandaroğulların-

dan İsfendiyar Beyle bir muhâsama vaziyeti hâsil olmuştur. Buna, İsfendiyar Beyin bir Osmanlı kalesine tecavüzi sebep olduğu gibi, onunla oğulları arasındaki anlaşmazlıkların da tesiri bulunduğu söylelenilebilir. Nitekim, bir oğlu Kasım Bey Sultan Murad'ın yanında Bolu civarında yapılan bir savaşta İsfendiyar Beyi bizzat bulunmuş ve kroniklerin kaydına göre, Kapucu-başı Yahsi Bey tarafından -kapucu başılıktan taşra çikan, yani askeri bir vazife alan birisi idi, her halde başına bir topuz darbesi indirilmiştir. Bu topuz-ki Âşık Paşa-zâde çomak, Tâcü't-tevârîh şemşir demekdedir o devirde savaşlarda kullanılan iri ve ağır başlı sopadan ibâret bir harp âleti idi.

İsfendiyar Bey mağlup olmuş ve tekrar Sinop kalesine kapanmıştır. Barışı sağlamak maksadiyle ve II. Murad'ın nezdine gönderdiği oğlu ile şöyle bir haber göndermişdi Âşık Paşa-zâde'ye göre : «Oğul Sultan Murad, atan deden bana ihsân edegelmiştir. İmdi sen dahi müriüvvetyle benim ettiğime kalma.. Mürüvvet eyle ve hem kizım dahi vireyin ve her yıl leşkerimle hizmetine durayın».

İşte böylece, Sultan Murad İsfendiyar Beylerinden birinin kızıyla evlenmiştir.. Bu kızın İsfendiyar Beyin kızı mı? yoksa torunu mu? olduğu hakkında türlü kayıtlar vardır. Adı her halde Halime Hatun idi.

Pâdişahların câriyeleri zevce yaptıkları malûmdur. Halbuki Halime Hatunla, Tâcü't-tevârîh'in ifadesine göre, «muhaddere-i sulbiyesini akd-i şer'i ile kabul ümidin.» izhar etmiş ve her halde bu izdivaç bu şekilde vuku' bulmuştur.

Düzmece Mustafa hâdisesinden beri ve Bâyezid Paşa'nın Sazlıderede öldürülmesinden sonra, dîvânda beş vezir bulunduğu anlaşılıyor. Yâni, Pâdişah, İbrahim Paşa, Hacı İvaz Paşa'dan başka Timurtaş Paşa-zâde üç kardeşler (Umur Bey, Oruç Bey, Ali Bey) dîvânda bulunmuştur. Onlarla da hükümet işleri hakkında iştisarelerde bulunuyordu. Anlaşıldığına göre, şimdi artık, kat'i, lüzum kalmadığını görerek, Murad II. vezirlerin sayısını fazla bulmuş ve Timurtaş Paşa-zâdelere başka vazifeler vererek merkez teşkilâtından ayirmıştı. Umur Beyi Germiyan ogluna elçi olarak göndermiş, Oruç Beyi Anadolu beylerbeyi yapmış, Ali Beye de Saruhan sancağını vermişti. Böylece dîvânda iki vezir kalmış oluyordu. Lalası Yörguç Paşa'ya

da Amasya sancağını tevcih etmişti. Hacı İshak Paşa'ya gelince, (Tokat Ahîlerinden Ahî Bâyezîd'in oğlu, Lâkâlı İmadeddin) dîvân-daki iki vezir, İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa arasında nüfuz mücadelesi ve rekabet hüküm sürüyordu, araları açtı. Meşhur âlim Molla Fenarî ki o devrin toplum hayatında, idarî ve siyasi kademelerinde büyük bir etkisi vardı. İbrahim Paşa tarafını tutuyor. Ve Hacı İvaz Paşa ile muâraza halinde bulunuyordu. Münakaşalarını ve birbirlerini tenkid etmelerini Şakâyık'da mufassalen görmekteyiz. Hacı İvaz Paşa aleyhindeki bu kuvvetli cereyana ilâveten ihbarlar da yapılmıştı. İddiaya göre, dîvânda pâdişaha suikasd yapmak istediği ve elbiselerinin altında zırh taşıdığı söyleniyordu. Yine rivâ-yete göre, Pâdişah bu keyfiyeti dîvânda veya bir gezinti esnasında bizzat yoklayarak tesbit etmiş ve kendisinden bunun sebebini sormuştur. Hacı İvaz Paşa kendisini müdâfaa radeinde, askerden çekindiği için böyle gezdiğini söylemiş, fakat, pâdişahı tatmin edemiştir. Verilen haberin doğru olduğu sanılarak 1427/h. 830'da vezirlikten azl olunduktan başka gözlerine mil çekilmiştir.

Hacı İvaz Paşa, bundan sonra âmâ olarak iki sene daha yaşamış, 1429 Ağustosunda Bursa'da bir sâri hastalık (veba, tâûn) yüzünden ölmüş, Pınarbaşı Kuzgunluk merkadindeki hazırlere defnedilmiştir. Kabir kitâbesinde «Sâhibü's-seyf ve'l-kalem ve'l-hesâb» kaydı bir de Yeşil Türbe kitâbesinde «râkimuhu ve nâzimuhu ve mukan-nin-i kavânînuhu» kaydı olan hendese ve mîmâriden anladığını göstermektedir.

Filhakika, Çelebi Sultan Mehmed'in h. 822 (1419)'da Bursa'da tamamlanan meşhur Yeşil câmiî ve 1421'de ikmâl olunan Yeşil Türbe Hacı İvaz Paşa'nın çizmiş olduğu resim ve plan dahilinde ve onun nezareti altında başlamıştır ki, Câmiîn kitâbesinde gösterilmiştir.

Aşık Paşa-zâde'nin yazdığını göre, Al-i Osman kapısında paşalara çini kaplarla ziyâfet (sölen) çekmek onu ihdâsi olduğu gibi başka memleketlerden güzel san'at erbâbını Bursa'ya getiren de Hacı İvaz Paşa'dır. Kendisinin doğum yeri olan Tokat'ın Kazova nahiyesinde câmi, medrese ve hamam, Bursa'da lâkabına göre isimlendirilen İmâdiye adında bir medrese yaptırmıştır ki, Bu medrese sonradan yıkılmıştır. Onun Bursa'da olan kardeş ve çocukları evkâfi vardır (Şeceresi için bk. Uzunçarsılıh).

Eflâk Voyvodası Vlad Drakal'ın İtaati

Eflâk (Vlachia) Osmanlı devletinin vassali idi. Fakat pâdişahın her hangi bir yerde meşgûliyeti sırasında itâatten ayrılr, hududda kendi başına hareket ederdi. Bittabi bu davranışında Macar kiralından aldığı cesaretin ve teşvikin de rolü oluyordu.

İste, Murad II.'nin Anadolu'daki meşgûliyetleri sırasında Silistre'den geçmiş ve hududda tecavüzlerde bulunmuştu. Buna karşı ümerâdan Firuz Bey Vidin uç beyi gönderilmiş ve tedip olunmuştu. İtaatini arz etmesi için bizzat oğulları ile pâdişâhin yanına gelmesi ve tâzimlerini, sadakatini arz etmesi gerekiyordu. Bu itibarla 1423 senesi sonbaharında iki oğlu ve iki senelik cizyesi ile birlikte geldi. Devlet erkânının şefâati ile affedildi. Oğullarını Osmanlı sarayında bir nevi rehîne gibi bıraktı ve memleketine döndü. Âşık Paşa-zâde bu münasebetle der ki, (s. 105). «Kapıda oğulların hizmete kodu, kendisi hünkârdan burma dülbend giydi, haraca mutî oldu. Vilâyetine gitti.»

Ducas'a göre bir anlaşma da yapmıştı. Sîrb despotunun da geldiğini ve bir barış muâhedesini akd edildiğini söyle ifade ediyor :

«Venerant etiam despota Servia et Voivoda Valachia cum quibus pacem fermavit».

Öyle görünüyor ki, Sîrb despotu, Osmanlı hükümdarı ile Macar kralı arasında bir tavassutta bulunmak istemiş, Murad II'nin âdetâ vassali mesâbesinde bulunduğu için, Macar kralı Sigismund'u imparatorluğa seçilmesinden dolayı tebrike gitmek için müsâade almış, refakatinde bir müteferrika çavuşu da pâdişâhin hediyelerini imparatora götürmüştü (1424). Macar tarihlerinden öğrendiğimize göre, Murad II., Sigismund'a su hediyeleri göndermişti :

- a) İpekli ve sîrmalı kumaşlar
- b) Dört tane yıldızlı vazo ve tas
- c) On tane kıymetli halı

Macar kralı da su hediyelerle mukabele etmiştir :

- a) Altın kabzalı sekiz kılıç
- b) Altı top kadife

- c) Dokuz top kıymetli kumaş
- d) Altı cins at
- e) 1000 Macar flori altın

Her halde elçiye de ayrıca hediyeler verilmişti.

Geçen dersimizde akıncılara ve İstanbul muhasarasında (bu şehre karşı) da akıncı kuvvetlerinin harekete geçirildiğine temas etmiştik. 1423'de buna ait tipik bir misâl daha görüyoruz :

Akıncı âilelerinden Evrenos Bey-oğlu İsa Bey bir taraftan Arnavutluk tarafında harekâta memur ediliyor, diğer yandan da bu akınları Mora yarımadasına doğru uzanıyordu. Her iki istikametteki akının yekdiğeriyle münasebeti de hatırlaya gelebilir. Zirâ, o devirde Mora despotları geniş mikyasta yardımcı Arnavud kuvvetlerinden faydalananmakta idiler yâni, Arnavudluk ile Mora hâkimleri arasında sıkı bir askerî-siyasi münasebetler mevcuddur. Bu, belki de, iktisadi ve sosyal faktörlere de dayanıyordu. Gerçekten Akıncı kumandanı -ki aynı zamanda uç beyidir- Evrenos oğlu İsa Bey, 1423 senesinin ilkbaharında Hexamilon yarımadasını geçerek Mora'ya dahil olmuş ve orada Lacedemonia, Cardica, Tavia gibi yerleri zaptetmişti. Şüphesiz bu isgâller devamlı olmamış, daha sonraki katî hâkimiyet altına alma teşebbüsleri için bir mukaddeme olmuş ve tipik bir akın hüviyetinde bulunmuştur.

Bu akın harekâtının Turhan (yahud Turahan) tarafından yapıldığını Bizans kaynaklarından biri söylemektedir ki, Turhan Beyin daha sonraki tarihlerde bu tarafın en yetkili ve muktedir uç beyi akıncı kumandanı olduğu görüldüğü cihetle, bunu anachronisme telâkki etmek lâzımdır. Yâni, muahhar olan vekayii mukaddem gibi zikr etmek yanlışlılığıdır.

Bu sırada Bizans imparatoru Manuel'e halef olan oğlu Joannes VIII. Murad II. ile bir barış anlaşması yapmıştır (22 Şubat 1424). Bunun hükümlerine göre, yeni imparator padışaha senede 100000 akçe yahut 30000 duka cizye vermeğe mecbur oluyordu. (XVI. yüzyıldaki râyiçlere kıyasla, akçe bu devirde çok kıymetli görülmekde, bir duka hemen hemen 3,5 akçe değerini taşımaktadır ki, bu nisbet muahhar devirlerde çok değişik idi).

Bundan başka, İmparator, Lysimachia (batı Trakyada) ve Strymon (Makedonyadaki Karasu) nehirleri üzerinde bulunan diğer şehirleri, Selembria (Silivri) ve Dragos (Terkos) hariç olmak üzere, Karadeniz ve Marmara denizi kıyısındaki mevkileri de verecekti. Bu yeni ele geçen yerlerle padişah, adetâ Bizans payitahtının ileri karakollarına sahip olsuyordu. Bir müddet sonra sarayın mühim bir şahsı olan Lucas Notaras'ı göndererek bu anlaşmayı teyid edecektil. Kezâ, padişahın bir müddet sonra Ayasloğ'da (Selçuk) bulunduğu sırada Midilli, Sakız Ceneviz kolonileri reisleri ve Rodos Saint Jean d'hospitalier şövalyelerinin üstadı âzamı da elçiler göndermiş, barış yenilemiş ve dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini sağlamlaşdırılmışlardır. Bu sırada (1425) sadece Venedik ile anlaşma askıda kalmış, Osmanlı devleti ona karşı başka bir siyaset takip edeceğini meydana koymuştu. Zira, daha sonra temas edeceğimiz gibi, Venediklilerin Selânik'i işgâl etmelerini Osmanlı siyaseti hoş görünmüyordu ve Osmanlı topraklarının emniyeti için bir tehdit sayılıyordu. Fakat, bu aralık ses çıkarmamayı, daha bazı meseleleri hal etdikten sonra buna sıra geleceğini uygun buluyordu.

Biraz da bu esnada vuku bulan Sultan Murad'ın düğün hazırlığından bahs edelim : İsfendiyar Bey'in kızı ile izdivaç hazırlıkları Bursa'da yapıldı. Çaşnigirbaşı Elvan bey (veya ağa) gelin almaya gönderildi gidenler arasında Şerafettin ve Reyhan adındaki hadim ağaları da vardı. Neşri, bunları Şerafettin Paşa, Reyhan Paşa diye kaydeder ki, buradaki paşa lâkabı, muhakkak ki, devlet idaresinde bulunanlar için değil, saray mensubu oldukları için verilmiştir. Giden hatunlar arasında bilhassa müteveffâ Hacı Halil Paşa Hatunu ve Çelebi Sultan Mehmed'in dadısı olan Dadı Hatun (Dâye Hatun) ile Germiyan oğlu Yakub Bey hatunu Paşa Gürcü -ki padişah ona Şah Ana demekte idi- bir de Meriçbula adındaki hatun -bunun kim olduğu pek anlaşılmıyor- bulunuyordu. İsfendiyar beyi gelin almaya gelenleri Kastamonu'da karşılayarak onları izâz ve ikrâm etti. Bir çok hediyeler vererek bazı mutemed adamlarını da yanlarına katarak gönderdi (1424). Her yerde şenlikler yapılarak karşılanan düğün alayı Bursa'ya geldi.

Murad II. bu münasebetle kız kardeşlerinin de düğünlerini yapılıyor, Çelebi Sultan Mehmed'in 7 kızı olduğu gerek Oruç Bey ve Aşık Paşa-zâde gerek Neşri tarihlerinde sarâhatla bildirilmektedir.

Âşık Paşa-zâde ve Neşrî'ye göre, üç hemşiresini üç Karaman oğluna (İbrahim, Alaaddin Ali, Îsâ Beylere) vermiştı. Pâdişah Alaaddin Ali Beyi Sofya sancak beyliğine tayin ettiği gbi, Îsâ Beye de Rumeли'de sancak vermiştı. İki hemşiresini Îsfendiyar oğluna (İbrahim ve Kasım Beyler), birini Anadolu beylerbeyisi Karaca Beye (paşa) -ki sonra Varna savaşında şehid düşecektir- bir hemşiresini de İbrahim Paşa-oğlu Mahmud Çelebî'ye tezviç etti. Bu sonuncunun bilâhere Mekke'de vefât ettiği anlaşılmaktadır.

Bu arada, Yörgüç Paşa'dan da bir nebze bahsetmek yerinde olacaktır. Yörgüç Paşa, evvelce şehzâde Murad'in lâlâsı idi, daha önce temas ettiğimiz gibi, Amasya beylerbeyliğine getirilmişti. Bu sırada Amasya ili bir beylerbeylik sayılabilirdi. Daha sonra, uzun uzadıya bahsedeceğimiz Rûmîye-i Suğrâ başta Amasya'yı ihtiva ediyordu. Böyle mühim bir yere pâdişahın çok güvendiği bir adam getirilmişti. Bu idare adamı esasen pâdişah nezdinde itibar sahibi idi. Fakat sonraki muvaffakiyetleri ve bu havalide emniyet ve âsâyişi sağlamak husûsundaki başarıları kendisine olan güveni arttırdı. Hizmetlerine mükâfat olarak, ona vezirlik rütbesi verildiği gibi, kendi adına akçe kestirmesine husûsî sûrette müsâade olundu (Neşrî, Sâdettin). Bunlara Yörgüç Paşa akçesi denilirdi.

Yörgüç Paşa'nın ilk meşgûl olduğu hâdise, Kızıl-Koça Türkmen aşireti ile olan mücadelesidir. Bir müddetten beri, «Türkmen taifesinden Kızılkoca oğulları demekle maruf dört kardeş» Amasya-Tokat-Çorum bölgesinde eşkiyalık yapıyorlar, kervanları soyuyor ve köyleri basıyorlardı. Türlü fenalıklar yapıyorlar, sık sık kan döküyordular. Zaman zaman doğu, güneydoğu Anadolu'da hükümet kurmuş olan, ve etnik bakımdan kendileriyle yakın akraba bulunan Dulkadir oğullarına, Akköyunlulara mürâcaat ederek Onları Osmanlı memleketlerini istilâya davet ve tesvik ettikleri de oluyordu. İşte, bunların itaat altına alınmaları husûsunda, Dîvân, Yörgüç Paşa'yı Rûmîye-i Suğrâ idaresine göndermişti. Yörgüç Paşa, durumu iyice incelendikten sonra, bazı kararlar aldı. Bunlardan 400 kişilik bir gurubun Niksar'ı (Neo Cesaré) kişlak yaptıklarını haber almıştı. Kızılkoca oğullarına pâdişahın ağzından söyle, bir mektup gönderdi : «Cânîk sancağını Alp Arslan oğlundan alıp tamamen Osmanlı ülkesi haline getirmek arzu-yı şâhânevmdir. Lalam Yörgüç Paşa ile buluşup yoldaşlık edip Alp Arslan cengini edin. Andan doğru Artuk Ova'ya

gelin ol sizin timarınız olsun», yâni Artuk-abad denilen bugünkü Artuvanın mahsulâtını ve gelirini onlara verdiği söylüyordu.

Buluşma yeri olarak Merzifon ovası seçilir. Fakat. Yörgüç Paşa, Kızılkoca oğullarını tamamen bir tuzağa düşürmek için hastalanmış gibi yaparak ve kendisini Amasya'da yatmağa mecbur kalmış gibi göstererek oğlu Hızır Bey'i Merzifon'a onlarla buluşmağa göndermiştir. Hızır Bey babasının bizzat gelemediğini ve maazeretini onlara söylemiş ve kendilerini Amasya'ya getirmiştir¹.

Bu hâdisenin diğer bir rivâyet şekli söyledir :

Tâcü'i-tevârîh'e göre, büyük hediyelerle giden Yörgüç Paşa'nın elçileri döndükten sonra, Türkmenler, pâdişahın arzusuna uyarak kuvvetlerini topladıklarını haber vermişler, bu hizmete gitmeğe hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak, gizlice şu kararı vermişlerdir ki «Yörgüç Paşa ile buluştukları zaman onu öldürerek ve o havâli-deki kale ve kasabaları zapt edip ellerine geçireceklerdir».

Yörgüç Paşa, Kızılkoca türkmenlerinin böyle bir karar verdiklerine hükmederek kendisi bir hile düşünmüştür, onların hilesini suya düşürmek için Amasya'da temâruz etmiştir. Muhakkak olan bir şey varsa, Hızır Bey onları Amasya'ya gelmeğe iknâ etmiştir. Demiştir ki : «İnşallah siz şehirde bir kaç gün eğlenin hem dinlenin yiyeşim içelim babam hoş olmazsa dahi siz yeteriz, ben sizinle bile varayın». Yörgüç Paşa kuvvetlerinin de Sonisa'da olduğunu söylemiş, onlara emniyet telkin eylemişdir. Böylelikle Amasya'ya getirilen Kızılkoca oğulları rüesâsı, şehirde evlere dağıtılmış ve gece uyurlarken kendilerine süikast tertip edilerek öldürülmüşlerdir. Hattâ Neşri'nin söylediğine göre, «Dört yüz kişiyi bend idüp cümlesini bir zindana koyup zindannın kapusunda tüüt idüp cümlesi tüütünden kırıldılar. Bir kimse kurtulmadı». Yâni dumanla boğulmuşlardır.

Müteâkiben Yörgüç Paşa Çorumlu yöresindeki (Çorum saharasında) aşiret üzerine de bir baskın yaparak onları perîşan etmiş, kâcabilenler kurtulmuş, Dulkadir-oğlu memleketine ve Akkoyunlulara iltica etmişlerdi ve kendileri de etrafa dağılmışlardır. Bu arada koynuları yağma edilerek bir koyn bir akçaya satılmıştı.

¹ Neşri, s. 15 8.

Bu hadisenin sağladığı emniyet ve sükûn bu bölgede harâmîlik ve eşkiyalığı ortadan kaldırmıştı.

Yörgüç Paşa'nın ikinci icrâatı, Osmancık civarında Koca-Kayası denilen kalede adetâ müstakil olarak bir beylik kuran Haydar Bey adında yaşlı ve tecrübeli bir adama karşı olmuştur. Kalenin sarplığına ve tahkimâtına güvenerek hiç bir hükümete itaat etmez, istiklâl davasında görünürdü. Kaleye büyük bir zahire koymuştu. Yörgüç Paşa, buna karşı da bir hile uyguladı : Haydar Bey'in sadık adamı Tayfur Çelebi'yi elde etmiş ve onun vasitasiyle kaledeki anbarı yaktırmış, müteakiben kendisi de kuvvetleri ile harekete geçmişti. Haydar Bey, zahire noksancı sebebiyle artık mukavemet edemeyeceğini anlamış ve Yörgüç Paşa'ya teslim olmuştı ki, kendisine iyi bir dırılık verildi Pâdişâhın emri ile ömrünün sonuna kadar rahat etti (1427).

Yörgüç Paşa'nın üçüncü icraatı : Cânik vilâyetini elinde tutan ve aslen bir türkmen aşireti beyi olan Alparslan oğlu Hüseyin Bey'e karşı kazandığı muvaffakiyettir. Ona karşı da bir hile tatbik etmek isteyen Yörgüç Paşa, bir düğün tertibleyerek onu da davet eylemişti. Fakat Hüseyin Bey, Yörgüç Paşa'nın bu türlü hilelerini bildiği için ona şu yolda bir haber gönderir : «Eğer elimizde olan şu bir kaç harabe ormanlığı almak murad ise emr pâdişâhındır, Hünkâr sağ olsun. Ben de pâdişâh dergâhına yüz süreşim. Bana da sâye-i pâdişâhîde bir yer bulunur. Muradınız mülk ise ben gelir teslim ederim, üstüme asker çekip zahmet ihtiyâsına hacet yoktur». Filhakika ailesiyle geldi. Fakat, Yörgüç Paşa onu mahfuzen Bursa'ya Pâdişâh'a gönderdi. Evvelâ Bursa hisarında habsolundu, sonra çıktı. Pâdişâhın affına uğrayarak kendisine Rum ilinde bir sancak verildi (Herhalde Çirmen sancağı).

Yörgüç Paşa'nın Anadolu'daki icraatı sırasında Pâdişâh Bursa'da oturmuş, bütün Anadolu'da sulh ve sükûnun teessüsünü beklemiştir. Müte'akiben, Bursa'dan Edirne'ye gittiği esnada (1428/h. 831) Rumeli serhadlarında bazı tedbirler almış ve Edirne'de bulunduğu sırada da Ergene köprüsünün inşâsına başlatmıştır. Memleketi imâr maksadiyle vâcûda getirilen tesislerin, azamet ve önemi bakımından, başında gelen bu eser, bilhassa bu devrin karakteristiğini teşkil eden bir külliyyedir. Dolayısıyle Murad II. devri müesseseler ve

medeniyeti tarihi çerçevesi içinde özellikle üzerinde durulması gereken bir manzûmedir. Böyle bir tesisin lüzûm ve zarûretini, büyük önemini ve değerini bir tarihçimiz bize şöyle anlatmaktadır¹ :

«Zikr-i istibnâ-yı cisr-i Ergene, Ergene köprüsünün zemini mu-keddemâ cengelistan olup ekser mevâzi'i batak ve ormanlığı hara-milere durak idi... binâen alâ zâlik şâh... hazâin-i mevfûre harc idüp... ve 174 tâk-ı refî' üzere memdûd bir kantara-i bî-mânend binâ etdiler ki, nûmune-i âlem oldu. Bir başında Ergene nâm bir kasaba-i dilkişâ peydâ idüp câmi' ve imâret binâ etmişlerdir... Imâret-i mezbûre tamâm oldunda Edirne'den ulemâ ve fukarayı ol kasabaya davet idüp it'âm-ı âm eyledi... ve binâ iden mimâra hil'at-ı fâhire ve atâya-yı vâfire ile riâyet buyuruldu. Ve köprüünün cânib-i aherinde dahi bir kubbe-i azîme kondurup kasaba ve karye-i mez-bûreteyn ahâlisini avârız-ı divanîyeden mu'af ve müsellem eyledi.»

Görülüyorki, köprüünün bulunduğu yer evvelce bataklık ve ormanlık yerdî. Ve geliş gidiş yolu üzerinde bulunan bu yer eskiyaya bir melce' oluyordu. Bu yüzden büyük masraflar ihtiyarile pâdişah, bu köprüyü yaptırmıştı. İnşaat on sekiz sene kadar sürmüştür. Köprünün uzunluğu üç yüz doksan iki metre kadardı. 174 kemer üzerine yapılmıştır. Köprünün bir başında câmi' ve imâret de tesis edilmişti ki, Ergene kasabası (Uzunköprü) böylece kurulmuş oluyordu. Yolcular bu süretle bataklık olan mesafeden kolaylıkla ve emniyetle geçerek, sonra da imârette konaklayacaklardı. Köprünün ve imâretin inşaasından sonra, vakâniyisimizin hikâye ettiği gibi, pâdişah, Edirne'den bütün ulemâ ve fukarayı Edirne'ye davet eylemiş, bu yeni sosyal müesseselerin açılış töreni yapılmış ve onlara kendi eliyle yemek ikrâmında bulunmuştı. Câmi'in kandilini de kendi eliyle yakmıştı.

كَوْبُرْنُونْ كَاسَابَا تَارَافِينْدَكِي بَاحِنْدَهِ إِنْشَاهِ إِدِيرْنَهِ كِتَابِهِ
أَسَرَّ بَنَاءَ هَذَا الْمَسْجِدَ الشَّيْدَ السُّلْطَانَ مَرَادَ ابْنَ السُّلْطَانِ مُحَمَّدَ عَنْهَا فِي سَنَةٍ :
سَبْعٌ وَّ أَرْبَعِينَ وَمِائَةٌ

fi sene seb'a ve erbain ve semâne mi'e

¹ Tâcü't-tevârih, 1, s. 339.

Köprüünün diğer tarafında da bir köy tesis edildi ki, bunun ahalisi avarız-ı divaniyeden muaf ve musellem tutuldu. Buna karşılık bular köprüün muhafazası ve imâretin hizmetinde bulundular.

1030'da (1620) Osman II. köprüyü tamir ettirmiş Enîsi'l-müsâmirîn müellifi Hibrî o sırada orada müderris bulunmakla, tamir gören câmiin harem avlusunun kapusu üstüne şu tarihi koydurmuştur :

«Çün sekiz yüz kırk yedide Hân Murad-ı pâk-dîn
Hayr için bu câmi'i cisr ile binâ eyledi
Rahne irmiştî ana lâkin mürûr-ı dehr ile
Bin otuzda Hân Osman yine âbâd eyledi
Ol iki sultana herkes eylesün du'â
Bu iki tarihi Hibrî nazmla yâd eyledi.»

Ergene imâreti evkafı Ergene nâhiyesinden başka Edirne ve Malkara ve Hayrabolu'da da mevcûd idi. Edirne'de hamâm, kervansaray, dükkânlar bulunduğu gibi -bu sosyal hizmetin masrafları karşılığı olarak- Ergene ve Malkara'da da bir çok köyleri mevcuddu.

860 (1456), 890 (1486) senelerine âid ve vakif gelir ve giderlerini tesbit eden vesikalardan, o devir müesseseleri ile ilgili bazı en teresan malumat elde ediyoruz. Şöyledi ki :

I) Ergene'ye bağlı (Uzunköprü), Salurlu ve diğer köylerdeki vakif arazisinde köylerin sâlârlığı ve niyâbeti mütevellînin olduğu belirtilmiştir. Bunların mânâsı şudur :

a) Sâlârlık veya sâlâriye denilen bir vergi -ki tekâlif-i seriye- dir- mahsûlat-ı arziyeden alınan hisselerden bir türlüdür.

Sâlâr, lügat mânâsı itibariyle, baş ve kumandan mânâsına gelir. Kafîle-sâlâr ve sipah-sâlâr gibi terkiblerde kullanılır. Ümerâ ve vezirler ve diğer idare adamları için toprak mahsüllerinden (mahsûlât-ı arziyye) alınan hisseye sâlârlık veya sâlâriye denilmiş olup Rumeli ve Anadolu taraflarında bir çok yerde uygulanmakta idi.

Görülüyorki, aslında ümerâya ve idare adamlarına verilmesi lâzım gelen bu vergi, Ergene evkâfında bir istisna ve fevkâlâde olarak mütevellîlere tahsis edilmiştir.

b) Niyâbet, yâni kadılara ve hâkimlere âid olması lâzımgelen

resim de mütevvelliye verilmektedir. Öyle görünüyor ki, müessesesinin önemine ve gördüğü hizmetin büyülüğüne göre, mâlî mevzuatta bu türlü değişiklikler ve istisnâlar göze çarpıyordu.

II) 890 tarihine âit bir tahrîr defteri ise, bu vakfa âit ve Uzunköprü'ye bağlı Şeyh-Paşa çiftliği köyünde -ki sadece 17 mükellef hânesi görülmektedir- şöyle bir vak'ayı tesbit etmektedir.

«Mezkûr karyede mastûr olan reâyânın eski defterde timar olup reâyâyı mezbûr sonra il yazılıp defter olduğu esnâda Ergene vakfının sınırında oturur bulunup mütevellî bunları vakfa raiyyet yazdırır, bunlardan bedel sahib-i timara -ki kapuda hizmet eden pâdişâh-i âlem-penâh kulu İskender'dir- ana bir kaç zemin bedel yazmışlar. Hâliyâ sâhib-i timâr olan mezkûr İskender ki, çiftlik vechi ile tasarruf eder, taleb kılıb arz-ı hâl idüb eski deftere rüçû' olunup köhne defterde timârda yazılı raiyyet bulunub-Timâr raiyyeti vakfa raiyyet olmak bi-vech olduğu sebebden hazret-i hüdâvendigâr-ı kâm-kâr hullidet hilâfetehunun pâye-i serîr-i âlâsına paşalarımız arzı ile arz olunup eski defterde timâra raiyyet yazılan eshâsı gerü timârlara mukarrer buyurulub emr-i humâyûn ile deftere kayd olunmak emr olunup...»

Bu köprünün bugünkü ehemmiyeti, muhafazasına ve asl şeklini kaybetmemesine dikkat etmek zaruridir. Restorasyonu için yapılan teklifler vardır.

Germiyanoğlu Yakub bey'in Edirne'ye gelişî

Sultan Murad Edirne'de devlet işlerini gördüğü bir sırada, Germiyanoğlu Yakub Bey'in, merkezi olan Kütahya'dan Edirne'ye gelecek Pâdişâhı -ki kız kardeşinin torunu idi- görmek istediği haberi geldi. Sultan Murad da bu arzuya uydu, Bursa'daki ilgili makamlara -kadı, dizdar, subaşı- bir ulakla haber göndererek Yakub Bey'i istikbal etmelerini, ona hürmet veraigbet gösterilmesini emretti. Yakub Bey de maiyeti ile Bursa'ya geldi. Bursa ayân ve eşrâfi tarafından karşılandı. İzâz ve ikrâm olundu.

Lutfî Paşa'nın Âsafnâmesine göre ulak müessesesi : «Ve olur olmaz yere ulak hükümü vermemek gerektir. Ulak hükümü gibi memâlik-i Osmâniyede nâ-hemvâr zülm yoktur. Ulak hükümü mühim

olup umûr-ı sultanata zarar ihtimâli olur yerde vermek gerektir. Olur olmaz yerde câiz değildir. Fukarayı halâs için sadâretim zamanında menzil bargirini bazı yollara vaz' ettim. Aynı zamanda Gelibolu'da da Rumeli tarafına geçiş için hazırlıklar yapılması emr edilmiştir. Yakub Bey Bursa'ya geldi. O zamanlar Manastır, bugün ise, Tophane denilen kaledeki Sultân Osman ve Orhan türbelerini ziyâret etti. Hâfızlara onların ruhu için Kur'an okuttu. Bol bol sadaka verdi.

Diğer pâdişâhların, Murad I, Yıldırım Bayezid, Çelebî Sultan Mehmed'in türbelerini de ziyâret ettikten sonra, o zamanlar henüz sağ olan Emir Sultan'ı da ziyâret etti. Şehrin bütün ulemâ, sâdât ve meşâyihine atiyeler ihsân eyledi. Müteâkiben Gelibolu'dan geçti. Ve Edirne'ye müteveccihen yola çıktı. Şehre bir konak mesâfeye gelince Pâdişâh bütün devlet erkânı, ümerâ ve bir kısım askerî istikbale gönderdi. Büyük bir misafir-perverlikle izâz edilen Yakub Bey, ertesi günü hep birlikte Edirne'ye hareket ettiler. Doğruca Sultân Murâd'ın Edirne'deki sarayın -ki şimdiki Selimiye'nin yerinde idîtevecüh etti. Yaklaşınca bizzat Pâdişah tarafından karşılandı. Bir hayli müddet Edirne'de misafir kalarak izzet ve ikrâm gördü. Bir çok sohbet meclisleri tertîb olundu. Pâdişah, ziyâfetler verdi. Ve her mecliste bu aziz misafire fevkâlâde iltifat gösterildi. Nihayet ayrılaceği sırada kendisine ve maiyetine hil'atler ve hediyeler ihsân olundu. Avdetinde kendisine yine husûsî mihmandarlar refâkat etti. Fakat Germiyan beyi o kadar cömert ve samîmî davranıştı, yanında bulunanlara o kadar bol bahşışler verdi ki, daha Gelibolu'yu geçerken parasız kalmıştı. O zaman pâdişaha mektup göndererek ihtiyaç ve zaruretini anlattı, para istedi. Murad II. Germiyan Beyinin mektubunu okuduğu vakit demişti ki, «Cenab-ı Hakk Germiyan beyini bize öyle bir kardeş olarak gönderdi ki, kendi gelirinden başka bizimkini de harcamaktadır» Ve onun cömertliği ile mütenâsip olarak yeter derecede para gönderdi. Yakub Bey memleketine döndükten sonra, bir sene daha yaşadı ve ölümünden önce yaptığı vasiyetnâmede Germiyan vilâyetini Sultan Murad'a vasiyet etti, ki, bunun hükmü yerine geldi. Ve, evvelce söylediğim gibi, Osmanlı ülkesine ilhak edildi. Oraya ilk sancak beyi olarak Umur Bey oğlu Osman Çelebî gönderildi (1428). Hiç oğlu yoktu. Ve bu sebeften kız kardeşinin torunu Murad II.'ye memleketini vasiyet etmişti. Türbesi şimdi

kütüphane olarak evvelce de imâret mescidi denilen Gök-Şadırvan içindedir.

Yakub Bey, saza söze meraklı bir adam olduğundan şairleri himaye etmiştir. Kütahyalı Şeyhî'nin divânında Yakub Bey için kasideleri vardı. Evliya Çelebî seyahatnâmesinde Çoyür denilen bir musiki âletinin, sazin mucidi olduğunu söyler. Zevzesinin adı Paşa Kerîme Hanım idi. Tahrîr defterlerinde vakıfları zikr edilmektedir. Ezcümle, Kütahya'daki hayratından başka Uşak'ta h. 822 tarihli bir câmii vardır. Kütahya, Denizli, Karahisar kasabalarında da bazı müesseseleri bulunuyordu. Vakfiyesinde Karahisar-ı Sâhib'deki Alnoz ve Ağca-Ağıl köylerinin evkâfına âit olduğu anlaşılmaktadır. İbn Batuta'nın bu memleket halkından çekindiği için Germiyan iline gitmediğini evvelce görmüştük. Yakub Beyin h. 809 tarihli bir sikkesi olduğu Meskûkât-ı kadîme-i İslâmiye katalogunda bildirilmektedir ki, bir yüzünde

Bu münasebetle vakıflar ve vakfiyeler hakkındaki umûmî bilgilere bir göz atalım :

Vakfiyye : vakif akdinin, daha doğru bir tabirle vakif tasarrufunun senet ve hüccetidir ki, bu sûretle viçûd bulan vakif hükmî şahsiyetinin, tek bir vakif tesisinin nizamnâmesi, tüzüğü demek olur.

Hâdiseler, anlaşmazlıklar vakfiyenin sarâhat ve delâleti ile hall olunur. Sarâhat ya da delâlet olmayan husûslarda vakfin umumî hükümleri tatlîk olunur, ilmî ictihadlardan da istifade edilir. Vakfiyeler birçok fıkralardan teşekkül eder :

İlk fıkra da Allah'a hamd ü senâ ve Rasûl-i ekreme salavât u selâmdan sonra hayr ü hasenâtın ecr ü sevâbı ve bu husûstaki âyet ve hadisler yazılır. Bütün bunlar mukaddeme kabîlinden olup, vakfiyenin hukuki bünyesinden sayılmaz. Bundan sonra, mahkemeye gelen vâkif ve vakfa muvakkat mütevellî tâyin olunan zâtın isim, şöhret ve ikâmet mahalleri kaydolunur, vâkifin takrirî aynen zabta geçirilir.

Vâkifin takrirleri umûmîyetle, vakfin mâhiyetini, vakfin devamlı için tahsis olunan para mikdarını, vakfolunan mallar arasında

akar varsa bunların mahal, mevki ve hududlarını, vakfin nasıl idâre olunacağını ve vakfin varidatının mahal ve sûret-i sarfını, kimlerin mütevellî olacağını, hizmet erbabının ücretlerini kapsar. Nihâyet; hâkim, yapılan vakif usûl-i meşrûasına muvâfık ise vakfin lüzümunu ictihad eden müctehidlerin kavlini tercih ile vakfin sıhhât ve lüzümuna hükmeder. Böylece zabta ve cereyan-ı hale muvafık olarak tanzim olunur, sicile kayd olunduktan sonra hâkim tarafından mühürlenerek ilgililere verilir.

Bundan sonra, ne vakif, ne varisleri bu vakıfdan rücû' edemezler. Vakfin üzüm ifade etmesi müctehidler arasında ihtilâflı olduğundan hâkimden lüzümuna hükmün alınması rücû' olunmamak içinidir. Yoksa bir kimse bir vakif yapıp veya bir vakfiye yapıp ishâd eylese muteberdir. Yâni, vakif vücûd bulmuş demektir. Çünkü İslâm hukûkunda akid ve tasarruflar şekle tâbi' değildir. İrâde izharı ile vücûd bulur.

Bir de vakif, vasiyet sûreti ile olur ki, vasiyet eden rücû' etmeden vefât ederse vakif hâkimin hükmüne muhtâç olmaksızın lüzüm ifâde eder. Ve bu vasiyet ne sûretle ve ne gibi kayd ve şartlarla olmuş ise, öylece tenfîz edilir, yerine getirilir.

Vakfin mâhiyetini şöyle tarif edebiliriz :

Vakif, bir malî âmmenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya bir kaç gayeye müebbeden tahsis etmektir. İşte, hukûkî ma'nâda vakif budur.

Vakif teessüs ettikten sonra, bütün fakîhler tarafından kabûl olunan fikre göre, o malda vâkîfin mülkiyeti zâ'il olur. Ve bundan sonra vakif mal gayesine ve vakfedenden şartlarına göre idâre olunur.

Vakif, İslâmlıkla başlamıştır. Kur'an'da buna dâir, yâni vakfin meşrûiyetine delâlet eden âyetler bulunduğu gibi şöyle bir hadîs de vakfî tesvik edici olmuştur : «اذا مات ابن آدم اقطع عمله الا عن ثلات صدقة»
«اذا مات ابن آدم اقطع عمله الا عن ثلات صدقة»
جاریة و علم ينتفع به و ولد صالح يدعوه له

«İzâ mât ibnü âdeme inkataa amelîihu illâ an selâsin : Sadaka-tin cariyetin ve ilmin yüntefeu bih ve veledin sâlîhin yedülehu».

İste, vakif burada zikr edilen sadaka-i câriyenevinden olup

her zaman ve her yerde görülen yoksulluk ve fakr hayatının elem ve ıztırabını düzeltmeye hizmet eden bir müessesesidir.

Vakif esas itibariyle sahîh ve gayri sahîh olmak üzere iki tür-lüdür : Gayri sahîh vakıflar, tahsis nevindendir. Şu halde vakıflar, mevzuları itibariyle muhtelif mâhiyet arzederler. Şöyled ki : Vakfedilen mallar ya sadece vâkifin mülküdür, bu tür vakıflar sahîhtir. Veya kısmen mülküdür, kısmen de bir arâzi parçasının veya meze-reanın öşür, ferâğ ve intikal harcı gibi mirî menfaatleri, yahut da tasarruf hakkıdır. Bazende sadece mirî menfaatler veya sadece ta-sarruf hakkıdır. Bunlar da gayri sahîh veya tahsîs vakıflardır. Pâ-disahların, ümerâ, vezirler veya azizlerin vakıflarının çoğu bu türlü ya'ni bir arâzi üzerindeki mirî menfaatler veya tasarruf haklarının tahsîsi süretyile yapılan vakıflardır.

— o —

XVI. ASIR OSMANLI MÜESSESELERİ, TEŞKİLAT VE MEDENİYETİ

Osmanlı Devleti, XV. asırda kazandığı dinamizmi XVI. yüzyılda devam ettirmiş hatta bazı bakımlardan artırmış, askeri ve siyasi kuvvet ve şevketi en yüksek dereceye vasıl olduğu gibi, kanun ve nizamları tamamlanmış, gelişmiş, müesseseleri ve teşkilâti da kemâl mertebesine vasıl olmuştı.

Ancak, genel olarak, yükselme devrinin en inkişâf etmiş görünen bu merhalesinde, diğer taraftan bazı müesseselerde bozulma ve dejener olma sezilmeye başlanmıştır ki, bu hususu da kaydetmeden geçemeyiz. XVI. asırın, (X. Hicret asrının) başında Osmanlı Pâdişâhı Bayezid'tir. 1481'den itibaren hükümdardır. Fatih Sultan Mehmed'in 30 sene mütemadiyen harp ve fütuhat ile geçen sultanat devrinden sonra, Bayezid II. zamanı nisbi bir sükün içinde geçmekte, fakat, müesseseleri, kanun ve nizamları devamlı bir gelişme kaydetmekte idi. Arazi sisteminde, dırılık ve vakıf meselelerinde bazı yenilikler veya Fatih devrinde başka bir şekle sokulan bir kısım mevzuâtın eski haline ircârı gibi değişiklikler görülmekte olduğu gibi, müsbat ilimler sâhasında da bir duraklama sezilmekte idi. Gerçi fıkıh ve dînî ilimlerde büyük inkişâflar olmuş, kudretli âlimler yetişmiş, hattâ Molla Lütfi, Mîrim Çelebî gibi riyaziyeçilere de rastlanmıştır. Fakat, devrin genel karakteristiği, Bayezid zamanının babası devrindeki dinamizm ve hamlenin, maddî ve manevî yükselişin duraklama, hiç değilse, yavaşlama manzarası gösterdiğidir. Bunun sebebini Osmanlı Devletinin bünyesi icabında pâdişahların şahsiyetlerinin ve umûmî tutumlarının bütün devlet gidişatına, müesseselerine ve teşkilâtına da tesir etmiş olmasında bulanlar pek çoktur. Yâni, Bayezid II. harp ve fütuhâta pek iltifat etmeyen, devrini sulh ve sükün içinde geçirmek isteyen, gevşek, dervîş tabiatlı olduğu için onun tutumu erkân ve ümeraya da sirâyet etmiş, devlet teşkilâtına bir durgunluk ve millete de bir yorgunluk gelmişti. Denilebilir ki, Yavuz Sultan Selim'in bir aksiyon adamı olarak ortaya çıkması, devlete bir canlılık

ve dinamizm getirmek istemesi, bu maksatla da mücadeleye atılarak kendisinden büyük kardeşlerini bertaraf etmesi, bunun neticesi olmuştur.

Yavuz Sultan Selim devrinde geniş fütuhat hareketleri yapıldığı Doğu Anadolu ile Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethedildiği malumdur. Bu arada bizi ilgilendiren bir konu ortaya çıkmaktadır. O da, hilâfetin bu sırada Osmanlılara intikali meselesiştir. Tarihler derler ki, Yavuz Sultan Selim Abbasilerden hilâfeti almıştır. Buna bir misâl olmak üzere, Netâyicü'l-vukûât müellifi Mustafa Nuri Paşa'nın ifadesini gözden geçirelim : «Hil'at-i Celile-i Hilâfet dahi Mısır'daki en sonraki halife olan mütevekkil Alallah feragatiyle selâtin-i Osmaniye hazeratının ziver-i dûş-uiftiharı oldu.»

Bu münasebetle, hilâfet müessesesi ve bunun mahiyeti hakkında birkaç söz söyleyelim : Hilâfet, bilindiği gibi, lügatte halef olmak demektir. Halife de halef demektir. Kur'anda halife sözü geçmektedir. Bu manada olan diğer bir kelime de, imam da kullanılmıştır. Fakat bunlar Hazreti Muhammed hakkında veyahut sonra gelecek olan halifeler hakkında varit olmamıştır. Eski peygamberler, enbiyâ-i salîfe hakkında varit olmuştur. Bir âyette «إِنَّ دَارِودَهُ مَنْهَاكَ خَلِيلَةٌ فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحُقْقِ» denilmiştir. Mânâsı «Ey Davud biz seni yer yüzünde halife yaptık, binaenaleyh insanlar arasında hak ve adl ile hukmet» demektir. Bundan anlaılan, hilâfetten maksat adaletin tevzii kazientesidir. İhkâk-ı hak ve ibtâl-i bâtil kazientesidir. Hukuk-ı nâsi siyânettir. Şu halde Peygamber Davud halifedir, yâni haleftir, Allahın halefidir. Nerede halefidir? İcrâ-yı adalette, ihmâk-ı hak ve ibtâl-i batilda demektir. İmam tabirine gelince, imam Pişvâ (önden giden) ve mukteda-bih (kendisine uyulması gereken adam) demektir. Mahalle imamı, câmi imamı gibi...

Halifeye de imamü'l-müslimîn denir. Hattâ ilmî bir meslekte pişvâ olan en büyük âlimlere de imam denir. İmam-ı âzam ebû Hanîfe, imam-ı Şâfiî gibi. Bu kelimelerde kutsal bir mâna yoktur. Bu iki tabir arasındaki fark birinin hâs, diğerinin âm olmasıdır. Yâni her halife imamdır. Fakat her imam halife değildir. Halifelere imam denildiği gibi hakikî halife olmayan Sultanlara, Pâdişahlara imam denilirdi.

Hilâfet meselesi dînî olmaktan ziyade dünyevî ve siyasi bir meseledir. Doğrudan doğruya milletin kendi işidir. Nass-ı kâti' olarak şeriat esaslarında bu mesele hakkında tafsîlât yoktur. Halife nasıl nasb ve tâyin olunur? Hilâfetin şartları nelerdir? Her hâl ü kârda ve her zamanda bir halife nasb ve tayin etmek millet üzerine vâcib midir? gibi meseleler hakkında ne Kur'anda ne de hadiselerde bir sarahat yoktur. Yalnız imamların Kureys'ten olacağî vesaire hakkında bazı hadisler mevcuttur. Fakat bunlar hilâfet şartlarına dair meseleleri halletmeye kâfi değildir.

Hüllâsa Hazreti Peygamber hilâfet işini tamamen ümmetine terk etmiştir. Öleceği zaman da kendisine bir halife nasb ve tayin etmedikleri gibi, herhangi bir tavsiyede de bulunmamıştır. Şîilerin imamî Ali hakkında, sünñîlerin Ebûbekir hakkındaki iddiaları da doğru değildir. Mamafih, peygamberden sonra hülefâ-yı râşîdîn denilen dört halife, o devrin müslüman cemiyeti tarafından seçilerek başa geçirilmiş, dînî ve siyasi birer fonksiyon ifa etmişlerdi. Bu müessese-nin sonradan Emevîlere, Abbâsilere, Fatimîlere geçtiği de malûmdur.

Hilâfetin şer'i bakımdan bir niteliği olmadığı, bunun tamamen siyasi bir mesele ve müessese olduğu, bizde, Atatürk devrimlerinden olan hilâfetin ilgası münasebetiyle 1924 senesi başında uzun boylu tartışma konusu olmustu ki, o devrin Adliye Vekili olan Seyid Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 3 Mart 1340 (1924) tarihli toplantısında bu konuda uzun izahatta bulunmuştur. (Hilâfetin mahiyet-i şer'îyesi, Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası) Cengizîlerden Hulâgu'nun 1258'de Bağdad'ı zaptettiği zaman halifeyi öldürmesi üzerine bu müessese Mısır'a geçmiş, fakat bu tarihten sonra, İslâm âleminde hiç bir siyasi nüfuzu kalmamıştı. Mısır haricinde İslâm âleminin büyük bir kısmının Mısır'da bir Abbasî halifesinin mevcudiyetinden haberleri bile yoktu. XIII. asırdan beri Mağripde bir başka sünñî halife mevcut olduktan başka İslâm memleketlerinin şark cihetinde zaman zaman Selçuklu, Timurlu, Türkmen, Özbek ve Osmanlı bir çok hükümdarlar bu ünvanı takılmışlardır. Fakat bir kaç müstakîl hükümdar, teb'alarının kendilerine itaatini dînî bir vecibe mahiyetinde göstermek emeli ile, halifeden mevkilerinin menşur ile tasdikini ve unvanlar tevcihini istediler. Meselâ XIV. asırın birinci yarısında İran'da ve Hindistan'da bazı hükümdarların böyle talepleri görülmüştü. Hattâ bir rivayete göre, Bayezid I. bile sultan un-

vanının tevcihi için 1394'de Kahire'deki Abbasî halifesine müracaat etmiştir (Hammer). Fakat bunun doğruluğundan şüphe edilmektedir. Zira, Feridun Bey münseatındaki bazı fetihnamelerde Murad I. hakkında da halife kelimesini ihtiva eden ihtiyam tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Zaten Yavuz Sultan Selim'den önceki Osmanlı hükümdarları gibi muasır diğer İslâm hükümdarları da hilâfet iddiasında bulunmuşlar ve zaman zaman bu ünvanı kullanmışlar, hattâ, rakip düşman devletlerin hükümdarlarına da bunu kabul ettirmişlerdi. Bu gibi ahvalde, halifenin Kureys kabileşine mensup olması şartı nazarı itibare alınmıyor ve başka hükümlere dayanılan bir yol tutuluyordu. Bu suretle, Selim I. 1517 senesi başlarında Kahire'ye muzafferâne girerek, Abbasî hilâfetini nihayete erdirip, son halife Mütevekkil Alallah'ı İstanbul'a götürdüğü zaman, bir buçuk asırdan beri Osmanlı hükümdarlarının cedlerine ve kendisine halife ünvanı verilmesine alışmış bulunuyordu. Mısır'ın fethini müteakip Kahire'de tutulan bir ruznâmede (Haydar Çelebi Ruznâmesi) Yavuz Sultan Selim Kahire ulemasını topluyor sultanatın meşruiyeti için hilâfet makamından bir icâzet talebi lâzım olup olmadığını sormuş ve ulemanın böyle bir muameleye lüzum olmadığını söylemeleri üzerine, kendi sinin bu hususta halife ile asla temas etmemiş olduğu anlaşılmıştır. Mamafih, Mısır'ın fethinden sonra Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve mukaddes emânetleri Mekke Şerifinin, oğlu vasıtası ile Kahire'ye göndermiş olduğu bilinmesine nazaran, Selim I.'in hilâfeti Mısır'da deruhde ettiğine dair dönen rivayet bundan ileri gelmiş olsa gerektir. Hilâfetin Selim I.'e devir ve ferağı, teslimi gibi bir vak'a ise ne bu ruznâmede ve ne de diğer fetihnamelerde zikredilmediğine göre, asılsız ve esassız bir rivayetten ibaret olması muhakkak可以说labilir. Mütevekkil Alallah'ın hilâfeti resmen Yavuz Sultan Selim'e devrettiği efsanesi garpta ilk olarak 1788'de Mouradgea d'Ohsson tarafından ortaya atılmıştır. (I. 269)

Mısır fethinden bahseden muasır kaynakların hiç birisinde böyle bir hilâfetin devir ve tevdii zikredilmez. Selim I. in vefatından sonra Mütevekkil Alallah Mısır'a dönmek müsaadesini almış ve 1543 deki ölümüne kadar halife ünvanını muhafaza etmiştir. Bundan sonraki iki asırda ülkelerinin genişliği ve kudretlerinin büyülüğu bakımından hilâfet ünvanına mevki ve şeref verebilecek iki müslüman

hükümdar vardı. Osmanlı hükümdarları ve Hind Türk hükümdarları. XVIII. asırda Hind-Türk İmparatorluğunun suikustundan sonra Osmanlı Padişahı bu ünvana sahip olan tek makam olmuştur.

İste; Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Mısır'da aldığı rivâyeti meselesine böylece kısaca temas ettikten sonra, onun İslâm âlemini birleştirmek istediği yolundaki telâkkiye de kısaca dejinelim :

Malûmdur ki, XV. asırda Fatih Sultan Mehmed'in batı siyaseti ve Avrupa siyaseti diyeceğimiz umumî bir siyaseti vardı ve bütün sultanatı boyunca Balkanlarda imparatorluğunun tam hakimiyetini ve vahdetini tesise matûf bir plân dahilinde hareket etmiştir. Aynı suretle Orta Avrupa ile İtalya-Papalık istikametlerinde de bazı hedefleri olduğu görülmüyordu. Buna karşılık, Yavuz Sultan Selim'in doğu siyaseti veya İslâm siyaseti diyeceğimiz bir siyaset takip ettiği bilinmektedir. Yâni, Fatih Sultan Mehmed bihakkın Kayser-i Rum, bir Basileos olduktan sonra Eski Roma İmparatorluğunu Osmanlı hanedanı idaresi altında ihyâ etmeyi düşünürken, Yavuz Sultan Selim, bir zamanlar Selçuk sultanlarının kısmen temin ettikleri Doğu-İslâm Birliğini meydana getirmek için gayret sarfediyordu. Gerçi Mayezid II. ve daha evvel Fatih Sultan Mehmed de doğu ile bazı münasebetlerde ve ihtilâflarda, harplerde bulunmuşlardı. Fakat bu, vekâyîn bir neticesi idi, ârizî idi. Halbuki Yavuz Sultan Selim'in doğu siyaseti bir meslek-i siyâsîdir.

— o —

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVİRİ

Kanunî Sultan Süleyman devri fütuhatı :

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun bu büyük hükümdarı da büyük dedesi gibi daha ziyade batı siyaseti takip etmiş ve gazâ- larının ekserisi Macaristan ve Avusturya'ya karşı cereyan eylemişti. Meselâ, onun bizzat ordunun başında olarak çıktığı seferlerin 8 tanesi münhasıran bu istikamette idi (1521 Belgrad, 1526 Mohaç, 1529 Viyana, 1532 Alman, 1538 Buğdan, 1541 Budin, 1543 Estergon, 1566 Sigetvar). Yine iki tanesi dolayısıyla batı cihetinde olmuştu (1522 Rodos, 1537 Korfu). Sadece üç tanesi şarkla ilgili idi (1535 İrakeyn, 1548 Tebriz, 1953-54 Nahçıvan seferleri). Bir de 1565 Malta seferi vardı, fakat, bu bir sefer-i hümâyûn değildi. Demek ki, Kanunî Sultan Süleyman devri fütuhâti, İrakeyn, yani Irak-ı Arap - Irak-ı Acem ve Azerbaycan - Şirvan ülkeleri istisna edilirse hep batı cihetinde olmuştu. Bu batı fütuhâti ile ilgili olarak öteden beri tarihlerde bir tenkit yapılmakta ve ezcümle Mustafa Nuri Paşa bunu dile getirmektedir : Derler ki, Sultan Süleyman Macaristan'a ve batı seferlerine sarfettiği kudret, emek, gayret ve masrafi Acemistan ve Türkistan taraflarına, yâni Türk ve İslâmlarla meskûn sahalara harcasayıdı Türk ve İslâmların mühim bir kısmı tek bir noktada, yâni tek bir bayrak altında toplanmış olur ve bu şekil daha hayırlı olurdu. Ve bu düşünce halkın dilinde ifadesini buluyor görürüz. Yine Mustafa Nuri Paşa, bu tenkide kendisi şöyle cevap vermektedir : O devir zamanımıza pek uzak olduğu cihetle o devrin zihniyeti ve kıymet hükümleri tamamen tarih kitaplarından öğrenilemez, yâni, her devrin hadiselerini o devrin şartlarına, icaplarına ve zihniyetine göre değerlendirmek gereklidir. Bundan başka, ilâve ediyor : Arapistan, Kürdistan, Afrikayı fetheden ve zaptettiği bu toprakları idaresi altında uzun zamanlar tutmaya muvaffak olan Türk milletinin ve Osmanlı ordusunun kaynağı userâ ve devşiren çocukları idi. Devlet, Avrupa seferlerinde kaybettiği nüfusun çok fazlasını esir almak

suretiyle memleketin İslâm nüfusuna ilhak etmekle daima kazançlı idi. Osmanlı Devletinin başlangıcından beri alınan esirler ve toplanan devşirme çocukları hesap olunsa milyonlara bâliğ olacağı ve Osmanlı nüfusunun artmasına ne derecede hizmet ettiği kolaylıkla anlaşılabılır.

Bu mucip sebepleri söylediğinden sonra, Netâyicü'l-vukûât müellifi, diğer sebepler olarak da, cihadın faziletleri, ganâim elde etmek (harp ganimetleri elde etmek) ve sefer yolunun kısalığı, kolaylığını zikretmekte ve bütün bu hususlar dikkate alındığı takdirde Avrupa'ya karşı seferlerin açılmasının maslahat icabı ve Osmanlı devletince en faydalı işlerden bulunduğu zan ve tahmin olunur demektedir. Şüphesiz ki, Mustafa Nuri Paşa'nın bu mütalâasında pek çok gerçek payı vardır.

Bunlardan ayrı olarak şunları da düşünmek lâzımdır :

a) O devirde, XVI. asırda, hattâ müteakip asırlarda, milliyet mefhümünden bahsedilemez, Türklik diye bir şey düşünülemez. Türkistan'daki Türklerle bir rabita ve ittihad tesis edilmek istense, milliyet bakımından değil, onların da İslâm ve bilhassa sünni olmalarından dolayı olabilirdi.

b) Acemistan'da yâni o zamanki İran'da (Safavîlerin idaresinde) şîî mezhebi hâkimdi. Kendileri büyük kısım itibariyle etnik bakımından Türk kabilelerinden (Kaçar, Türkmen, Afsar vesaire) bulunmakla beraber mezheplerinin şîî olması, Osmanlı Türklerinden onları derin bir uçurum ile ayıryordu. Şah İsmail, Şah Tahmasp da Türküler, fakat İranlılık namına, şîî mezhebi müdâfîî olarak, sünni Osmanlılarla mücadele ediyorlardı. Binaenaleyh, bir birlik söz konusu olamazdı. Safavîler, Keyhüsrevlerin, Dârâaların tahtında âdetâ eski İranlığı temsil ediyorlardı. Tüklüklerinden çok şey kaybederek İran medeniyetinin içinde eriyorlardı. Tıpkı, Osmanlıların Bizansın halefi olarak kendilerini kayser-i Rûm saymaları ve eski Bizans İmparatorluğunun Osmanlı hanedanı idaresi altında tekrar kurulması telakkisi gibi.

c) Osmanlılarda XVI. asırda ve daha sonraları da plânî bir fütuhât hareketinin mevcut olduğu söylenemez. Ancak Kanûnî Sultan Süleyman devrinde bazı memleketlerin Osmanlı hâkimiyeti veya

nüfuzu altında kalması meselesinde hassasiyet gösterilmiş ve bu adetâ, devletin başlıca dış siyaset prensiplerinden biri sayılmıştı. Tuna ötesindeki Memleketeyn'in ve Macaristanın vaziyetleri gibi. Bunda belki bir deeceye kadar Fransız siyasetinin etkisi olarak, Mukaddes Roma imparatorluğuna karşı bir müvâzene siyaseti takip edilmek istenmiştir. Bu konuda insanın hatırlına gelen şey, Osmanlı devleti en kuvvetli olduğu zamanlarda kendisine tabii bir hudut çizse, meselâ Tuna gibi, onun ötesinde savaşlara girip yıpranmasa, ağır malî küllefetlere katlanıp büyük mikyasta kan kaybetmezse, buna mukabil, Balkanları tamamen İslâmlaştırsa ve Türklestirse idi gibi düşünceler ve temennilerdir. Fakat bu, bittabi bugünkü tekkilerin ve realitelerin bize ilham ettiği düşüncelerdir. Hattâ bu gibi düşünceler XVIII. asırdaki devlet adamlarında ve Osmanlı dış siyasetinde bile görülemez.

(Acaba bugünkü Türkiye Cumhuriyeti harici siyaseti 100 sene, 200 sene sonrası değil 50 sene sonrası dahi hesap ederek ona göre bir siyaset takip ediyor mu? Hayır, Kıbrıs siyaseti, Batı Trakya siyaseti, Balkanlardaki Türkler meselesi, vesaire).

Bu münasebetle, iki müşahedemi nakletmek isterim :

1 — Bosna ve Hersek bugün Yugoslavyada özel statüsü olan bir muhtariyettir. Halkı Boşnaktır, büyük bir müslüman kütlesi vardır.

Bosna Rumelinde daha ilk Osmanlı fütuhatından itibaren top-tan müslüman olmuş bir memlekettir ve imparatorluğa asırlarca gayetsadıkane bir şekilde bağlı kalmıştır. Hattâ 1878 Berlin muahedesî, bu memleketi Avusturyanın idaresine verdiği zaman pek çok bosnak isyan etmiş, Osmanlı devleti terkettiği halde, kendileri karşı koymaya çalışmışlardır. Bugün bir çok müslüman bosnak vardır ki, kendilerini mânen Türkiyeye bağlı hissederler ve vakityle bütün Balkanların müslüman olmadığına ve hadisatın sevkiyle ve etnik sebeplerle, ayrıldıklarına teessüf ederler.

2 — Macarların vaziyeti, bazı samimi Macarlar da, vakityle iki akraba milletin beyhude yere harp ettilerine teessüf ederler, birleşmemiş olmalarını bir kayıp sayarlar. Bu seneki (1965) Milletler-arası tarih kongresinde, bir seksiyon Balkanlarda ve merkezi Avru-

pada XV. asırdan XIX. asra kadar köylü hareketleri hakkında bir tebliğ vardı. Bir Rumen tarihçisi hazırlamıştı. Bu vesile ile Osmanlı imparatorluğunun bu bölgedeki siyasetine şiddetle hücum ediliyordu. İlk mesele, bahsedilen devirlerde ve bu bölgelerde köylü hareketleri mefhumu üzerinde yapılabilecek bir münakaşa idi. Zira, herhangi bir kiyam hareketini bir köylü hareketi olarak izah etmek güçtü. Büttün tarihî devirlerde, her yerde, her memlekette sükûn ve huzur zamanları olduğu gibi isyan ve karışıklık devirleri de olmuştu. Nitekim Avrupa feudal hayatında veya Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden önceki zamanlarında zaman zaman ve sık sık görülen huzursuzluklar, ilk Osmanlı devirlerinde daha az görülmeye başlamış ve adeta bir Pax Ottomana hasıl olmuştu.

Bahsedilen XV. ve müteakip asırların karakteristik ve hâkim vasfının bilhassa dînî-mezhebî olduğunu unutmamak ve ilk plânda bu faktörlerin rol oynadığını hatırlamak gerekti. Elbette diğer faktörlerin tesirlerini de hesaba katmak lâzımdı. Fakat iktisadi âmilârbaşı beçirerek her türlü kiyam hareketini anti feudal ve müteradîfî olarak anti-ottoman, anti-türk göstermek yanlış olurdu. Balkanlarda ilk devirlerde Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgeye bir nizam ve adalet getirdiği, muhtelif etnik unsurlar arasında yapıcı bir unsur olarak, geniş bir tolerans ve anlayış ile bir idare sistemi kurduğu tarihî bir gerçekti ve bunu şimdiye kadarki Batı burjuva tarihleri muhtelif vesilelerle ifade etmişlerdi.

Bu itibarla, rapor sathî, sâbjektif hazırlanmıştı ve bir çok taraftan, tenkide maruz kalmıştı. Tarihî hadiseler yanlış değerlendirilmeğe teşebbüs edilmişti. Bunun en tipik misali, Şeyh Bedreddin Mahmud hakkında verilen hükümde görülmüyordu. Esas itibariyle dînî-mezhebî bir karakter taşıdığı halde, buna bambaşka bir mâhiyet atfedilmişti ki, bu mesele ile geçen sene uzun uzadiya mesgul olmuşduk.

Tafsîlâtı uzun düşecek ve mevzuumuzdan ayıracak olan birçok hâdiseler de yine yanlış aksettirilmiş ve her hareket antifeodal, anti-ottoman ve anti-türk olarak vasisflandırılmıştı.

Halbuki, Balkanlardaki bugün millî ve harsî mevcudiyetlerini idrak eden genç Balkan devletleri Osmanlı Türklerinin geniş müsamahası, lütuf ve âtîfetleri sayesinde bunu temin edebilmişlerdi. Batı

dünyasının hiç bir yerinde ayrı bir dine hattâ bir mezhebe tahammül edemeyen ve yaşatmayan sistem, Osmanlı devletinde de mevcut ol saydı, bugün ne Sırp, ne Bulgar ne de Yunan ismine rastlanmadı. Tarihin muhtelif devirlerinde isimlerini bırakarak kendileri kaybolan veya başka milletler içinde eriyen kavimler gibi olurlardı. Osmanlı devleti onların millî varlıklarını, dilleri, dinleri, örf ve âdetleri ile yaşamalarına hattâ kendi mevcudiyeti aleyhinde inkişâf etmelerine müsamaha etmiş ve bugünkü neticenin husulüne, dolayısıyle, sebep olmuştu. Bu hakikat meydanda iken devlet mekanizmasının en doğru ve sâlim bir şekilde işlediği devirlerde bile anti-türk bir hareket gösterilmiş olmasına inanmak güçtür ve tarihî olayları bu türlü zorlamalarla tefsire kalkışmak objektif tarihçiliğin makbul saymayacağı bir hareket olur.

XVI. asır hükümdarlarının devlet ve ordu işleri ile bizzat meş gul olmaları meselesiinde, şu hususları tesbit etmek mümkündür. Bayezid II. istisna edilirse Kanunî Sultan Süleyman'a kadarki pâdişahların bizzat bu işlere, yâni mühim meselelerin tanzimine ve harp işlerinin türlü tertiplerine gayret ve ihtimam gösterdikleri bilinmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman da sultanatının ilk 25-30 senesinde selefleri gibi hareket etmişti. XVI. asır ortalarında ise devletin servet ve kudreti artık kemâlini bulmuş, her türlü bolluk husule gelmişti. Gerek bunun tesiri, gerek sultanatının son senelerinde ihtiyarlığına hastalık da eklendiği için, zaruri olarak, huzur ve sükûn cihetini iltizam etmiş, devlet idaresinin yükü vezir-i âzamlara (Rüstem Paşa, Semiz Ali Paşa, Sokullu Mehmed Paşa) düşmüşt, kendisi de çoğunlukla divan-ı hümayuna gelmez olmuştu. Pâdişahın bu sıralarda sulh ve sükûn, huzur istedğini, vezir-i âzam Ali Paşa'nın Avusturya elçileri ile barışın yenilenmesi müzakereleri yapılrken şu suretle dile getirmesi, buna bir misâl teşkil eder. Semiz Ali Paşa, Avusturya elçilerine demişti ki : (1562)

«Şevketlû Pâdişahım, ihtiyardır ve sulh istemektedir». Esasen kendisi de sulhperver bir siyaset takip ettiği için Avusturya ile anlaşmanın yenilenmesi güç olmamıştı. Selim II ve Murad III devirlerinde devlet işleri, daha fazla nisbette vezir-i âzamlara kalacaktır. Bütün teşkilâtta, Netayicü'l-vukûât müellifinin ifadesiyle, «Ziyb ü

ziynet ve dârât ve ihtişam günden güne çoğalup» her sahada gösteriş artmıştı.

Filhakika, hazinenin dolu olduğu, geniş imparatorluğun her tarafından sultanat merkezine servet aktığı, ticaretin mütemadiyen müsait imkânlar sağladığı bir cemiyette, o devre göre, göz kamaştırıcı bir debdebe ve ihtişam içinde yaşamak veya öyle bir intiba' edinmek mümkün oluyordu. Fakat servet ve nimet içinde yüzen insanlar kolaylıkla rahatlığa alışırlar, cemiyet hayatında olduğu gibi, devlet hayatında da bir gevşeklik, kolaylığa ve rahatlığa bir alışkanlık hasil olur. Güç şartlar içinde yaşama, kendini zahmet ve meşakkate alıştırma hasletleri kaybolur. Bunu eskiler, «Seferberlik ve cefakeşlik haslet-i kadîmeleri metrûk olmak yolunu tuttu» diye ifade etmektedirler.

Gerçekten, fakr u zaruret içinde, güç şartlar altında yaşamaya mecbur olan fertler ve cemiyetler daima mücadeleci, azimkâr ve cefakeş olurlar. Zenginlik ve bolluk içinde, kolay ve rahat yaşama şartları altında yaşayan fert ve cemiyetler ise yumuşak, mücadelen, kaçan, rahatını seven, ve fedakârlığa katlanmayan bir karakter taşırlar ki, bu kaide her zaman için câridir. Bugün de bunu müşahede etmek kabildir. Buna dair bazı hadiseler, menkibeler tarihimizde nakledilir : Rivayete göre, Yavuz Sultan Selim, Mîsîr seferinde memlûk Sultânı Kansu Gavri ordusu ile karşılaşlığında, Mîsîr ordusunun silâh ve takımlarının altın ve gümüşe gark olduğunu görmüş, Osmanlı askerinin sadece demir ve çelik eşya ve silâhlara mâlik olması sebebiyle, bu hususta ne diyeceğini, yanında bulunan meşhur Kadîasker İbn Kemal (Kemal Paşa-zâde) den sormuştı. Kemal Paşa-zâdenin verdiği cevap şöyledir :

«Cüyûş-ı Osmaniye Mîsrîlerin eşyâ-yi nefiselerini gâret etmek için her nevi fedakârlığı ihtiyar edecekleri emr-i tabîî olduğundan esbâb-ı muzafferiyet-i şâhâneleri cümlesindendir.»

Yavuz Sultan Selim bu türlü süslü ve ziynetli, gösterişli tutuma aleyhîdardı. Sade ve maksada uygun giyim ve kuşamı, elbise ve techizatı tercih ediyordu.

Yine rivayete göre bir gün oğlu Şehzade Süleyman'ı gayet süslü, altın ve sırmâ işlemeli bir elbise ile görünce ona :

«Süleyman Anan ne giysün» diye sormuş ve bu türlü giyinmeyi hoş karşılamadığını anlatmak istemişti.

O devir, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman, vezirleri, devlet erkânı da şatafattan ve gösterişten uzak, fakat harp ve idare işlerinde maksada yarayan techizat bakımından mükemmel bir şekilde yaşamaya gayret ediyorlardı.

XVII. asırda Dördüncü Murad'a sunduğu ve bir takım reformlar talep ettiği meşhur İslahat Lâyihasında, Koçi Bey, şöyle bir mîsâl zikreder :

Der ki, Kanunî Sultan Süleyman vezirlerinden Ahmed Paşa 500-600 kölesi, adamı ve kapı halkı olduğu, bütün bunları techiz edecek silâh ve mühimmatı bulunduğu halde, sadece iki kürke mâlikti ve bunlardan birini divân-ı hümayunda diğerini de kendi evinde giyerdi. Yâni, gücü, kudreti olduğu halde lüzumundan fazla gösterişe önem vererek daha fazla kürk sahibi değildi.

İste bu sadelik ve gösterişten uzak olmak yerine, Selim II ve Murad III devirlerinde bir taraftan debdebe ve ihtişam artmış, diğer yandan da sefere çıkmak, seferin müşkülâtına katlanmak, cefa çekmek gibi öteden beri Osmanlılara hâs olan hasletler kaybolmuştu. Mesken ve elbiselerde, yaşayışta türlü usuller, modalar başlamış, gösteriş artmıştı. Artık padışahlar sefere çıkmıyor, hattâ divân-ı hümayuna gelmeleri bile gayet mahdut günlere, elçi kabulü, kapıkulu halkına ulufe tevzii zamanlarına münhasır kalıyordu. Tabii memuriyetlerin tevcîhi, ve diğer mühim islere ait hususlar ise mazrûzât ile istilan olunmaya başlıyor ve bu, bir usul olarak; bir müesse olarak yerleşiyordu.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde başlıca devlet adamlarının durumu :

Osmanlı devletinin ilk zamanlarında fetvâ vermek vazifesi müftîlerde bulunuyor ve divân-ı hümayuna dahil bulunan kadiaskerlik memuriyetine nazaran, daha hususî bir durumda görünüyorlardı. Fatih Sultan Mehmed İstanbul kadısı Hızır Beye ek vazife olarak vermişti.

Fetvâ hizmeti vazifesi İbn Kemal ve Ebussuud efendi gibi kimselerin bu vazifeye getirilmesinden sonra ehemmiyet kazanmış ve artık bunlara Şeyhüislâm denilmüştür. Bu iki kişi kadiaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi ve binaenaleyh sadreyn efendilerin (Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri) üstünde tutularak ilmiye tarikatının reisi şeriat mahkemelerinin nazırı itibar olunmuş ve zamanla bu mevki ilmiye tevcihatının men'baî olmuştur ve sadrazamlar ile aynı derecede tutulmuşlardır. (bu müessese hakkında ayrıca ders görülmektedir).

Bir de Sâdâtın merbut olduğu bir müessese vardı ki, buna nakibü'l-esrâf denilmekte idi. (Sâdât, şürefâ). Yıldırım Bayezid zamanında sâdâta bir nâzır tayin olunmuştu. Tezkere sahibi Aşik Çelebi'nin ceddi Seyit Ali Nîta' Efendi Sâdâta nazır olmuştı. Sonra onun oğlu Seyit Zeyne'l-âbidin Efendiye bu görev verilmiş, bu zat Murad II ve Fatih devirlerinde bu vazifede kalmıştır. Ondan sonra bu memuriyet boş ve metrûk kalmış, ancak Bayezid II devrinde h. 900 sıralarında (1494/95), evvelâ günde 25 sonra 70 akçe vazife tayini ile Emîri mahlası taşıyan Es-seyid Mahmud Efendiye tevcih edilmiştir ki, vefat tarihi olan h. 943 tarihlerine kadar Nakibü'l-esrâf olarak kalmıştır. Şekâyik müellifi bu zattan bahsederken (I, 342, Mecdi Efendinin tercümesi; eser Taşköprü Zâde Ahmed Efendinin dir), babasının Sultan Bayezid'in hocası olduğunu ve küçük iken yetim kaldığını, Molla Lütfi ve Mevlânâ Birgivi zâdeden tahsil-i kemâlât ettikten sonra tasavvuf mesleğine sülük eylediğini, Pâdişâh da «Fâzıl-ı merkumu seref-i neseb ve kemal-i hasebi sebebiyle nakibü'l-esrâf» tayin eylemiş ve onun ifadesiyle «sâdât-ı seyâdât-âyâtın tashîh-i ensâb ve tenkîh-i ahsâbı ahvâline müteallik umuru (وَمِنْ أَنْ) الْأَخْلَ وَالْأَرْجَ fehvâsına duhûl ve hurûcu mûris-i lânet olan hussusa mürtebit olan mesalihi ana tefvîz» eylemişti. 943 de ölümüne kadar bu vazifede bulunmuştur.

Filhakika, Kanuni Sultan Süleyman zamanında bu müessese daha belirli bir hâle getirilmiş, «Seyid-i sahîhü'n-nesb olan tarik-i ilmiye ricalinden nakibü'l-esrâf» nasbolunmağa bir nizam verilmiştir. Bunun vazifesi, Şekayik müellifinin belirttiği gibi, sâdât-ı kiramın silsilelerini kendi ceridesine, nakibü'l-esrâf defterlerine kaydettirmek, tashîh-i hesep işleri ile meşgul olmak idi. Gerekçinde te'dibi iktiza eden şürefâ ve sâdât bu kanaldan ceza görmekte, nakibü'l-esrâf

dairesine, hapis ve tevkif edilerek, diğer alelâde halktan ayrılmakta idi.

Es-seyid Mahmud Efendiden sonraki nakibü'l-esrâfların listesi (Abdülhâmid II devrine kadar), hangi tarihlerde vazife gördükleri ve nelerde medfûn oldukları hakkında bilgi ile birlikte, Abdülaziz devrinde Anadolu Kadiaskerliği pâyesini ihrâz eden Mehmed Şem'i Efendi tarafından te'lif edilen ilâveli Esmâri'ît-tevârih (taş basması) de vardır. Daha tafsîlâtlı hal tercümeleri biyografiya eserlerinde, Şekâyik ve zeyillerinde mevcuttur.

Osmanlı teşkilâtında bir de kapudan (Kapudan-ı Derya) müessesesi vardı ki, bu kelime İtalyanca'dan alınmıştır. Osmanlılarda deniz seferi başladıkta sonra denizciliğe ve gemiciliğe ait istilahlar kimi İtalyanca, kimi Rumca veya İspanyolca'dan alınmıştır. İtalyancada Capitano reis ve baş manalarına geliyordu. Meselâ alarga, alabanda, forsa, baştarde gibi kelimeler de bu türlüdür.

İlk zamanlarda, XV. asırda devlet harp gemilerine mâlik olduğu bir deniz seferi vukuunda gemilere konan askere Gelibolu Sancak Beyi olan kapudan kumandan olurdu. İstanbul'un fethinden sonra bazı vezirlere berveğhi arpalık Gelibolu livası verilir ve kapudanlık görevi göürüldürdü. Meselâ Fatih devrinde vezir-i âzam iken bir aralık bu vazifeden azledilen Mahmud Paşa'ya h. 872 de Gelibolu sancığı verilmiş ve kendisi Ağrıboz fethine gönderilmiştir. Gedik Ahmed Paşa'nın Kefe ve Otranto seferleri de böyle olmuştur. Hersek-zâde Ahmed Paşa kezâ Yavuz Sultan Selim devrinde tersane Gelibolu'dan İstanbul'a nakledilerek genişletilince ve daha sonra deniz aşırı memleketler fetih olunduktan sonra kapudan-ı deryânın ehemmiyeti artmıştır. Mısır, Rodos, ve Afrika sahilleri fetih olunduktan sonra Osmanlı donanması kemiyet ve keyfiyet itibarıyle kuvvetlenmiş, kapudanlar da Cezâyir eyâleti pâyesini ve daha sonraları da vezâret rütbesini almışlardır. Bilhassa Barbaros Hayreddin Paşa'dan sonra bu müessesesi her bakımdan ehemmiyet ve kuvvet kazandı. Divân-ı hümayuna da iştirâk ettiler. Kapudanlara amirallik ve Deniz Kuman danlığı vazifelerinden başka daha sonraları İstanbul şehrinde de bazı görevler eklenmiştir. Kasım Paşa ve Galata civarının zabita işleri de kapudan Paşa'lara havale edilmişti. Mamafih deniz üzerinde, sahillerdeki zabita işlerine karışmazlardı, bu işler Bostancı başlara

âitti. Sadece bugünkü Kasım-Paşa, Galata ve Beyoğlu semtlerinde âsâyişi temin için karakolhâneler tesis ederler ve buralara kalyoncu denilen askerleri koyarlardı ve buralara Kalyoncu Kolluğu denildi ki, bunlardan biri bugün Beyoğlunda bir semtin adıdır. Yine kapu-dan-ı deryalar küreğe mahkûm olanları bir müddet hapis etmek ve ihtiyaç vukûnda gemilere vererek kürek çekirmek için tersanede bir de zindan denilen hapishane bulundururlardı.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı ticaret gemilerini Malta ve İspanya gibi düşman memleketler donanmalarından veya korsan gemilerinden korumak için her sene donanma-yı hümayunu denize çıkarmak icap ederdi, kış gelince İstanbul'a avdet ederdi.

Kanunî devrinde Baş Defterdar'dan başka Anadolu ve Rumeli Defterdarı nâmiyle iki defterdar daha bulunduğunu biliyoruz. Bir de Arap ve Acem defterdarı vardı ki, Rüstem Paşa'nın birinci sadaretinde Selânik Kadısı iken Arap ve Acem defterdarlığına tâyin edilen (1546 sıraları) Bayram Çelebi'yi bilmekteyiz ve kadılığı esnasında, aynı zamanda nâzır olarak ne türlü yolsuzluklar yaptığı bir vesikadan anlıyoruz. (M. Tayyib Gökbilgin, Rüstem Paşa ve hak-kindaki ithamlar. Tarih Dergisi, sayı : 11-12).

Osmanlı teşkilâtında, vezaret müessesesinin nasıl bir seyir takip ettiğini izah için söyle bir özet zikredebiliriz :

Fatih devrine, yâni, XV. asır ortasına kadar vezir-i âzamlik büyük bir çoğunluk ile Çandarlı ailesi elinde bulunmuş, yâni, Anadolu Türk - ilim ve toprak - aristokrasisine ait olmuş, ondan sonra ocaktan ve saraydan yetişen, men'se itibariyle Türk olmayan fakat kuvvetli bir İslâm ve Osmanlı terbiyesi alan kimselere geçmiştir. Mahmud Paşa, Gedik Ahmed Paşa, İshak Paşa gibi.

Esasen bunların hazırlığı Murad II devrinde yapılmış, onun 30 senelik sultanatı zamanında saraydan ve ordudan kuvvetli şahsiyetler yetişmiş, bazen en yüksek kademelerde vazifeler almışlardır. Fatih devrinde bu sınıf artık hâkimiyeti eline almış ve hükümdara tam bir sadakat ve itaat gösterdikleri için daima tercih görmüşlerdi. Bayezid II devri de, Çandarlı Zade İbrahim Paşa'nın kısa devri istisna edilirse - ki Fatih devrinin sonunda da Karamanî Mehmed Paşa iktidarı haline almış, fakat bütün ocaklılar, başta İshak Paşa olmak

üzere onun aleyhine umumî bir kampanya açmış ve sonra da yeni-çerilerin isyanı ile katline sebep olmuşlardı - Vezir-i âzamlık mües-sesesi hep ocaklılar elinde bulunmuştur. Koca Davud Paşa, Hersek Zade Ahmed Paşa, Mesih Paşa, Hadım Ali Paşa gibi.

Bu sistemde ilk radikal değişiklik yapan Yavuz Sultan Selim olmuş, kanun ve teâmül hilâfîna birden bire Pîrî Mehmed Çelebî'yi Defterdarlıktan Vezirliğe, sonra Vezir-i âzamlığı getirmiştir ki, bu-nun tepkileri şiddetli olmuş, Dukakin-zâde Ahmed Paşa başta olmak üzere Ocaktan yetişenler Pâdişaha karşı bir isyân tertip etmişlerdi.

Bu vadide ikinci bir değişikliği -fakat aksi istikamette- Kanûnî Sultan Süleyman yapmış, bir saray ağasını, kendi nedimini, zekâ ve dirayetini beğendiği için, birdenbire Vezir-i âzam yapmıştır. Buna karşı da bir tepki olmuş, kendi hakkının yendiğine inanan vezir Ahmed Paşa, evvelâ Mısır Valiliği ile merkezden ayrılmış, sonra da ora-da isyan bayrağını çekmiştir. Fakat, reaksiyon Yavuz Sultan Selim devrindeki kadar kuvvetli ve umumî değildi. Kanûnî Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'ya o kadar selâhiyet vermiştir ki, sadrâzâm, ve-kili mutlak, sahib-i devlet gibi unvanlar taşımaya başladılar.

Bu tarihten sonra meselâ Pâdişahın Irakeyn seferi esnasında Serdar İbrahim Paşa'ya gönderdiği şu fermanda (Ağustos 1534) kullanılan elkab ona ne derece pâye verdiği bir delilidir¹ :

Cenâb-ı Vezâret-Maâb, Sadâret-nisâb, devlet-intisâb, sa'âdet-ikti-sâb, vâsita-i akdü'd-devletü'l-ebediye, râbita-i akdü's-sââdetü's-ser-medîye kâid-i cuyûşî'l-İslâm, sâhibî'l-izz ve 'l-ihtişâm es-sarîm aş-şamsam, mazhar-i avâtifî'llahi teâlâ, masdar-ı eltâf-ı bî intihâ, avâti-fü'l-mülkü'l-a'lâ, mübârizü'd-devle ve'd-dîn ve'd-diûnya, kâim-mâ-kâm-ı saltanat, serasker-i sâmi-mertebet, vezir-i âzam cenâb-ı hilâ-fet İbrahim Paşa, edâme'llâhu teâlâ... Kezâ, Viyana muhasarasına gi-dilirken, Pâdişahın ona verdiği Seraskerlik beratıda -ki Celâl Zâde-nin kaleminden çıkışmış ve bütün divân toplu bir halde iken pâdişah tarafından ona verilmiştir- çok şâyanı dikkattir : Feridun Bey mü-nâsaatında bulunan (cilt. 1, s. 482) bu beratin şu sözleri vezir-i âzama verilen geniş selâhiyeti şöyle ifade etmektedir :

1 (Neşrettigimiz Belletendeki makale; Arz ve raporlarına göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhatı, cilt : XXI, s. 457).

«Buyurdum ki ba'de'l-yevm dahi kemâkân vezir-i âzam ve kâffe-i memâlik-i mahrûsamda cenâb-ı celâlet meâbim kîbelinden seraskerim olup vüzerâ-yı âsaf nişân mesned-nişin ve Rumeli Beylerbeyisi ve Kadiaskerlerim ve âmme-i ulemâ ve fudalâ ve kuzât ve sâdât ve meşâyîh vesâir beylerbeylerim ve umûmen erkân-ı devlet-i kahire ve âyan-ı saltanat-ı bâhire ve Sancak Beyleri ve Bab-ı saadet meâbumda hizmet eden..... ve cümle sağır ve kebîr ve ğâni ve fakîr muhassilan havâss ve avâm kâffe-i enâm mumâ ileyhi Vezîr-i âzam ve her zamanda seraskerim bilüp kemâl-i tâzîm ve tekrîm ile muazzez ve mükerrem ve vufûr-ı tebcîl ve tefhîm ile mübeccel ve müfahham tutup müşârünlîleyhin huzurunda ikbâl ve istikbâl için dakika fevt etmeyip her ne ki derse ve her ne vecih görürse benim lisân-ı dürerbârından sâdir olmuş kelâm-ı saâdet-encâm ve emr-i vâcibü'l-ihtîrâm bilüp... eğer Âsitâne-i saâdet-âsiyânamede ve eğer sâir memâlik-i mahrûremde vâki olan beylerbeyilerin ve sancakbeylerin ve bâki âlâ ve ednâ ve erbâb-ı manâsîb ve merâtib ve eshâb-ı cihâtin ve menâzîlin ve bîlcümle havza-i saltanatımda olan külliyen kullarımın azl ve nasbi anın rey'-i sâibine ve fîkr-i sâkibine müfavvaz olub... emrine muhalefet etmeyeler... yoldaşlığı ve merdâneliği zuhûr edenler bâbında ve müstahak-ı âtifet ve inâyet olanlar hakkında eğer beylerbeylik tevcih etmektir ve eğer âlâ ve ednâya timar ve ulûfe vermektiir bîlcümle envâ-ı manâsîb ve cihâttan her ne tevcih ve tâyin ve tefvîz ve taklîd ederse benim izz-i huzûr-ı saltanat-ı mevîfûr-ı müstelzîmî'l-hubûrumda mahall-ı kabûlde ve menzile-i irtizâda bili... ve yahut hilâf-ı şer'-i mutahhar ve mugâyir-i kânûn-ı mukarrer reâyâya zulüm ve taaddî edenler kaç nefer olur ise olsun asla südde-i saâdetin cânibine arz ve ilâm etmeye tevakkuf etmeyip envâ-ı ukûbât ve siyasiyâttan her neye müstahak ve regâvâr ise muktezây-ı şer' ve kânûn üzere tehir etmeyip siyâset edip gereği gibi hakların- dan geldüre ki sâirlerine mucib-i ibret ola. h. Şaban 935 (1529)

Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarında da mutlak iktidara evvelâ, damadı Rüstem Paşa, daha sonra da Sokullu Mehmed Paşa sahip olmuştı ve pâdişâh bütün saltanat işlerini onlara yüklemiştir. Bu sonuncunun Murad III devrinde şehâdetinden sonra, vezirler sadareti elde etmek için birbirleri ile yarışa çıkmışlar, pâdişâha, harem-i hümayuna ve pâdişâhın yakınlarına hediyeler takdimi ile maksatlarını istihsale çalışmışlar ve bu sebeple de sadaret mesnedi pâyidar olamayıp sık sık değişmiştir.

Mamafih, fütuhât ganimetlerinden devrin pâdişahına serdarlar, vezirler ve ümerâ tarafından hediye takdimî öteden beri devletin kaidesi idi. Meselâ, Barbaros Hayreddin Paşa'nın bir defa seferden avdetinde pâdişaha şu muazzam hediyeleri takdim ettiği nakledilir :

- 1) Omuzlarında birer postal çuka ile 2000 esir,
- 2) Omuzlarında birer kese akçe ile 200 gulam,
- 3) Ellerinde gümüş tepsî içinde atlas keseler ile 1000 er altunu hâmil 100 gulam,
- 4) Ellerinde altın tepsiler içinde inci ve mercan tesbihler ve gerdanlıklar, altın kadehler ve diğer nefis eşyayı hamil 200 câriye.

Gitgide sefer dönüsü ve ganâim malları düşünülmeyerek ve bu kayıt ve şart bir tarafa bırakılarak, İstanbul'a yâni taşradan saltanat merkezine gelen vezirler, beylerbeyler hediye takdim etmeye başladilar ve bu bir âdet hükmüne girdi. Asrın sonlarında Mısır Vâiliğinden kubbe altı vezirliği ile İstanbul'a getirilen İbrahim Paşa'nın pâdişaha takdim ettiği hediyelerin iki milyon altın değerinde olduğu hesaplanmıştır. Bunlar 80.000 miskal altundan yapılmış murassa' (mucevherlerle süslenmiş olarak) bir taht, ve altın, mücevherlerle süslenmiş silâh ve at takımları ve diğer eşya ile birkaç yüz hayvandan mürekkepti.

Yine XVI. asır sonlarında, sadrazâm Sinan Paşa -ki Yemen Fâtihi diye anılmaktadır- o devir vezirlerinin zenginlerinden olduğu cihetle Murad III için Gülhane'de yâni Topkapı Sarayı bahçesinde İncili köşk denilen köşkü inşa ettirmiş ve büyük bir ziyafet vererek hükümdara pek çok mücevherler takdim eylemiştir.

Kanunî devrinden başlamak üzere vezirler ve ümeranın hepsi hal ve vaziyetlerine göre hediyeler verirler, sonradan bunun adı İydiye, Nevrûziye olmuş, adeta bu nevi resmî hediyeler takdimî zorunlu olmuştur. Vezirler arasında zenginliği ile dillere destan olan sadrazâm Rüstem Paşadır. Zevcesi Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah sultan idi. Gerek kendi ve gerek zevcesi namına inşa ettirilen Edirne-kapı'da, Üsküdar'da ve İzmit'deki camilerle Edirne'de ve diğer yerlerdeki medrese ve han, kervansaraylar büyük bir masrafa mütevakkif idi. Bunların evkafını tanzim ettikten başka vefatında geri kalan servetini Netâyicü'l-vukûât müellifi zamanımız he-

sabına göre 300.000 kese akçe tahmin etmektedir. Her kese 10.000 akçe olduğuna göre 3.000.000.000 akçe demektir. Bunu Peçevî, Âlî'den naklettiğine göre, birer birer zikretmekte ve yekûnu tahminî kıymeti olarak 11.300.000 akçe demektedir. (Peçevî, I. s. 22, 23, 24).

Beylerbeyi rütbesi ile kapudan-ı derya olan Kılıç Ali Paşa Tophanedeki meşhur câmiini yaptııp evkafını tertip eyledikten sonra öldüğü vakit 500.000 nakit altunu çıkışmış ve veresesi olmadığı cihetle hazineye alınmıştı.

Yemen Fatihi Sinan Paşa'nın İstanbul, Anadolu, Rumeli, Arapistan ve Yemen'de büyük binalardan ibaret 100 den fazla hayratı ve bunları idareye kâfi evkafi olduğu gibi kendisi de büyük bir servet sahibi idi. Hattâ bu yüzden bazıları kimya ilmine âşina olduğu, yâni altın yapma usulünü bildiği için bu kadar servet sahibi olduğuna inanmışlardı.

Veziplerin ve ümerânın muhassas maaşlarına gelince :

Sancak beyliklerinde bulunan şehzadelere otuz iki yük akçelik 3.200.000 has tayin kilinması kanun gereği idi. Mamafih daha fazla alanlar da vardı. Meselâ Şehzade Selim (Selim II) Konya'da sancak beyi bulunurken 5.500.000 (elli beş yük) akçelik hassa mutasarrifti.

Bir de Sultan-zâdeler yâni pâdişahın hemşiresinin oğlu (veya kızının oğlu) olup da Mir-i liva olarak sancak tasarruf edenler vardı ki, bunlardan bazıları tipki şehzadeler gibi hareket ederler, fazlaca hassa tasarruf ederlerdi. Bu türlülerine misâl olmak üzere Kara Osman Şah Beyi göstermek mümkündür. Bu, vezirlerden Kara Mustafa Paşa'nın oğlu, ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hemşiresinin oğludur, Yavuz Sultan Selim'in kızdan torunudur. Peçevî'nin dediği gibi mîr-i liva yâni sancak beyi idi, fakat Beylerbeylerden ve hattâ vüzeradan çok şan ve şöhrete malikti. Bazen Mora, İnebahti sancağına, bazen de Bosna sancak beyi olurdu. Bunlardan hangisini isterse pâdişah kendisine verirdi. Peçevî'nin naklettiğine göre, bir defa Karlı ili cizyesini tahsil ediüp İstanbul'a götürün cizyedârı İnebahti'da yakalamaş ve kendisinin eline «harçlığım yoktu bizzarûre borç aldım» diye yazılı bir temessük (senet) vererek parayı almış ve filhakika cizyedar İstanbul'a gittiği zaman bu senedi göstermiş ve deynine mahsup edilerek, usul ve teâmü'l hilâfi olan bu hareketine hiç ses çıkartılmamıştı.

Yine Peçevî'den öğrendiğimize göre, bazen pâdişah şehzadele-rine kızlığı vakit «hemen Kara Osmani götürür ve yerine nasb ederim» dermiş... Mora'da ve o havalideki yaylalarda bazı hamamlar yaptırmış olan bu delişmen şehzadenin bazı hareketleri ve sözleri XVII. asır ortalarında bile halk arasında malûm bulunuyordu.

Sadrazamların umumiyetle yirmi yük akçelik hasları vardı. Fatih Sultan Mehmed, Mahmud Paşa'nın, Kanunî Sultan Süleyman da İbrahim Paşa'nın haslarını (kendilerine bir teveccüh olmak üzere) otuz yüke iblağ etmişti.

Ancak Koca Nişancı'nın Tabakâtü'l-memâlik'de yazdığını göre, kendisine seraskerlik beratı yazması emredilip böyle bir beratı tesvid ettiği zaman, sadrazama otuz kere yüz bin akçelik haslar verdiğini bu berata yazdırmıştı. Ancak, İbrahim Paşa bu miktarı azınsamış ve «Ebül-fetih Sultan Mehmed Han merhum vezir-i âzamı Mahmud Paşa'ya kırk kere yüz bin akçe berat ihsan etmiştir. Bu kulunuza dahi öylece ihsan buyurulsa Pâdişahının inayetinden baîd değildir» diye, kırk yüke çıkarılmasını istemiştir.

Buna mukabil Pâdişahın cevabı şu olur :

«Anlar pay-i taht-i mahmiye-i Kostantiniye fethine muvaffak olmuşlardır ziyade dahi ihsan buyursalar câiz idi».

Bundan sonra şu muhavere aralarında geber :

İbrahim Paşa cevaben der ki «Bağdad-ı bihiş - âbâd hulefâ-yı ızâm tahtıdır ve Budun ki kadîmüzzamandan krallar tahtıdır bunlar İslambul'a tercih olunmazsa dûn dahi değildir».

Kanunî Sultan Süleyman buna karşı da şu cevabı verir :

«El'an İslambol pay-i tahtımızdır. Anlar İslambol'a nice tercih olunur bâhusus bizim anlara öykünmek haddimiz değildi» Peçevî bu malûmatı «bazı sikâttan istimâ' olunmuştu» diyerek kaydetmektedir ki, bu esnada, yâni beratın verildiği h. 935 senesinde, Viyana muhasarasına gidileceği 1529 tarihinde, henüz Bağdad fetih olun-mamıştı ve Budin ise, henüz bir beylerbeylik halinde imparatorluğa bağlanmamıştı. Bu itibarla, bu rivayetin bir esası olsa bile şeklinde ve zamanında bazı değişiklikler, ilâveler ve mübaleğalar tasavvur olunabilir.

Kubbe vezirlerinin, mevki ve şahsiyetlerine göre 10-15 yük akçe tahsisatları vardı. Nişancı, Defterdar ve Reisülküttâb gibi yüksek devlet ricalinin 2 - 4 yük akçelik hasları; daha aşağı memurların divan kâtipleri, müteferrika ve sairenin de derecelerine göre has ve zaâmetleri vardı. Taşrada bulunan beylerbeyi, mirliva, timar defterdarı, timar kethüdası gibi görevlilerin has ve zaametleri ile timarlı sipâhînin timarları da mevcuttu ve hepsi mevzuata, kanunlara göre tesbit olunuyordu.

Sadrazam Lütfi Paşa'nın Asaf-nâmesinde kendi gelirlerini açık olarak kaydettiğini evvelce görmüştük. Kendi sadareti devrinde (1540 sıralarında), «yirmi yük akçelik haslarım vardı. 10 yükü dairem, yâni kapu halkım masarifine kifayet ederdi, beş yükünü sadaka ve in'amlarda bulunurdum. Beş yükü de hazinemde kalındı» demekte, bütçesini kaba taslak bildirmektedir. Dairesi halkı herhalde 2000 kişiden eksik değildi -gerçi o, kapu halkın çokluğu ile meşhur olanlardan değildi. Fakat 1.000.000 akçe bu kadar kişiyi bir sene beslediğine göre, o devrin parası kıymetli idi ve ucuzluk vardı demektir.

O devirde hububat, ancak resmî müsaade ile, harice çıkabilirdi. Bu hususta kayıtlarımız vardır ki, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Venediklilere satılan hububat muayyen zamanlara ve hallere münhasırıdı.

Meselâ, bizim nesrettiğimiz 22, 23, 30 numaralı vesikalalar... Avrupa'dan satın alınan mal pek az olduğuna ve ihracı müsaadeye bağlı bulunan bir kaç kalem esya fazlasıyla buna tekâbül ettiğinden, yâni ticaret muvazenesi lehimize işlediği cihetle, Osmanlı devletinin her tarafında yiyecek bakımından bolluk ve ucuzluk vardı ve devlet teşkilâti buna fevkâlâde ehemmiyet veriyordu. Bunu gösteren, yâni ticarette aldanmamızı sağlamaya matûf Rüstem Paşa'nın bir mektubu vardır (Venedik vesikaları No. 33). Ucuzluğun derecesini bazı vakfiyelerin verdiği misâllerden ve o devre ait tahrir kayıtlarından öğrenmek kabildir. (XVI. asır birinci yarısına ait buğday, arpa ve koyun fiyatları Edirne ve Paşa Livasındaki bir kısım kayıtlardan anlaşılmaktadır).

Diger bir nokta da, vezirlerin İstanbul civarında çiftlikleri vardı, hayvanları ve bir çok adamları burada sâkin olup çiftliğin mah-

sulâtiyle ve çok basit bir şekilde yaşadıklarından, vezirler kapuhalını kolaylıkla beslerlerdi ve Lütfi Paşa'nın belirttiği gibi, idareli ve basiretli vezirler, kendilerine muhassas haslar gelirinden bir miktar tasarruf etmek imkânını da bulurlardı.

Bittabi vezirlerin ve yüksek dereceli devlet adamlarının hasları hakkında konulan kanunlar ve usuller zamanla zorlaşmış ve bazı yolsuzluklara yol açmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman devrine gelinceye kadar ve onun sultanatı zamanında beylerbeyi ve sancak beyleri 10-12 sene mevkilerinde kalırlardı. Bu sebepten de bulundukları yerlerde bir çok sosyal eserler vücude getirebilirler, o bölgenin iktisadî durumunu düzeltcecek uzun vadeli tedbirler alabilirlerdi.

Bilâhara sık sık tebeddüler vâki olduğundan bir adamın üç beş sene kalması bir istisna teşkil etti ve binnetice ümerâya kudretsızlık ve memleket mamuriyetine noksan gelmeğe başlamış ve görevliler de türlü yolsuzluklara, rüşvet ve irtikâblara teşebbüs etmişlerdir. Rüşvet kapısını açanın, en kuvvetli devirde, Rüstem Paşa olduğu umumiyyetle kabul edilmektedir. Bu husustaki bir makalemizde bununla ilgili vesikaları neşretmiştik. (Tarih dergisi, 1956, VIII. cilt, sayı 11-12). Mamafih, onun hakkında söylenen diğer bir söz de «Sadrazam Rüstem Paşa rüşvetsiz mansib tevcih etmez idi ise de insafi dahi elden bırakmadı» idi. Hattâ bu hususta söyle bir misâl de verilmektedir :

Bir defa Erzurum beylerbeyi at bahası diyerek Rüstem Paşa'ya 5000 altın hediye takdim etmiş, o da, «Erzurum mansibinin bu kadar hediyeeye tahammülü yoktur» diyerek 2000 altınunu iade etmiştir.

Sokullu Mehmed Paşa zamanında gayet dürüst hareket edilmiş ve rüşvet almak işi kötü bir şey olarak vasiflandırılmış idi, fakat ondan sonra, bu sâhada çok ileri gidilmiş ve bu yüzden de devlet mekanizması çok bozulmuştur.

Bu konuda Künhi'l-ahbar müellifi Mustafa Âlî, bir hâdise nakleder : Âlî'ye göre, İsfendiyar hanedanından olup da Murad III'ün musahibi bulunan Şemsi Paşa bir gün yalısına çok neseli bir halde döner. Sebebi sorulduğunda «Bugün Sultan Murad hazretlerine bü-

yücek bir rüşvet kabul ettirdim bundan sonra lezzet pâdişahların damağında müstakar kalır ve devletin intizamının bozulmasını mucip olur, ben de bu suretleecdadımın intikamını almış olurum» der. Yâni, Sinop, ve Kastamonu bölgesinde hâkim olan tavâif-i mulûk-den İsfendiyar Oğulları beyliğinin Osmanlı devletine ilhakının intikamını almaya, rüşvete alıştırmak suretiyle muvaffak olduğunu ileri sürmektedir. Eğer, bazlarının dediği gibi, Âlî, Şemsi Paşa'ya bir garez yüzünden bu isnadı yapmamışsa bu hadise ve bu sözler çok dikkate değer.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde henüz ilmiye tarikatının safiyetini muhafaza ettiği ve meşihat, kadiaskerlik ve mevleviyetlerin tevcihinde liyâkat esası gözönünde tutulduğu bilinmektedir. Ebussuud Efendi Kadiasker iken, Budin'in fethi esnasında, danışmendlерinden biri hakkında yaptığı inhâyi ve telhisi, pâdişahın titizlikle gözönüne alması bu hususta bir misâldir. (Peçevî, I, s. 229)

Kanunî Sultan Süleyman devrinin idâri - malî karakteri :

Devlet gelirinin başlıcası öşür hâsilâtı idi. Ancak bu gelir has, zeâmet ve timar suretiyle vezirler, ümerâya ve eyâletler askeri demek olan timarlı sipahiye, vakîf olarak sosyal ve kültürel hizmetlere, yurtluk ve ocaklık olarak (hususî tabirlerdir) hudut muhafizâlarına ve sadece ocaklık istilâhiyle bazı kaleler yerli neferlerine tâsis edilmişti; böylece devlet, vezirler yüksek memurlar ve kuman-danlar, türlü görevliler ve bütün taşra teşkilâti mensuplarının maaşlarını -hizmet karşılığında- karşılamış oluyor, ayrıca, sayısı XVI. asırda 140.000 i bulan süvari kuvvetine mâlik bulunuyordu ki, bu sebeplerle arâzi tevcihlerinin mevzû kânun ve nizamlar dairesinde cereyanına fevkâlâde önem verilmesi tabîî idi.

Bir arazinin vakfa veya hasın zeâmete yahut da zeâmetin veya çiftlik suretiyle timarın, alelâde timara çevrilmesi, külâsa, herhangi bir kimsenin uhdesinde olan herhangi bir şekildeki tevcîhin diğer bir şekle tebdili lâzımgelirse pâdişahın hususî iradesine ihtiyaç vardı. Nişancı bu tashih ve tebdil iradesini Defter-i hâkâni kayıtlarına bizzat kendi kalemi ile geçirir imzasını atardı. Bu husustaki beratin tûgrasını da mutlaka sadrazam olanların çekmesi kanunun icabı idi. Nişancı bu emri bütün vezirlerin huzuru ve marifetyle yaptı-

ğını da oraya kaydederdi. Meselâ, Kanunî devrinde defterdar bulunan Mahmud Çelebi'ye ait çiftlik suretiyle tasarruf edilen bir timarla ilgili kayıtlarda (Edirne ve Paşa Livası s. 86) bu muamelelerin tekemmel ettiğini görüyor ve bu değişikliğin bizzat nişancı Celâl-zâde eliyle ve bütün vezirlerin marifetyle yapıldığını anlıyoruz. Kezâ, bu hususta diğer bir misâl olarak h. 914 senesine ait bir muamele -başka mahiyette olmakla beraber- bize bir fikir vermektedir. (Aynı eser, s. 92, 93).

Arazi meselelerine bu kadar ehemmiyet verilerek, buna ait beratların tuğralarının bizzat vezir-i âzam tarafından çekilmesine mukabil diğer meseleler ve mühim davalarla ilgili olarak sâdîr olan fermanların tûgralarını kubbealtı vezirleri divân-ı hümâyunda çekerler idi.

Bilindiği gibi, toprak üzerinde iki şekilde tasarruf cârî idi. Bunnlardan biri ziraat etmek, ekip biçmek hakkı ki, tapu senedi ile tasarruf eden kimseler ziraat ederler ve bununla geçinirlerdi.

İkinci tasarruf şekli o toprak mahsulünün şerî öşrünü ve örf vergilerini almak ve toprak mahlûl olduğu zaman talibine tefvîz eylemek, ferağ ve intikali vukuunda muayyen olan harcını (Tapu harcı) alarak tapu senedi vermek hakkı olup bu hak evvelâ devlete ait idi ve o da bu hakkını has, zeâmet, timar sahiplerine verir veya bazı hayrâtâ yâni sosyal, dînî ve kültürel tesislere vakif olmak üzere tahsis ederdi. Meselâ bir köyün arazisi tapu senetleri ile 80-100 kişinin tasarrufunda olduğu halde o köyün bütün toprakları üzerindeki devlete ait bulunan öşür hakları ya bir sipahinin timarı, yahut bir zaîmin zeâmeti veya ümerâdan birinin (Sancak beyi, mirliva) hassı bulunurdu, yahut da sosyal, dînî ve kültürel hizmetlerden birinin karşılığı olarak vakif edilmiş görüneirdü.

Su halde, arazinin şerî haklarına mutasarrif olanlara kanun dili ile sahib-i arz denilirdi ve reâyadan biri tarlasını satacak olsa sahib-i arz huzurunda takrir vermek, onun izni ve müsaadesi olmak lâzımdı.

Has, timar ve zeâmet gibi sahib-i arz yerlerine pâdişah dırlığı dahi denilirdi ki, dırlik, taayyüs medâri, şimdiki deyim ile geçim yolu, geçim vasıtası demekti.

Sahib-i arz dirliği dahilinde mahlûl olan araziyi ve ziraatten hâli bulunan yerleri bedel değeri ile talip olanlara tefvîz eder, fakat, kendi uhdesinde alıkoyamaz veya diğer bir köy ahalisine satamazdı. Ancak çok büyük bir ârazi parçası, bir çiftlik olduğu köy ahâlisinin de buna ihtiyacı olmadığı takdirde başka bir köyde olana satabildirdi. Zira, kendi uhdesinde alıkoyabilse, bilâhara köyün büsbütün hususî bir çiftlik haline gelmesi mümkünü ve diğer yerler ahalisine satabilse köylünün sıkıntiya düşmesini mucip olabilirdi. Bu sebepten vâzi-i kanun bu suretle kanun koymuştı. Fetihler yapıldıkça veya Anadoluda bir beylik arazisi Osmanlı devletine ilhak edildikçe tahrirler yaptırıldığı malûmdur. Böylece her köyün öşür hasılatı miktarı ve nüfusu, kaç hanede mürekkep olduğu tesbit edildiği gibi, her kazânın müstakilen veya müstereken faydalandıkları orman, mer'â (otlak), yaylak ve kışlak birer birer yazılırdı. Meselâ, bir sancağın 100 yük (10 milyon akçe) akçe öşür hasılatı olsa ve bu sancak dahilinde dirliğin her nev'i de bulunsa 20 yükü has, 10 yükü zeâmet, 40 yükü timar, 20 yükü evkaf, 10 yükü de ocaklık ve yurtluk olmak üzere taksim olunabilirdi ve bu nisbetler, vaziyete göre, zaman ve mekâna göre değişebildi.

Tekrar edelim ki, mukayyet hasılatı, yâni «yazulu», yüz bin akçeden fazla olan dirlige has denilirdi. Pâdişaha mahsus havas-ı hümayun ile sultanlara ve hanedana tahsis olunan haslardan maadası, yani, vezirler, beylerbeyi, mirliva ve diğer yüksek devlet memurlarına verilen haslar mansipları ile kâimdi. Yâni, dirlik şahsa değil, şahsin işgâl ettiği mansib ve mevkiye muhassas idi. Azledilince veya öldüklerinde bu dirliği kaybederlerdi.

Her mansının mutasarrifi, kendisine tahsis edilen hassına tasarruf eder ve has sahipleri sefere giderlerken kaç yük akçe hassı var ise her 5000 akçesi için bir cebelû götürmeye mecbur bulunurlardı. Meselâ on yük akçe hassı olan bir beylerbeyi tam teçhizatlı, harp ve darbe kadir 200 cebelû ile sefere gitmek kanun icabı idi. Bu cebelûlar ümerânın kendi adamları, kapusu halkı olduğu cihetle çok defa bir beylerbeyi veya sancak beyi hassının gerektirdiği cebelû miktarından daha fazlasına sahip olur ve bu gibiler için «kapusu mükemmel» tabiri kullanılırdı.

Öşür hasılatı yirmi bin akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirlige zeâmet denirdi. (kelimenin asıl Arapça şekli ziâmet olup mânâ-

sı, düşmandan zaptolunan araziden tefrik ile bir kimseye tahsis olunarak, âşâr-ı seriyesi, o kimseye âit kılınan memleket parçası demektir. Diğer bir lugatin verdiği mânâ da söyledir :

«Cânib-i mîrîden bir kimseye temlik ve âşâr-ı seriyesi kendisine terk ve tahsis olunan arâzi parçasına itlak olunur» [buradaki temlik sözü doğru değildir], bir de «bedel-i zeâmet» tâbiri vardır ki, bu türlü bir arazinin mîrîye iadesiyle bunun sahibine yâni zâîmine hazineñden tahsis kılınan maaş demektir zâîm; zuamâ).

Bunlar yâni zâîmler mukayyet hasılât miktarının her 5000 akçesi için bir cebelû götürürler.

Zeâmetler her eyâlet merkezinde bulunan hazine ve timar defterdarlarına ve zeâmet kethüdalarına, her sancakta bulunan alay beyine, kaleler dizdarlarına, rikâb-ı hümayunda bulunan kapucu başılarına, hâcegân-ı divân-ı hümayun denilen divân kâtiplerine, müteferrika tabir olunan zuamâya, defterhâne ve hazırlâ-i âmire kâtiplerine tevcih edilirdi. Pek büyük bir suçları olmadıkça uhdelerinden alınmazdı, yâni kayd-ı hayatla mukayyet idi. Hâsilâtı 3000 akçeden 20000 akçeye kadar olan dirliğe timar tâbir olunduğu malûmdur. Bunun 3000 akçelik kısmına kılıç timar denirdi. Bundan sonra her üç bin akçesi için bir cebelû götürürdü ki, -Anadolu veya Rumelide olduğuna göre değişirdi, bunun tafsilâtını kanunnâmelerde göreceğiz- bu kanun gereği idi. Meselâ, 6000 akçe timara mutasarrif olan sipahi bir cebelû ve dokuz bin akçe timara mutasarrif olan iki cebelû, 19000 akçe timara mutasarrif olan 5 cebelû götürmeğe mecbur idi. Timar sahipleri dirliğinin bulunduğu Sancakta oturmaları şarttı.

Timar üç türlü idi :

I — Eşkinci timarı, en fazla timarlar bu türlü olurdu.

Bu türlü timarlara mutasarrif olanlar alay beyinin sancağı altında sefere giderdi.

II — Müstahfaz timarı, mensup olduğu kale muhafazasında bulunur.

III — Hizmet timarı, bâzı serhadlerde bulunan câmilerin imâmet ve hitabetine ve saray-ı hümayunlar hizmetlerine mahsustur

Hattâ saray-ı hümayuna senede 30.000 sünbül soğanı götürmek, şahin ve çakır denilen kuşları tedârik ve takdim etmek ve daha bunun gibi işleri görmek için muhassas timarlar vardır. Bazen dahi bizzat pâdişahlar bazı sipahi emektarlarına mutasarrif oldukları timarlarını temlik eylemişlerdir ki, bu mülkler vereselerine irsen intikal ediyordu.

Bir timar veya zeâmet mahlûl kaldığında, sahibi vefat etmişse, ölen dirlik sahibinin harp yapabilecek yâni eli silâh tutacak evlâdı var ise ona verilirdi. Eğer çocuğu küçük ise, bizzat sefere gidinceye kadar cebelû göndermek şartıyla tevcih kılınır. Dirlik sâhibi erkek çocuk bırakmadan ölürsen, o timar veya zeâmet cebelülerden müstahak olana verilmek üzere beylerbeyiler tezkere verir, yâni inhalarını yapar, hükümet merkezinden de bir berat ile tefvîz olunurdu. Ancak 15000 akçelik bir timar, veya 4000 akçelik bir zeâmet olduğuna göre timarın üç veya beş bini zeâmetin yirmi beş bini bu suretle müstehakına tevcih olunur, geri kalan kısmı mükâfata hak kazanmış dirlik sahiplerine terakki denilen (bugünkü tabir ile ek ödeneğin) munzam bir tahsisat olarak taksim olunurdu ki, bu türlü tarakkiler alan bir sipahının timarı bazen yirmi bin akçeyi tecavüz eder, böylece zeâmet itibar olunurdu.

Bir sancak veya eyâletin eskinci, zuamâ ve erbab-ı timarı sefere memur olduğunda hem memleketi muhafaza hem de arkadaşlarının dirlikleri işlerini tesviye etmek için onda biri memleketlerinde korucu kalıp maadası giderler ve memur oldukları seraskerin maiyetine vardıklarında yoklama olup gerek dirlik sahipleri gerek cebelûları ayrı ayrı defter olunmakla falan sipahi veya filân cebelû falanca Paşa'nın defterlisidir denilir ki, seferde isbat-ı vücut etmiş demektir. Eğer hudutlarda kısılamak lâzımgelirse -ki Kanunu devrine bu olmamıştır daha sonra uzun süren harplerde görülür- her sancak sipahisi içlerinden beşer onar adam secer, harçlıkçı namiyle yâni timarları hasılatından kendilerine harçlık getirmek üzere memleketlerine gönderirler idi. Çünkü bunlara seferde bulundukları vakt bile maaş ve tâyinat gibi bir şey verilmezdi. Pek ihtiyar ve işe yaramıyacak gibi olanlarının timarının terakkileri müsait ise onunla tekaüt edilirlerdi ve kılıç tabir olunan ve harp vazifesini yerine getirmek üzere muhassas bulunan asıl timar bir başkasına tevcih edilerek, bu suretle, yeniden masraf açılmaksızın hem bir adam emek-

lilik tahsisatına kavuşur hem de asker sayısına noksan gelmemiş olurdu. Bu husustaki kanunlar, o devrin özellikleri ve şartları iyice düşünülerek tedvin edilmişti. Bu sayede :

a) Seferler ne kadar uzarsa uzasın ve zâiyat çok olsa bile asker mevcuduna halel gelmezdi. Çünkü bir timar mahlûl olsa on tane tâlibi bulunurdu.

b) Timar sahiplerinin çoğu babadan deden yurtlarının gözeticisi, işletmecisi, ziraatçısı, ocak-zâdesi, hanedanlarını teşkil ettikleri için, bölgelerindeki reâyâ, halk bunları ötedenberi büyük tanır, bilirdi. Kendileri de ocak sahibi ve hanedan olmakla iftihar ettikleri cihetle köy ve mezraalarının ve kasabalarının muhafazasına muktedir olurlar, eşkiya veya düşman musallat olması takdirinde hemen halkın eli silâh tutanlarını toplar ve o belâyi, eşkiyayı def edebilecek kuvvet ve enerjiye hassasiyete mâlik bulunurlardı.

c) Bunların evlâtları, babalarının yerine geçebilmek hakkını elde etmek için daha çocukluklarından itibaren ata binmek, silâh kullanmak hususları ile iştigâl ederler, silâhşörlükte, binicilikte maharet sahibi olurlardı.

d) Bunların menfaatleri, dirlikleri dahilindeki reâyânın, ziraatçilerin artmasına, iyi istihsâl yapmalarına bağlı olduğundan, yardıma muhtaç halka tohumluk ve hayvan verirler, arazinin ekilmekten hâlî kalmamasına itina ederlerdi. (Bugünkü Ziraat Bankasının, kredi müesseselerinin yardımı gibi). Kendileri için de hayvan yetiştirmek mecburiyetinde olmaları sebebiyle memleketin mamurluğunda ve hayvancılıkta ileri gitmesine büyük tesirleri olurdu.

Bu genel durum ve görüşlerden sonra, Kanuni Sultan Süleyman tarafından çıkarılan bazı hüküm ve fermanların sipahiler zâimlerle ilgili tutuma yeni bazı esaslar ve açıklık getirdiği ve ileri bir görüşün hâkim tutulmasını sağladığı görülmektedir. Bunları ihtiva eden kodeks «Sureti kanunname-i Pâdişahi» başlığı altında geçirilmesi de dikkate değer bir özelliği ihtiva etmektedir.

Bibliotheque Nationale'de mevcut bu Codex den buraya nakledeceğimiz dört vesikanın tahlili bu konuda bu devirde meydana getirilen yeni esasları bütün teferraatiyle ortaya koymaktadır ve bazı

yerlerde uygulanan yanlış tatbikatı kaldırmakta, düzeltmekte ve mevcut vaziyete sarahat kazandırmaktadır.

Vesîka I. «Suret-i Kanunnâme-i Pâdişahi»

- 1) Rumeli Beylerbeyi Behram Paşa'ya hitaben yazılmış bir ferman (tevki refi' hümayun) şeklindedir.
- 2) Recep 937 (Mart 1531) tarihini taşımaktadır.
- 3) Memâlik-i mahrûsadaki sipahi, zuâmâ ve reayânın cümlesi- nin teb'a (kullarım) bulunduğu, hepsinin de kimsenin taaddîsinden «taab ve zahmet çekmeyüp mureffehü'l-hâl olmaları» hususuna dikkat olunduğu ve bunun içinde yeni bir emir verilmek lüzumu duyulduğu.
- 4) Bütün imparatorlukta beylerbeylerin yanlarında olan hâkana mahsus defterlerin merkeze getirtilerek birer suretlerinin mücelled ve mazbut bir halde hazine-i âmirede hifzolunduğu.
- 5) Rumeli eyaletinde -ve diğer yerlerde- şimdiye kadar timar ve zeâmet tasarruf eden bazı subAŞılar ve sipahiler için -ki bunlar, aslen raiyyet ve raiyyet oğulları oldukları halde sonradan timara çıkmışlardır- ecnebî denildiği, bazı kimselerin para koparmak maksadıyla bu yolu tuttukları, yâni bunlar ecnebilerdir diyerek teaddi ve taarruz eyledikleri, ecnebilik hususunun divân-ı hümayuna da arzedildiği ve bâzlarının bu yüzden timarlarının ve beratlarının elerinden alınmış olduğu.
- 6) 22 Recep 937 -ki Nevruz-i Sultanîdir- tarihinde artık (11 Mart 1531) bütün memlekette olan sipahilerin ve reâyanın hepsinin kollar olduğu için birinin ecnebî olamayacağı, bundan sonra, şimdiye kadar timar ve zeâmet tasarruf etmiş olan raiyyet ve raiyyet oğullarının bir bahane ile timarları ve beratları ellerinden alınan veya alınmayan olsun hiç birisine ecnebîdir diye bir şey sorulmaması, devlet merkezindeki defterlerde bu gibilere verilmiş olarak gösterilen timarların mukarrer tutulması.
- 7) Bu hükmü ve ferman vâsil olur olmaz, beylerbeylik dahilindeki bütün sancak beylerine bu hükmü birer sureti gönderilecektir, tenbih ve tekit edilecektir ki, sancakları dahilinde hiç kimse «celb-i imâl» içinveyahut «taaddî ve taarruz» için ecnebîdir diye müdahalede bulunulmaması, incitilmemesi.

8) Bu hükmü ve fermanı rağmen bir kimse diğer bir kimseye ecnebidir diyerek dahl ve taarruz ederse derhal divana duyurulmalıdır, «Ol kimesne envâ-i ukûbât ile muâteb olup siyaset olunmak mukarrerdir».

9) Bundan sonra timar verilmek hususunda bir Subası oğluna veya sipahi zâdeye yahut da pâdişahın emri ile bir kimseye tezkere-siz timar verilmek icap ettiği zaman iptidada, az veya çok hasılı ne olursa olsun, beratlarının beylerbeyi berati olmayıp hepsinin de bi-dâyette pâdişahın nişâni ile olması, fakat, bi-l-âhara o timar tebdil olundugunda, mukarrer kanun gereğince, beratlarının beylerbeyi tarafından verilmesi yâni,

- a) Bir subaşı oğluna, sipahi zâdeye ve tezkeresiz timar emrolunanlara iptidadan timar tevcih edilmesi icap ettiği zaman :
Babası hangi sancakta timara tasarruf etmiştir?
Babası ne mikarda timara tasarruf etmiştir?
Bu hususlar iyice teftiş edilip araştırılması,
 - b) Sancak beyi arzı ile midir? yoksa mûtemedün aleyh ve mevsûk kimseler şehadetleri ile midir?
Sipahi zâde oldukları ne vechile sâbit olmuştur?
 - c) Bütün bunlar tafsilen beyan edildikten sonra tezkeresini beylerbeyi versin,
 - d) Bu tezkere İstanbul'a, divan-ı hümâyuna gönderilsin, burada kabul ve tasvip olunduktan sonra ferman mucibince berati verilsin,
 - e) Bu berati beylerbeyi de defterine kaydedecektir.
 - f) Sonradan bu timar tebdil olunup başkasına verilmek lâzım-geldiği zaman âdet-i kadîm üzere beylerbeyi tarafından berâti verilerek tasarruf ettirilmesi.
- 10) Seferde ve hazarda yoldaşlık edip pâdişahın uğrunda can ve baş feda etmiş ve ölmüş subaşılardan :
- a) 20000 - 50000 hâsilli subaşının timar tasarruf etmeyen üç nefer yarar oğullarına iptidadan birine 6000, birine 5000 ve üçüncüye de 4000 akçelik timar tevcih olunacaktır.

b) 50000 - 100000 hasılı subaşılardan olup cenkte ölmüş olan subaşıların üç yarar oğluna iptidadan birine 8000, ikinciye 6000 (üçüncüye olan zikredilmemiştir). Oğulları ziyade olursa, sefer-i hümâyuna iştirâk etmelidirler, hizmetlerini gördukten sonra haklarında ne vechile emir sâdîr olursa ona göre âmel olunacaktır.

11) Seferde vefat etmeyen ve evlerinde ölen subaşıların yarar oğullarına,

- a) 20.000 - 50.000 hasılı ise, iki oğlundan birine 5000, diğerine 4000,
- b) 50.000 - 100.000 hasılı ise bubaşı, bir oğluna 6000, diğerine 5000 akçelik timar.

12) 20.000 den aşağı timar tasarruf eden sipahilerden yoldaşlıkta muharebede vefat etmiş olanlardan,

- a) 10.000 - 20.000 hasılı sipahilerin iki yarar oğullarından birine iptidadan 4000, diğerine 3000 akçelik timar verile,
- b) 10.000 den aşağı olup cenkte vefat eden sipahilerin iki oğlundan birine 3000, diğerine 2000 akçelik timar verile.

13) Kendi evinde vefat eden 10000 den yukarı olan sipahilerin iki yarar oğlundan birine 3000 diğerine 2000 akçelik timar ve 10.000 den aşağı olanların iki oğluna 2 şer bin akçelik timar verilecektir. Eğer yarar oğlu bir tane ise bu mikardan timarın âlâsı verilecektir.

14) 20.000 - 50.000 hasılı zeâmet tasarruf eden subaşılardan cenkte vefat edenlerin tezkeresiz timar tasarruf eden oğulları varsa, iki oğlundan birine 2000, diğerine 1500 akçe terakki verile.

15) Bu gibilerin yarar oğulları olmayıp küçük iseler,

- a) Cenkte ölen subaşılardan 50.000 den aşağı olanların iki nefer küçük oğullarına yarayincaya yâni büyüyinceye kadar Cebelü eşdirmek üzere bervechi iştirâk 5000 akçelik timar tevcih olunacak,
- b) Evinde ölenlerin iki oğluna iştirâk tariki ile 4000 akçelik timar,

c) 50.000 - 100.000 hasılı dirlik sahibi subası cenkte ölürse iki nefer oğullarına dahi bervechi iştirâk 6000 akçelik timar, evinde vefat edenlerin iki nefer oğullarına 5000 akçelik timar,

d) Oğulları bir olursa bu miktarın yarısı verilmelidir,

e) Subası olmayıp yoldaşlıkta vefat eden sipahilerin sağır oğulları iki olursa yarayincaya kadar cebelû eşdirmek üzere 3000, bir olursa 2000 akçelik timar verilsin.

Evinde vefat edenlerin oğulları küçük olsa Cebelû ile timar verilmeyip bir akçe hisar gediği verilip sonra yarar hale gelince, kanuna göre, timarları tevcih oluna.

16) Küçük olan subası oğulları, sipâhi zâdelerde büyüyünce yarar hale geldikten sonra, yukarıda bildirildiği şekilde, timarları tevcih olunup verile.

17) 20000 den aşağı olaan zuamâ kısmının oğulları için de sipahi zâdeler gibi hareket edilecektir.

18) Müteaddit defalar beylerbeyi mülâzimetine gelip sefere gitmen, fakat timara sahip olamayan bir mazûl, mülâzemet müddeti 7 sene olursa, bu gibilere timar verilsin, yedi seneye kadar timar talep etmeyip sonradan gelse bu gibilere timar verilmesin. Babaları ölüp oğulları 12 yaşına vardıklarından sonra 7 yıl geçtiği halde timar talebine gelmeyip sonradan talep ederlerse timar verilmeye şayet büyük bir sefere iştirâk edip de adam akıllı bir yoldaşlıkta bulunursa timar verilmelidir.

19) Bir zeâmet ve bir timar mahlûl olup bedeli (yâni sahibi veya herhangi biri) mazûl bulunursa, zaruret halinde tevcih edilmesi, ancak bütün timar yazılmayıp, ihtiyaca göre, bervechi iştirâk tevcih etmek hususunda beylerbeyi yetkili kılınmaktadır. Ancak timardan baki kalan hissenin (çünkü bütün timar verilmemektedir) diğer bir timar olması mümkün değildir.

İfrâz olunan hisseyi ise, mazûl bulunmadığı yâni herhangi bir suretle kendi timarını kaybetmiş bir kimse mevcut olmadığı takdirde, emr-i pâdişahî mucibince timar tevcih olunacak sipâhi zâdeye verip müsterek kaydetmek gerektir.

20) Bir timar düştüğünde yâni mahlûl kaldığında, yazusu çok bir timardan (ziyâde timardan) mazûl olan bir kimse talep edip iltizam ile *kabul ederse* (yâni başabaş kabul ederse) beylerbeyi tevcih edebilecektir.

Iltizâm ile kabul etmeyip -olduğu gibi- noksancı tamamlanmak üzere isterse, beylerbeyi bunu kabul etmeyecek, o kimseye elinden gidene eşit bir tane düşünce yâni, aynı hasıl tutan bir timar mahlûl oluncaya kadar tasarruf etmek üzere tevkîf ederek tezkere verecektir. Bilâhara, elinden giden derecesinde o değerde diğer bir timar meydana çıkarsa onu tevcih edecek ve eksik yazusu olan evvelki timarı da başka bir münasibine, mevzuât dahilinde, beylerbeği tevcih edecektir.

21) Bir timardan mazul olan sipâhiye diğer bir timar tevcih edilirken bu verilen timarın hangi sancak ve hangi nahiyyede bulunduğu beratı içine beylerbeyi yazdırıp kaydettirecek ve timar olmak için pâdişah tarafından hükm-i şerif gönderilerek o kimseye timara verildiği kesb-i kat'iyet edince (kesinlik kazanınca), o adamın hükmünün ismi üzerine hangi sancak ve nâhiyyede timar verildiğini, miktarı ile tafsilen defterdar yapıp kaydeyleyecek ve bu hükm-i şerifi, beylerbeyi, defter sandıklarında iyice muhafaza edecektir ki, bu hükm ile diğer bir timar alınmak ihtimali bulunmasın.

22) Bir timar mahlûl oldukta (düştükte) mazullerin mukaddemini yâni kıdemlisini ve sefere gitmiş olanını takdim etmek lâzımdır.

23) Bir sipâhi veya subası timarının bir köy, bir mezreasını veya timarının yarısını diğer bir sipâhi ile değiştirmek (istibdal) isterse beylerbeyi kabul etmeyecektir.

Ancak bütün timar bir timar bedeli (karşılığı) ile değiştirilirse bu câizdir.

24) Sipahilerin (sipahi kollarının) timarının ellerinden alınması hakkında emr-i hümayûn sadır olmadıkça timarı alınmayacaktır, hiç bir vechile ... sipâhilere bir cürüm isnat edip ve suçunu bularak timarlarını beylerbeyi ellerinden almayacaktır.

Ancak bir suç ve günahları olmuşsa, olan biteni dergâh-ı mual-

lâaya bildirecek, divandan gelen emir üzerine, timarı alnmak veya alınmamak hususunda buna göre hareket edecektir.

25) Bir sipahi timarından feragat eylese, bu terkettiği timar diğer bir sipahiye tevcih olunup, südde-i saâdetten berât-ı âlişan verilinceye kadar, tezkereli ise tezkere verilmeli, tezkeresiz ise beylerbeyi tarafından başkasına berat verilmemelidir. Feragat eden sipahiye beylerbeyi başka bir timar vermiyecektir, çünkü bu suretle iki timar birden tasarruf etmek lâzımgelmesin.

26) Bazı subaşıların ve sipahilerin küçük oğullarına cebelû ile timar verilip mazûl olan sipahilere timar bulunmaz ve bu suretle bu sonuncular sıkıntı çekerler imis.

Bu itibarla zeâmet ve timar tasarruf eden subaşıların ve sipahilerin kendileri hayatı iken küçük yaştaki çocuklarına cebelû ile timar verilmesi men'edilmiştir. Pâdişahın emri degildir, bundan sonra vermiyesin. Eğer beylerbeyi vermiş ise, geri alıp pâdişahın emri üzerine mazûllere tevcih eyliyecektir.

27) Bir mazûl sipâhî gelip birisinin olduğunu iddia ile timarına talip olur ise beylerbeyi onu dinlemeyecektir. Ve sancak beylerinden vefat ettiğine dair sahih arz olmayıncı itibar etmeyecektir.

28) Rumeli ve Anadolu beylerbeysinin bir oğulları var ise 40000 akçelik zeâmet verilmelidir, oğulları iki ise birine 25.000 diğerine 20.000 akçelik zeâmet verilmeli, sayıları fazla ise bu miktar taksim olunmalıdır.

29) Diğer beylerbeylerin bir oğlu olsa 35000 akçelik zeâmet, iki tane olsa birine 20000, diğerine 15000 akçelik timar verilecektir. Sayıları fazla olursa bu miktar tevzi' olunacaktır.

30) 700.000 akçelik sancak tasarruf eden sancak beyi vefat etse yarar olan büyük oğluna 30.000 akçelik zeâmet tevcih olunacak, oğlu küçük olursa yarar hale gelinceye kadar 15000 akçelik timar verilecektir cebelû ile ... Üç oğlu olursa büyüğüne 15000 akçelik timar, diğer ikisine 11.000 akçelik timar verilecektir.

31) 500.000 - 700.000 hasılı sancak tasarruf eden sancak beyi vefat eylese yarar olan büyük oğluna 25.000 akçelik zeâmet tevcih edilmeli, üç çocuğu kalırsa büyüğüne 10.000 küçüklerine de her bi-

rine 9.000 akçelik timar verile ... Küçük olursa *cobelusun eştirmek* üzere bu miktarın yarısı verilecektir.

32) 300.000 - 500.000 hasılı sancak beyi vefat etse oğluna cebelû ile bu miktarın yarısı tevcih olunacaktır.

33) 100.000 - 300.000 hasılı sancak tasarruf eden sancak beyi vefat etse oğlu bir tane ve yarar ise 15000 akçelik timar, üç çocuğu varsa küçük olsa büyüğüne 8000, diğer ikisine ayrı ayrı 6000 akçelik timar verile.

34) Bu sancak beylerinin çocukları timar tasarruf ediyorsa, noksası ikmâl olunmalıdır, ziyade ise veya bedeli (aynı o miktar) ise âlâsına terakki 5000 akçe verile, evsatına 4000, ednâsına 3000 akçe terekki verile.

35) Bu hükm-i şerifte babaları hayatta olan küçük sipâhi çocuklarına cebelû ile verilen timarlar ellerinden alınsun diye emir olunmuştur. Ancak bu hususta «mezid re'fetim zuhura gelip» (Pâdişahın af ve merhameti galip gelip) şimdiye kadar verilenleri dahi pâdişah af etmiştir. Bu gibilere bir şey denilmemelidir. Yâni hakkı mükteseb olmuştur. Fakat bundan sonra bu ferma göre hareket edilecektir.

36) Beylerbeyi bu talimata çok dikkat edecek ve buna göre hareket eleyecektir. Bir sene zarfında (22 Recep 937 den 22 Recep 938 e kadar) yâni iki nevruz-ı sultanî arasında, beylerbeyi,

- a) Ne kadar timar tevcih eylediğini,
- b) Ne miktar sipahi vefat ettiğini ve oğullarına ne kadar timar tedarik verdigini,

mufassalan yapıp, mühürleyip mutemet adamlı südde-i saadete gönderecektir.

- c) Bu hükm-i şerifin bir suretini deftere yazacak, kendisini dahi aynı ile defterde hifzeyiliyecek ve bunlara göre daima hareket edecektir.

Vesîka II. Lütfi Paşa Rumeli Beylerbeyi iken gönderilen ferman:

(Evâhir-i Rebiü'l-evvel 943) (Eylül 1536) bunda denilmektedir ki :

- a) Simdiye kadar Rumeli erbab-ı timarından bazı sipahiler tekaüt olmuş ve bazıları da vefat etmiş olmakla, oğulları timar istemeğe geldiklerinde baban hayattadır veya öleli çok zaman olmuştur diyerek timar tevcih olunmuyordu.
- b) Bu gibilere bundan sonra, baban ne zaman tekaüt oldu veya ne zaman öldü denilmiyerek sefer-i hümayuna yarar yiğit oğulları olduğu takdirde timar verile sipahi zâdelere.
- c) Ancak, hariçten tezvir ve telbis edilüp sahib sipahi zâde olmayanların meydana çıkmak ihtimali vardır. Bu sebeple, bu gibilere timar talebine geldiklerinde sahib sipâhi zâdelikleri belli olmak için subAŞılardan ve sipâhilerden on nefer mutemet şâhitler dinlenmeli, bundan sonra timarlarını tedarik edip tezkerelerini vermeli ve bu şahit isimlerini de subAŞı veya sipahi olarak mufassalan yazmalı ve böylece bildirmelidir divân-ı hümayuna.
- d) Bazı sipahiler hayatlarında bir iki oğluna timar almışlardır. Sonra bu sipahiler ölünce timar tasarruf etmeyen diğer oğulları timar istedikleri zaman, kendilerine babanız hayatta iken kardeşlerinize ayrı timarlar almıştır diyerek bunlara timar verilmiyor imiş. Halbuki, bir sipahi oğluna kendi hayatta iken bir timar alısssa o, başka bir sipahi olmuştur. Kendisinden sonra kalan diğer oğullarına, evvelki emrim üzerine dırlik verilsin.
- e) Bir sipahi ihtiyarlayıp hizmete muktedir olmazsa ve yetişmiş yarar yiğit oğlu bulunursa, kendisine de bundan başka bir timar talep etmemek üzere, timarını oğluna devretmek isterse, bu gibi sipahilerin timarları 4000 akçelik olup burası babadan dededen yurdu ve ocağı bulunduğu şüpheden âzâde ise bir oğlu varsa ona, iki oğlu var ise ikisine müşterek verile, eskiden beri ocakları ve yurtları değilse 2000 akçeliği (yâni yarısı) verilip 2000 akçeliği de başkasına verile ve iştirâk üzere kaydedile.

Ama bunlara tezkereleri verildiğinde kendileri bizzat divân-ı hümayuna gönderile ki, malûm olsun.

- f) Evvelce sipahilerin küçük oğullarına 10 yaşına varincaya ka-

dar cebelüsunu estirmek üzere timara verilip, onyasından sonra kendisi gelmez ve cebelüsü gelirse makbul olmaz ve timarı elinden alınır idi. Şimdi, seferlerin uzak olup 10 yaşındaki sipahi zâdeler gelmediği takdirde timarlarının elle-rinden alınması doğru görülmemektedir. Binaen-aleyh 16 yaşına varıncaya kadar cebelüları makbul olacak ve bundan sonra kendileri sefere geleceklerdir.

- g) Sancak beylerinden ve dergâh-ı muallâ hademelerinden bazı kimesnelere terakkî emrolunup hükm-i şerif verildiği takdirde terakkileri ek olarak (ilhak üzere) veresin.

Zuamâ kısmından ve erbâb-ı timardan da terekki emrolunanlara terfilerini veresin. Hükm-i şerif gelirse buna göre, gelmediği takdirde (müstakil emir olmayınca) ferman-ı şerif-i sâbık mucibince âmel eyleyesin.

- i) Anadolu vilâyetinde bazı sancaklıarda mülk sahibi olup, bilâhara, mülkiyeti bozulup timar tariki ile verilip tasarruf ederler iken öldükleri vakit timarlarını oğullarına (bir nefer veya iki nefer) vermek lâzımdır. Mülklerine ilgileri sebebiyle ve diğer timar erbabına kıyas edilmemelidirler. Buna göre tezkeresini veresin.
- j) Bir sipahi timar tasarruf eder iken oğluna timar müyesser olmadan oğlu ölüse fakat, bunun çocuğu bulunursa, bilâhare bunun timar sahibi sipahi dedesi vefat edince, çocuğa baban timar tasarruf etmedi diyerek timar verilmezmiş.

Şimdi söyle bir hükm sadır olmaktadır ki, sipahi zâdenin dedesi vefat ettiği günden on yıla varıncaya deðin timar istemeðe geldikte atan timar tasarruf etmemiştir denilmemelidir, ve diğer sipahi zâdelere kıyas olunup timar tevcih olunmalıdır. Fakat on sene geçtikten sonra isterse feragat etmiş sayılır ve timar verilmez.

- k) Bu hükmün sureti de deftere kaydolunmalı ve kendisi de defter sandıklarında hifzolunmalıdır.

Timar ve zeâmet usulünün dejener olması, yâni, sâfiyetini ve maksada yarar olmaktan çıkışını muhtelif sebeplere irca' etmek mümkündür. Netayicü'l-vukuât müellifi bu hususta şu mütalâaları ileri sürmektedir :

Mahlûl olan dirlikler harp ve darbe kadir, sözüne ve hareketine güvenilir, inanılır erbab-ı haysiyetten ve mülâzimlik hizmeti görmüş bulunan kimseler gibi istihkak sahiplerine tevcih edilirken, sonrasında bu iş rüşvet ile verilmeye başlanmıştır, bu çığırda ilk misâli Kanûnî devrinde çasnigir başlıktan beylerbeylige çıkan Hüsrev Paşa açılmıştı (Deli Hüsrev Paşa, Hadım Süleyman Paşa sadr-ı âzam iken ikinci vezir).

Murad III. devrinde İran seferi serdarı olan Osman Paşa (Çerkes) mahlûl olan timar ve zeâmetleri kendi adamlarına ve tâbilerine tevcih etmeye başlaması ile bu sistemin bozulduğu iddia edilir. O zaman eyâletler halkı bu karara karşı muhalefet etmiş ve iddialarını ileri sürümüştür. Buna cevaben Serdar der ki : «Benim adamlarım benimle birlikte bu kadar seferlerde bulunmuş ve böylece pâdişah dirliğine istihkak kesbetmişlerdir» Hakikaten Yemen ve İran harplerinde beraber bulunmuşlardır ve bir çok meşakkatlere katlanmışlardır.

Nihayet mahlûl olan dirliklerin üçte biri Osman Paşa'nın adamlarına üçte ikisi de eyâletlerdeki istihkak sahiplerine tevcih edilmişti ki, biz bunu Koç Bey lâyihasından öğrenmektediriz.

Bununla beraber, daha önce de bu türlü yolsuzluklara bizzat Pâdişah tarafından teşebbüs olunduğu anlaşılmaktadır söyle ki : Murad III. son zamanlarda sadr-ı âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya karşı harekete geçtiği zaman ona kötülük olsun diye 17 adet ağasının geliri yüksek timar ve zeâmetlerini hass-ı hümayuna zaptetmiş ve onlara da çürüük timarlar verdirmiştir.

O zamanlarda her vezirin dairesi, konağı, kapusu adetâ bir mektep halinde idi, liyakat ve istihkak görülenlere dirlik tevcihî hikmet icabı ve maksada uygun idi. Ancak, pâdişah dirliğine nâil olanlar bundan sonra artık efendilerinin dairesinde kalmayıp dirliklerinin belli olan mevkilerinde hizmet görmeleri gereklidir. Halbuki bu kaide ve esasa riayet olunmaz olmuş, bir çok dedikodulara sebepiyet vermiştii ki, h. 1001 (1593) seferi açılırken yapılan müzakerelerde serhadler, mürettep askerden hâlidir, dirlikler «îç ile düştü» şeklinde şikâyet edilmişti ve bu mânaya gelmekte idi.

Çünkü harp ve darba kadir kimselere mahsus timar ve zeâmet mutasarrıflarının dirliklerinin bulundukları sancaklıarda sâkin olma-

ları ve buna aykırı hareket edenlerin dirliklerinin ref'olunması kannunlarda tasrih edilmişti. Diğer bir sebep de şöyle gösterilmektedir :

Havass-ı hümayun ile vezirler ve ümerâ has ve zeâmetleri emînler (ümenâ) marifetiyle idare edilir, yâni öşür hasılâtını alırlar iken (ta'sîr edilir iken) Rüstem Paşa, daha fazla gelir sağlamak makkâdiyle havass-ı hümayunu iltizama vermek usulünü ihdas etmiş (bid'at-i muhribesini icat eylemiş) ve bilâhara bu sakîm usul vüzerâ, ümerâ, has ve zeâmetlerine, evkâf arazisine de sirâyet ettirilmiştir. Iltizamı deruhde eden mültezimler, dirlik sahipleri gibi dirliğin istikbaldeki durumu ve gelecek senelerde gelirinin düşmemesi mülâhazasını düşünmeyecekleri cihetle, çiftçilere türlü baskilar ve zulümler yapmışlar ve bu sebeple köylerin, köylülerin harab ve perişan olmalarına sebep olmuşlardır.

H. 973 (1566) senesinde Sighetvar seferine azimetleri sıralarında sarây-ı hümayunda bulunan bazı altın ve gümüş avâni darphâneye verilip sikke darp ettirildiği ve aynı senede devletin varidâti 183.088.000 ve masraf 189.657.000 akçe olmakla açık da Aynî Ali risâlesinde ve Nâimâ tarihinde kayıtlıdır.

Murad III. devri sonlarında varidât 293.400.000 akçeye yükselmiş ve Sultan Süleyman devrinden 110 milyon akçe fazlalaşmış fakat, masraf da 363.400.000 akçeye yükselmekte açık 70 milyon akçe görülmüştür. Masrafın artması ulûfe alanların artmasından idi, varidât ne sebeplerden çoğalmıştır :

Mansıplar tevcîhi yukarıdan aşağıya kadar hediye ve rüşvet vermekle vukubulduğu cihetle hazine masraflarının artmasına karşılık varidat da aranmış ve şu tedbirler bulunmuştur;

- a) Büyüükçe timar ve zeâmetler mahlûl oldukça istihkak erbabına tevcih olunmayıp mirî mukataalar namiyle hazineye alındı, her sene mültezimlere iltizama verildi ve bedelleri irat kayıt olunmaya başlandı ve bu yüzden eyalât askerinin tedenî ve kutretsizliklerine yol açıldı.
- b) Müskirata resim vaz'olunmuşken reâyâ bundan şikâyet etti ve bu resmin cizyeye ilâvesini istemeleri ile ednâ, evsat, âlâ

namları ile alınmakta olan 10, 20, 30 akçe cizye-i şer'iyyeye nisif zam olunarak 15, 30, 45 akçeye iblağ kilindi.

- c) Vefat eden vüzerâ ve ümerânın nakitleri müsadere olundu, bu da kararsız bir varidat oldu.
- d) Öteden beri 90 ayarında ve üç tanesi bir dirhem vezninde olan akçe Bayezid II. devrine kadar bozulmamışken sonraları ayarı 85 e indirildikten başka 100 dirhem gümüşten 400, sonraları da 600 ve Murad III. zamanında 800 akçe kesilmeğe başlandı. Yahudi sarraflar akçelerin etrafını kesmeye başladıklarından kara kuruş 40 akçeye iken, 80 akçeye ve altın 60 akçeye iken 120 akçeye fırladı¹. Devletin asıl nakit muameleleri akçe üzerine idi, kuruş tâbiri bir nev'i sikke ismi iken bilâhara 40 para itibar edilerek esas olmuştur. Nakid paranın eşyaya nisbeti ise, h. 974 (1566) senesindeki Sigetvar seferinde, Selânikî Mustafa Efendi, arpanın kilesinin 10 akçeyi tecavüz etmediğini söyler, şu halde 8 akçe idi ki 2 dirhem gümüş ile bir kile arpa alınamıyordu demektir.

Yukarda söylenen varidât ve masrafları doğrudan doğruya devlet hazinesine giren meblâğlar olup bu da :

- a) Cizye-i şer'iyye, b) Mirî mukâtaât bedelleri, c) Gümruk ve memlehalar hâsilatı, d) Eyâlât-i mümtâzeden alınan vergiler.

Diğer taraftan âşâr-i şeriyye ve diğer örfî rüsum has, zeâmet, timar, yurtluk ve ocaklık adları ile şehzâdeler, vüzerâ ve ümerâ, timarlı sipâhilere ve büyük şehirlerde ve ser-hadlerde bulunan yerli kulu müstahfaz askerine paylaştırıldığı cihetle, bu yekûna dahil deñildi.

Fatih devrinde akçe dört defa kesilmiş ve muhtelif kıratlarda olmuştu. h. 855 de $5 \frac{1}{4}$, h. 865 de $4 \frac{3}{4}$, h. 875 de $4 \frac{1}{4}$, h. 886 senesinde $3 \frac{3}{4}$ kırat gümüş, hepsi 90 ayar idi. Eskiden gümüş azlığı sebebiyle çok kıymetli idi.

Fatih ilk defa h. 883 senesinde Osmanlı altunu darp ettirmiş ve Venedik dukası esas ittihaz edilmişti.

¹ Ali Bey (Fatih zamanında akçe ne idi?) TOEM No. 49-62 (1335-1337), s. 59 v.d.

Bu ilk altınun 100 adedi 110 dirhem ağırlığında idi ki, her altın
 1 dirhem 1 kırat 2 habbe idi
 Mesrutiyet devrinde tedavül eden altın yarım liralıklar ise
 1 dirhem 2 kırat ağırlığında idi ki, ilk Osmanlı altınu bu
 yarım liralıklardan 2 habbe noksan bulunuyordu.

Gümüş ve altın sikletleri için kullanılan tabirler

Miskal bir buçuk dirhem 24 kırat

Dirhem 16 kırat

Kırat 4 habbe

Bu ilk altın $23 \frac{1}{2}$ ayarında idi. Halbuki yarım Osmanlı altınu 22 ayarındadır. Bu ayar farkı 2 habbe noksanına muâdil tutulursa ilk Osmanlı altınu, Venedik noksanı, yarım Osmanlı altınuna müsavi olur. O devirde altın on akçe râyiçte idi, bunu muhtelif kaynaklar dan öğreniyoruz. Meselâ Sırp kıralları için 30.000 duka yâni 300.000 akçe vergi veriyordu deniliyor. Zamanla akçenin hem kıratı hem de ayarı düşmüştür. Bu sebeple Solak zâde'den öğrendiğimize göre (s. 346) :

«Yavuz Sultan Selim tahta çıkışınca kapu halkına terakki inâm eylemiş ve yeniçi ocağına iltifatı olmakla her nefere üçer bin akçe hesabı üzere ellişer altın ihsan eylemiştir. Ol tarihte altın 60 akçeye, kuruş (ecnebî kuruşlardır) 40 akçeye geçmekte idi». Bayezid II. devrinin sonları ile Selim devrinde akçeler $3 \frac{1}{2}$ kırat vezninde ol duktalarından 60 akçe 210 kırat ve bu mikarda 13 dirhem olur. Ma dem ki, 60 akçe bir altın kıymetinde idi, bu miktar akçenin vezni olan 13 dirhem Gümüşün de bir altınun muâdili olması lâzımgelir. Kanunî devrinde de bir efrençeye sikke, filorin (şerefiye sikke 50 sayılıyordu) 57 veya 60 akçe sayılmakta idi. Buna ait elimizde bir vesika var.

İlk zamanlardaki fütuhât esnasında, meselâ Balkanlarda alınan memleketlerin bazı köyleri pâdişahların yaptırdıkları dînî ve sosyal eserlerin masraflarının tesviyesi için vakîf ve tahsis olunmuştur. Meselâ Boğdan seferinde Kili'nin zaptından sonra buraların bir çok gelirlerinin İstanbul'daki Bâyezid câmii ile Edirne'deki Bayezid II. külliyesi masraflarına tahsis edilmesi gibi ... ki, Yıldırım Bayezid, Murad II. devrinde de böyle olmuştu.

Bâzı ilk hükümdarlar da alınan bu yerlerden bir kısmını Evrenos bey, Mihal bey, Timurtaş Paşa, Paşa Yiğit Bey, Yahya Paşa gibi bizzat bu fütuhati yapanlara ve bâzı meşayih ve mutasarrıflara (Kızıl Delü Sultan gibi) temlik etmişlerdi. Onlar da zâviyelerine, mescit veya medreselerine vakif eylemişlerdi. Temlik olunan arazi, aynen timar ve zeâmette olduğu gibi, reâyânın tapu ile tassarruflarında bulunan toprakların şerî ve örfî hukuk ve rüsumuna muzaaf olmakla vakif cânibinden tâşır ve mahlûl ve ziraatten hâli olan yerleri talip olan reâyaya tefvîz olunur, hasılatı hayratın masraflarına sarf olunurdu.

Eski Anadolu beylerinden alınan arazideki kendi vakıfları veya onların bâzı ilim ve din adamlarına, mutasarrıflara tahsis eyledikleri arâzi, çok defa vakif halinde mukarrer tutuldu (Aydın havâlisinde Aydin-oğlu İsa Bey vakfı gibi). Fakat sonraları bu hususta da yolsuzluklar cereyan etti, bu gibi yerlerden bazıları ve evvelce has, zeâmet, timar addolunmuş yerler vezirlere, ümerâya temlik edilmeye başlandı veya vakif edilir hale geldiler.

Yavuz Sultan Selim'den bâzı yakınları kendilerine bir miktar arazi temlikini rica etmişlerdi. O da şu cevabı verir : «İptidâ-yı cü'lîsumuzda gafletle Ali Paşa'ya bâzı kurâ temlîk etmîstüm Eshâb-i Seyfin muhassesâtını mâ vuzia lehinin gayrına verdiğimden dolayı hâlâ nadim ve peşîmânım».

Daha sonraları iş büsbütün çığından çıkışmış, arâzi tevcihât ve tahsisatında bir çok yolsuzluklar olmuştu ki, bunlar bütün inhitat devrinin tarihini teşkil eder. Ocaklık tabirine gelince :

Esas itibariyle, tersane masraflarına veya bir kale muhafizlerinin, yahut da bir şehir yerli neferlerinin günlük ulûfelerine karşılık olmak üzere tahsis kilinan bir kaç köy veya kaza öşri ve örfî gelirlerine denildirdi. Bunlar da aynen dırilik gibi idare edilir, geliri kime tahsis edilmişse ona harcanır. Ocaklık yalnız âşâra münhasır olmayıp cizye ve ipek resmi (mizân-ı harîr), gümrük resmi gibi bir kısım vergilere de şâmil bulunurdu.

Bilindiği gibi, Yavuz Sultan Selim Çaldırân'da Şah İsmail'i mağlûp ettikten sonra İdris-i Bitlisîyi göndermiş, hudut üzerinde bulunan Kürd beylerini Osmanlı devleti tarafına celp eylemişti. Bu sıra-

da bu Kurd beylerinin vatanları olan yurtları kendilerine yurtluk ve ocaklık adıyla tevcih olundu. Yurtluk ve ocaklığın hâvî olduğu arâzinin öşür ve örfî varidâtı ve emir ve idâresi (İdare-i hükümeti) kendillerine ait tanındı. Hizmetleri ise hududu muhafaza etmek, o taraflara ordu sevk olunur ise ser-askerler maiyetinde bulunmak gibi şeylerdi. Yurtluk ve ocaklık boşaldığı takdirde oğullarına kala-caffa, eğer erkek evlât bırakmadan ölürlse o hanedandan münasibine tevcih olunması kaide tutulmuştu.

Vesika III. Tezkerelerin (tahvil kâğıtlarının) berata tahvil edilmesi hakkında.

Rumeli Beylerbeyine gönderilen h. 943 tarihli bir ferman şöyle demektedir.

1) Eskiden beylerbeyler timar verdikleri vakit kendi taraflarından bir tahvil kâğıdı vermeleri âdetti. Fakat bu gibi sipahilere timar verilip berat almaları gerektiği halde, tahvil kâğıdı ile timarlarını zaptediyorsa, bu tezkerelerini berat ettirmeyi geciktiriyorlardı.

2) Şimdi emr-i şerifim söyledir ki, bir subaşıya veya bir sipahiye timar tevcih olunup tezkerelerini verdiği vakit (beylerbeyi) asla tahvil mektubu verilmeyecek, gereği gibi tenbih ve tekit edilecektir ki, sancak beyleri, timar kethüdalari ve timar defterdarları, subaşilar, sipahiler altı aya kadar tezkerelerini divân-ı hümayundan berat ettirmeleri lâzımdır. Aksi takdirde gelip berat ettirmeyecek olurlarsa timarları mevkufa zaptolunacaktır. Özürleri makbul olmuyacaktır.

3) Rumeli timarları kethüdası ve defterdarlarının timarları dahi bozulup taşyır ve tebdil olunmayacak, her gelen kethüda ve defterdar o timarlara tasarruf edeceklerdir.

4) Erbâb-ı timardan bâzı sipahiler mahzâ terakkî elde etmek maksadıyla hîle ve bir bahane göstererek timarlarından ferağat ederler ve daha gelirli bir timara talip olur ve bu suretle terakkî elde ederlermiş. Bu hususta da emr-i şerif, bundan sonra, bu gibi hal vukuunda makbul tutulmayacak, elindeki timarlarını kemâ-kân tasarruf edeceklerdir ve bu suretle terakkî elde edemeyeceklerdir.

5) Sefere gitmeyip bundan sonra kendilerine timar verilmemesi

emrolunan sipahiler türlü yollardan yine timar almakta imişler, bu hususta da çok dikkatli bulunmalı subasıya veya sipahiye timar tevcih ederken yoklama defterine ve azlı kaydolunduğu yere bakılmalıdır, timar verilmesine mânî bir hâli yoksa ondan sonra tevcih edip, devlet merkezine gönderilen tezkerede de bu husus yâni sebeb-i azl belirtilmeli ve böylece emre muhalif kimseye timar verilmemelidir.

6) Defterde tezkereli olan timarlar parçalanıp beylerbeylerin beratları ile verilmesine emr-i pâdişahî yoktur. Bu konuda da çok dikkat edilerek, defterde tezkerelû olan zeâmeti ve timarları parçalamamalıdır. Bir kimse vefat edip babası timarından oğluna verilmek için emr-i serif olursa tezkerelû timarlar parçalanması icap etmez, hisse tariki ile bervechi iştirâk tevcih eyleyüp tezkerelerini südde-i seadete ırsal etmelisin, sonra böyle bir hisse mahlûl oldukta müstakil timardır diyerek istiklâl iizere verilmemeli yine hisse tarihiyle verilmelidir ki, timar parçalanmasın.

7) Bundan sonra timarları kendi beratinla vermek cihetine gitmeyesin ve bu emri deftere kaydedip ve emrin kendisini de defter sanduklarında muhafaza etmelisin.

Evâ'il-i şehri zi'l-kâde sene selâse ve erbaîn ve tis'amie (Nisan 1537).

Vesika IV. Timar resimleri hakkında
— «Suret-i kanunnâme-i rüsüm-i timar»

Anadolu Beylerbeyisine hüküm :

1) Erbâb-ı timara resm-i tezkere ve resm-i çavuş ve diğer resimler hususunda ziyade tazyik ve taciz olunduğu haber alınmıştır.

2) Dergâh-ı muallâdaki kanunnâmeye müracaat olundukta görüldü ki :

3) Beylerbeyiden timar verildiğinde, ister az ister çok olsun, binde 2 akçe çavuş, 2 akçe kapucular alup resm-i tezkere dahilinde on ikişer akçe resm-i kitabet ve resm-i divitdârı ve resm-i tarih için dahi 15 akçe fazla alınagelmiştir ama zikrolunan fazla dahi beylik için zaptolunagelmiştir.

4) Ancak Rumeli beylerbeyiliğinde cârî olan kanun şöyledir.

Beylerbeyi timar verdiğiinde, az veya çok, her binde mirîye 12 ser akçe alınır, 6 akçe resm-i tarih alınıp 5 akçe resm-i kitabet alınır ve bunlar mirî için zaptolunur. Binde ikişer akçe çavuşlar, ikişer akçe kapucular alırlar dizdarlardan da binde 12 akçe mirî için alınır ve yine binde 12 akçe resm-i divitdârî deyû mirî için alınır. Çavuşlar ile kapucular binde almış akçe alırlar.

Hisar kethüdalarından kapucular ve çavuşlar otuzar akçe alırlar.

Diğer sipahî tâ'ifesinden mirîye alınandan fazla alınmaz.

5) Dergâh-ı muallâlardaki muhasebelerde de böyle kayıtlıdır.

6) Çavuş tayfası da 50 tane olmak gerektir. Hâlen yüzden fazladır diye duyulmaktadır. 10 nefer fazla olmasını emir ederim.

Şu halde bundan sonra 60 nefer çavuş istihdam edesin. Fazlasını ref'eleyesin.

V — Suret-i kanunnâme-i ehl-i ilim, nişân-ı şerif (varak 17, 18).

VI — Suret-i kanun-ı timar (varak 19).

- a) Atlu zağarcılar 16000 akçelik timara çıkışa gelmişlerdir.
- b) Atlı sekban ve solak ve ağa bölüm başları ve yaya başları, bey kethüdaları 15000 akçelik timara çıkışa gelmişlerdir.
- c) Yeniğeri mutlaka 9000 akçelik timara çıkışa gelmiştir.
- d) Kapucular 15000 akçelik timara çıkışa gelmişlerdir.
- e) Dergâh-ı muallâ yaya-basları Rumelide ve Anadolu'da 26000 akçelik timara çıkışa gelmişlerdi. Şimdiki hâle 30000 akçelik zeâmete çıkmak emrolundu.
- f) Topçu-başı dahi 30000 akçe timara (?) çıkışa deyu emir olundu.

VII — Kanunnâme-i mîr-i mîran der timar dâden (varak 19, 20, 21) (Beylerbeyi beratı ile timar yapanlara dahi ma-zul olup âhir timar verilmeli olıncak nihayet dört beş yüz akçe ziyade verilüp andan ziyade verilmiye). (Timar

defterleri defterdara karip yerde açılıp bâid yerde defterdar şüphe ediüp itimadı olmaya). Defterdar olanlar defter üzerine kendû cânibinden dahi emin yarar kimse nasb eyleye câizdir), (ama kâtiplerin azli ve nasbi beylerbeyi elindedir. Defterdar olanlar dahi gerektir ki asla hilâf-i kanun beylerbegine kaziyeye arz eylemeye).

VIII — Muhtelif vazifelilere (Rumeli kethüdası, defterdarı, Anadolu kethüdası, timar defterdarı) verilen timarlar (varak 22 ve devamı).

IX — Âdet-i rüsum-i tezkere-i elviye ve zuamâ ve erbâb-i timar der vilâyet-i Rumeli (varak 25).

X — Beylerbeylerin çavuşları beyanındadır (Çavuşân-i mîr-mîrân-i Rumeli 110 nefer) (varak 26).

XI — Beylerbeylerin resmi beyanındadır zikrolunur (varak 26 ve devamı).

XII — Sancak beylerinden ve zuamâdan alınan berat resmi beyanındadır (varak 27).

XIII — Yaya ve müsellem beylerinden ve alay beylerinden ve defterdarlardan alınan berat resmini beyan eder (varak 27).

XIV — Beylerbeylerin kendi beratlari ile verdikleri timarları beyan eder (varak 27 ve devamı).

XV — Yaya başıların ve yenerilerin hakkında kanun budur (varak 30).

XVI — Suret-i kavaid-i defter oldur ki zikrolunur (varak 34 ve devamı).

Ebussuud Efendi Kanunu :

XVI. Asırda Osmanlı hukuk, müesseseleri ve teşkilâti tarihinde Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye izafe edilen kanunnâmenin büyük bir rolü ve ehemmiyeti olmuştur. Millî Tetebbüler Mecmuasının birinci cildinde de (1915) vaktiyle nesredilmiş olan bu kanun esas

itibariyle sual ve cevap şeklinde bir fetva mecması mahiyetinde olmakla beraber, hukuki ve sosyal durumu aksettirmektedir.

Kanunnâme evvelâ, Budin'in fethinden sonra bu memleketteki reâyânın vaziyetini ve bu hususta sadır olan huküm ve fermanı şöyle tesbit etmektedir :

«Umûmen vilâyet-i merkûmenin ehli yerli yerinde mutasarrif olup elliñinde olan emvâl-i menküleleri ve kasabatta ve kurâda olan evleri ve bağlarının ve bahçelerinin imâretleri kendilerinin mülkleri olup her nice dilerler ise tasarruf ederler. Bey'a ve hibeye vesâir vücûh-ı temlikâta kadir olalar, bağlarının ve bahçelerinin hukukunu edâ ideler. Fevt olduklarında vereselerine temlik tarikiyle intikal eyleye, asla kimesne dahl ve taarruz eylemeye. Ziraat ve hirâset idgeldikleri tarlaları dahi elliñinde mukarrer ola, lâkin zikrolunan esnaf gibi malları mülk olduğu gibi tarlaları mülk olmayup belki sair memâlik-i mahrusada arz-ı mirî dimekle maruf olan arâzi-i memleket kabilinden olup rakabe-i arza beytü'l-mal-i müslimin için âriyet tarikiyle reâyânın tasarruflarında olup envâ-i hububattan vesâir mezruâttan her ne diler ise ekiüp biçüp öşür adna olan harâç-ı mukasemesin vesair hukukunu edâ edüp nice diller ise istîglâl ederler.

Madem ki arâziyi muattal etmeyüp kema-yenbagî ziraat ve hirâset ve tamir edip bî-kusur hukukun edâ ederler, kimesne dahl ve taarruz eylemeye. Fevt oluncaya deñin nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt olduklarında oğulları kendiler makamlarına kâim olup tafsil-i mezkûr üzere tasarruf eyleyeler. Oğulları kalmaz ise sâir memâlik-i mahrûsa gibi üslûb-ı sâbık üzere hariçten tâmire kadir kimsele ücret-i muaccele alınıp tapuya verile, anlar dahi tafsil-i sâbık üzere tasarruf edeler ve bağlarının ve bahçelerinin yerleri bu kabilden olup bağ ve bahçeleri harap olduktâ yerleri sâir tarlaları gibi olup tasarruflarında olan imâretleri gibi mülkleri olmak tevehhüm olunmaya.

Ebussuud Efendi arz-ı öşriye ve arz-ı harâciye hakkında su tafsilâtı vermektedir :

İمام (hükümdar) bir memleketi fethedip arâzisini gânimîne kışmet (taksim) eylese yahut kable'l-feth ehli umûmen İslâma gelip imam arazisini elliñinde ibka eylese ol arazi öşriyedir. Zira müslim

üzerine vazolunan vazife-i ibâdet makulesinden olmak lâzımdır. Haraç ise «meûnet-i lâzime-i mahzadır» (bilhassa lâzım olan masraf-tır, yaşayacak kadar yiyecek, küt-i lâyemût) iptidâen müslim üzerine haraç vaz'olunmak mümkün degildir, hemen öşür vaz'olunur.

Eğer imam ol memleketi feth edip kırmayıp ve esir etmeyeip belki yerlerinde mukarrer kılıp ve ellerinde olan yerlerini kendülere sâir davarları (malları) gibi temlik edip kendülere cizye vaz edip yerlerine vazife tayin ederse, ol vazife elbette haraçtır, öşür olmak ihtimali yoktur. Zira öşürde ibâdet mânası vardır. Kâfir ana ehil degildir, elbet haraç vaz'olunur. Ol dahi iki nevidir. Biri haraç-ı muvazzafatır ki yılda bir miktar akçe alınır ve biri haraç-ı mukasemeditr ki hasıl olan gallenin ösrümüdür, sümünümüdür arzin tahammüllüne göre tâyin olunur. Nîsfînadek taayyün olunmak meşrûdур arz gayet eyu olicak. Bu iki nevi arz ki zikrolundu ikisi bile sahiplerinin mülkleridir. Bu diyâr-ı bereket-âsârin (Rumeli ve Budin arazisi) âmme-i arâzisi bunların gibi degildir ne öşriyyedir ne haraciyyedir. Belki arz-ı memlekettir ki rakabesi beytü'l-mâlindir tasarrufu reâyâya icâre tarikiyle tapuya verilmiştir. Tasarruf edip haraç-ı muvazzafını ve harac-ı mukasemesini sipahiye verirler. bey' ve temlikе kadir olmazlar, fevt olup oğulları kalırsa kendileri gibi tasarruf ederler ve illâ sipahî ahara tapuya verir bu makule yerler pâdişah-ı İslâm tarafından temlik olunmayınca kimsenin mülkü olmaz.

Ebussuud Efendiye şöyle bir mesele tevcih ediliyor :

Zamanımızda Rumelide olan reâyânın ellerinde olan arâzi-yi öşriyye ve haraciyyenin bey'i ve rehini ve vediati ve iâreti ve bey' olundukta şuf'ası cârî olması ve istibdal üzere teâmü'l mukarrer olub kuzât dahi sicillerine kaydedip ve yedlerine hüccet verip imza ede-gelmişler عند الشرف شريف kuzâtın ettileri ser'i serife muvafık midir beyan buyurula!

Cevap söyledir :

Arâzîî merkume ne öşriyye ve ne haraciyyedir arz-ı memlekettir ne hin-i fetihte ganimîne taksim olunup öşriyye kılınmıştır ve ne eshabına temlik olunup haraciye-i sarf kılınmıştır. Belki rakabe-i arz beytü'l-mâlindir. İfrâz olunup mutasarrif olanlara icâre tarikiyle verilmiştir Ziraat ve hirâset edip harâc-ı muvazzafını ve harâc-ı

mukasemesini verip tasarruf ederler. Tahrir olunan ahkâmin vediat ve âriyet kılınması ser'i değildir nâs içinde cârî olan bey' ve şerâ vakîf dükkânları icâre ile sâkin olanlar bey' ettiğleri gibidir. Sipahiden izinsiz olan muamelât külliyyen batıldı ama hak tasarrufiçün bir miktar nesne mukabelesinde feragat edip sonra sipâhi tapu ile vermek ser-i şerife muhalif değildir. Alduğu akçe arzın ücret-i muaccedisidir. Kuzât mahzâ reâyânın verip almasına bey'i itlak edip hüccet vermekaslâ ser-i şerife muvafik değildir. İnsası ve imzası dahi batıldı.

Ebussuud Efendiye diğer söyle bir mesele tevcih ediliyor :

Arazisi bir camiye vakîf ve rüsum-i örfiyesi sipâhi timarı olan vilâyette mahlûl olan yeri vakîf mütevellisi mi tapuya verir, yoksa sipâhi mi verir, beyan buyurula !

Cevap söyledir :

Tapu resmi yerin tasarrufu mukabelesinde verilir nesnedir.

Yerin rakabesi vakîf olacak, menâfi' mukabelesinde verilen dahi vakfin ücret-i muaccedesi olup sâir ücret-i seneviye ve ücret-i şehrîyesi gibi mütevelli zabit eylemek gerektir. Sipâhi aldığı ol yerlerin öşrü onda bir yahut sekizde bir verilen harâc-i mukasemesi ve çift resmi adına verilen harâc-i muvazzafıdır. Bunun ikisi bile rüsum-i şeriyedendir ve sipâhinin helâl hakkıdır. Rüsum-i örfiyede elindeaslâ yer olmayan reâyâdan ki bennâk adına alınan ve anın emsâli rüsumdur. İki başlı olmayan arazi-i sultaniyenin resmi tapusu dahi sipâhinin idüğü muhakkaktır.

Lâkin diyar-i Rum ki arâzisi iki başludur anın resm-i tapusunuaslâ ashâb-i emlâk ve mütevelli-i vakîf ale gelmeyip sipâhiler ala gelip defâtir-i kadîmede ve hâdisede anlar hasıl kayıt olunmuştur. Mahzâ menâfi'-i arz mukabelesinde verilmekle ücret-i muaccededir deyu kuzât cümlesin veya bâzisin emr-i sultânîsiz vakfa hükmeylemeğe kadir değildir.

Bu arada İbn-i Kemal tarafından verilmiş bir fetvanın kanun hükmüne geldiğini de görüyoruz. Ebussuud Efendi, reâyânın elindeki tarlaların bir kısmının çayırda terk edilmesi hakkında da fetvâ vermiş ve böylece bir kanun tekevvün etmiştir ki, buna göre, tarlayı

çayır haline getirmek muattal koymak demektir, mukabelesindeki mukataa ziraatten hasıl olacak öşre muadil olmaz ve hasılın öşrünü alınması ile geri kalanın reâyânın olması ancak âmel ile hasıl olan gallattadır. Halbuki bunda böyle bir âmel yoktur (s. 56).

Devşirme usulü, Acemi Oğlanlar Müessesesi :

Osmanlı tarihi teşkilâti ve müesseseleri mütâlaa edilirken devşirme sistemine, acemî oğlanlar müessesesine önemli bir yer ayırmak gereklidir. XVIII. asır ortalarına kadar devşirmeler Osmanlı İmparatorluğu teşkilât ve müesseseler tarihinde mühim bir rol oynadılar. Hattâ denilebilir ki, devletin en yüksek mevkileri devşirmeler elinde idi.

Anadolu ve bilâhara Rumelide çoğunluğu teşkil eden Türkler, toprağa bağlı ve sipahilikle imtiyazlı oldukları için saray hizmetlerinde kullanılmazlardı.

Devşirmeler, acemî oğlan sıfatıyla, Enderun mektebinde, Galatasaray, İbrahim Paşa sarayı ile Edirne ve Gelibolu'da, saray bahçelerinde yetişirler, Enderunda olanları seçme olur ve ileride yüksek mevkilere gezerlerdi.

Kapıkulu denilen sınıfı devşirmeler teşkil ederlerdi.

Yeniçeriler ve topçular ve diğer ocaklıarda olan kollar umumiyetle devşirmelerden idiler ve bunların gayri tâifeden olması yasaktı.

Devşirmeler ise, Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar ve Ermeni tâife-sine mahsus olup bunlardan başkaları olamazdı, yasaktı.

Devşirmeden iptida kızıl aba ile gelen acemileri islâm âyini (müslüman usul ve âdeti) gereğince Türkçe lisan öğretmek için, ağaları marifetîyle ikişer floriye Türkistan'a (yani Türklerin yaşadıkları köylere) satarlardı ve İstanbul'da bunlar için inşâ olunan saraylara ağaları koyarlardı. Dört beş seneden sonra defterleri ile bulundukları yerlerden toplanıp her bir ocağa arzu ve meyillerine göre tevzi olunurdu. Ve yedi senede bir yeniçeri kapusu olup müteveffaları kadar 15-20 çukalı eski oğlanlar kapuya çıkarlardı, ziyade bir oğlan çıkmazdı (Koçi Bey risâlesi, sahife : 7) devşirmelerin hepsi hıristiyanlardan mürekkepti. Fakat bu arada Bosna halkı da müs-

lüman oldukları halde onlardan devşirme suretiyle yine acemi oğlan alınırdı. Bunu da arzu ve temenni eden kendileri idi.

Şam'dâni-zâdenin Mür'i't-tevârih'de bu konuda verdiği malumat söyledir :

«Bosna fetholduğu zaman hepsi birden müslüman olmuşlardır fakat pâdişaha rica ettiler ki, evlâtlarımız devşirme tarikiyle alın-sın, yâni reâyâ zimmîleri evlâdından her sene 1000 er nefer devşirülüp bunlar bir sınıf teşkil olunup acemi oğlunu meyanında terbiye, badehû hasenü'l-vech olanları Enderun-i hümayuna, kuvvetlileri bahçelere bostancı, diğerleri ortalara yeniçeri yazılır idi ve yeniçeriler kişlalarında sâkin olurlar idi.

Müslüman evlâdından olmaz idi. Hattâ sünnetli doğan çocuklar şüphelidir diyerek alınmazdı. Çünkü müslüman çocuğu kâr ve kisp bilir, sıkışlığı zaman anası babası yanına kaçar, zahmete tahammûl etmez diyerek kabul olunmazdı. Ama reâyâ evlâdı cenkten dö-nemez, dönse hakkından gelinir, kaçamaz diye böyle kanun kılınmıştı.

Bosnalılar ise müslüman olmakla ve müslüman çocukları toplamamakla beraber evlâtlarının devşirilmesini rica ederler, pâdişah da «Müslüman Bosnalı devşirme olsun» deyu icazet vermiştir.

Bu meseleye dair Kanûnî zamanında (13 Sefer 972 tarihli) Bosna, Hersek ve Kilis kadılarına bir hüküm gönderilmiş ve şimdîye kadar kazâlarında «acemi oğlunu için alınagelen oğlanların ekseri sünnetlû olmakla sünnetlû olanları dahi alını gelmiş iken haliyen acemi oğlunu cem'ine varan yaya başına sünnetlû oğlan almağa manı olduğunuz îlâm...» olunduğu bildirilerek bundan sonra da şimdîye kadar olduğu gibi «kadîmi yerli olan sünnetlû oğlanlardan yararlar-in cem' ettiresin» emri verilmiştir (s. 54).

Devşirme müessesesinin nasıl meydana geldiği Aşık Paşa-zâde, Oruç Bey tarihlerinde (s. 22) belirtilir ve yukarıda verdigimiz tafsîlât gibi devşirme oğlanlarının iptida Anadoluda Türklerle verildiği, çiftçi olan Türklerin bu oğlanlara çift sürüdüükleri ve Türkçe öğreninceye kadar onları kullandıkları sonra da yeniçeri oldukları anlaşılmaktadır.

Busbecq gibi Ricaut gibi batılı müşahid ve müellifler de bu müesseseyi böyle tasvir etmişlerdir. Bir vesikadan öğrendiğimize göre, Rumelide devşirmelerin alındıkları yerler şunlardı : Üsküp, İstip, Köstendil, Prizren, Samakov, Taşlıca, Prepol, Ereğlu kasrı, (Argiro Castri), Yanya, Pirlepe, İskenderiye, Ohri, İpek, Dukakin, Kırçova, Manastır, Mostar, İzvornik Bögür-delen, Horpişte, Akça-kale, Bihliste... Acemi oğlanların ne suretle toplanacağına dair (1031) (1621) tarihli bir hüküm bize bu müessesesinin bir çok taraflarını tafsilâtiyle açıklamaktadır. (Ahmet Refik, devşirme usulü acemi oğlanlar s. 4-5).

İcabında bazı yerler muvakkaten olsun acemi oğlan vermekten af olunurdu. Meselâ 981 de (1573) Mora Sancağındaki reâyâ Navarin Kalesinin binasıyle meşgul oldukları için kendilerinden o sene acemi oğlan alınmamıştı ve bu hususta bu işe memur yaya başıya bir hükmү gönderilmişti.

Bundan başka, İstanbul civarındaki köylerden acemi oğlan alınmayan yerler Kartal ile Kadıköy idi. Bu iki köy halkı hâs ahura ait Üsküdar çayırlarını biçerler, çayırlara bakarlar, at yederler, Bursa'dan ve diğer yerlerden gelen malları muhafaza ederler, gerektiği vakit kılavuz vazifesi görürlerdi. H. 986 da Kartal'dan acemi oğlan alınmak istediği zaman bu köy reâyâsı, Kadıköy'ü misâl göstererek muâfiyet talebinde bulunmuşlar ve kendilerinin eskiden beri yapa geldikleri hizmetleri saymışlardır. Üsküdar kadısına bu yolda bir hükmү gönderildiği görülmektedir.

Acemi oğlanlar Enderun, Galatasaray, İbrahim Paşa Sarayında -ki bunlar adetâ birer mektep idiler- bulundukları, talim ve terbiye ile meşgul oldukları sırada başka hizmetlere memur edildikleri de vaki idi. Meselâ h. 967 tarihinde Yeniçieri Ağasına verilen bir hükmünden öğrendiğimize göre Matbah-ı âmireye mahsus koyunlara acemi oğlanlar nezaret etmekte, icabında bunlardan bazıları birer akçe ulûfe ile kasap şâkirdi yazılmakta idiler.

Yine Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a Kırkçeşme denilen sular getirileceği zaman yol hizmetinde acemi oğlanlar kul lanılmış, hizmetlerini gördükten sonra da kapuya çıkarılmışlardı, ki 968 tarihli bir hükmü bu hususu tesbit etmektedir. Saray ve cami inşaatında da ekseriya acemi oğlanlar kullanılırdı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Haseki Sultan Camii yaptırıldığı sırada acemi

oğlanların fevkâlâde hizmetleri görülmüş ve bu sebeple Haseki Hurrem Sultan'ın ricası üzerine Pâdişah bunlara ayda 5 akçe papuçakçesi verilmesini ferman etmişti ve bu muktesep bir hak olarak Defter Emini Aynı Ali Efendi zamanına kadar devam etmişti (Aynı Ali Risâlesi, s. 89). Buna göre, XVII. asır başlarında İstanbul ve Edirne acemi oğlanları (Gilmân-ı acemiyân) yekûnu 9406 nefer idi ve bu türlü papuçakçesi bunlardan 2732 neferine verilmekte idi. Yine bu devirde Edirne Sarayının inşaatında acemi oğlanlardan hamallık edenlerde ikişer akçe ile istihdam edilmişlerdi. (Edirne Hassa harçına verilen 975 tarihli bir hüküm vardır.)

Edirne'de Sultan Selim câmiinin demir işlerini acemi oğlanlar görmüşler, içlerinde hizmetlerini tamamlayanlar Mimar Sinan'ın inhâsı üzerine kapuya çıkarılmışlardı. Bu hizmetlerden mâada saraç şakirdliklerinde, sarây-ı âmire için çalışan hassa gemilerinde, hassa furunlarında, sımitçilerde, Çatalça bahçelerinde, anbarlarda, hasırcılarda, sebzecilerde, yoğurtçularda, mandıralarda vesâir ocaklıarda da acemi oğlanlar istihdam edilirdi.

At Meydan sarayı (İbrahim Paşa sarayı) ve Galatasaray acemi oğlanları icabında birinden diğerine muvakkaten naklolunurlardı. Meselâ h. 875 de Atmeydanındaki sarayın mutfağı tamir edileceği zaman buradakiler Galatasaraya naklolunmuşlardır. Acemi oğlanlardan saray, bostan ahur vesair hizmetlerde kullanılanlar bulunduğu gibi, asrin sonrasında bu sahada da sui-istimaller başlamış ve acemi oğlanlardan bazıları ekâbir himayesinde bulunmuşlardır. h. 993 de bu gibilerin miktarının tesbiti yolunda yeniçiye ağasına bir hüküm gönderildiği görülmektedir.

Yine bu sıralarda bazı acemi oğlanların rençberlerin, yâni tüccarların işlerine karışıkları, gemilerden zorla zahire alarak fazla fiata sattıkları anlaşılyordu ki, bunu men' için Edirne, Rodoscuk (Tekirdağ), Çorlu, Vize ve Hayrebolu kadılarına birer hüküm gönderildiği görülmektedir. Bâzen de devşirme usulüyle alınıp İstanbul'a getirilen acemi oğlanları evvelâ müslüman oldukları, fakat sonradan bir yolunu bularak memleketlerine kaçip eski dinlerine girdikleri görülyordu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında (972 tarihli hükümler) Adana taraflarından ve Kayseriden toplanan acemi oğlanları böyle yapmışlardır ve bu gibilerin tevkif edilip isimlerini hâvi defterle

İstanbul'a gönderilmeleri emredilmişti. Meselâ Sis beyine ve kadısına bu münasebetle gönderilen emirde bir yaya başının bir köyden 7 nefer oğlan alıp İstanbul'a getirdiği ve elbiselerini değiştirdiği, telkinler, yaptığı, sonradan akrabasının bunları tekrar köylerine getirip kiliseye koydukları hususlarının haber alındığı, binâen-aleyh bu oğlanları ve onları ayartanların tutularak gönderilmeleri bildirilmişti. Kezâ Kayseri Beyine ve Kadısına da bu yolda bir hüküm gönderildiği görülmektedir.

Acemi oğlanlardan yangınlarda fedakârlık gösterenlere 300 akçeye kadar ihsan veriliirdi. Bazen de kanunlarından 5000 akçe fazla zeâmet verildiği olurdu. Çok defa ihtiyaca göre de acemi oğlanı toplanırıdı. Meselâ, Sokullu Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında, bina olunan gemilerde hizmet etmek üzere acemi oğlanların toplanması için şöyle bir hüküm gönderilmiştir : (1568 - h. 976)

«Yeniçierna ağasına hükmü ki : halîyâ bina olunan dört pare hassa gemiye üçyüz nefer acemi oğlan lâzım olmakla Türk üzerinde olan ulûfesiz oğlanlardan üçyüz nefer oğlan yazılıp verilmesin emredüp buyurdum ki Türk üzerinde olan oğlanların eskilerinden ve yaralarından 300 nefer acemi oğlan ulûfeye yazıp dahi zikr olan gemilere tevzi' idesin». Hass ahlârlardaki saraç şâkirdleri, acemi oğlanlardan intihap olunurdu. Furunlarda ve has bahçelerdeki acemi oğlanlar kapuya çıkarıldıkları zaman onların yerine Türk üzerinde olan acemi oğlanlar ulûfeye yazılarak gönderilirdi.

Kezâ, Edirne'deki has bahçelerle saraya odun getiren hassa gemilerdeki acemi oğlan noksânını doldurmak için yeniden oğlan devşirmeye lüzum görmüş, yeniçierna ağasına hükümler gönderilmiştir. (h. 987 ve h. 991 tarihlerinde)

Acemi oğlanların kapuya çıkmaları, yâni yeniçierna ocağına geçmeleri de mühim bir mesele idi. Meselâ has furunlarda çalışan acemi oğlanların sanatlarında mâhir olanları üç yılda bir yollarıyla (yâni usulüne göre) kapıya çıkarlardı. Bu usule riâyet edilmediği takdirde ekserisi fırsat bulur bulmaz kaçarlardı. Bazen acemi oğlanların «ekâbir ricasîyle» usul ve teâmüle aykırı olarak kapuya çıktıkları da vâki idi ki, bu hususta da XVI. asır sonlarına ait hükümler görüyoruz. Kapuya çıkmak meselesi yüzünden acemi oğlanların bazen isyan ettikleri de olurdu. XVII. asırda Dördüncü Mehmed zamanın-

da, 1649 da, Galatasaray ve İbrahim Paşa Sarayı acemi oğlanları isyan etmişlerdi (Naima, IV. s. 356).

Ağalar sultanatı hengâmında her seye olduğu gibi acemi oğlanlar müessesesinde de karışıklık ve bozukluk artmıştı. Oda-başılar (Yeniçeri ortalarının) onar kuruş karşılığında bakkal ve hammâlî yeniçeri yaparlar ve acemi oğlanları kapuya çıkmaktan mahrum ederlerdi. Naimâ bu hususta der ki (IV, s. 418).

«Acemi oğlanları arzuhal sunup oda-başılar onar kuruşa bakkal ve hammâlî yeniçeri ettiler, biz bunca zamandır hizmetteyüz yolumuzca bedergâh olalım ve illâ acemi oğlanlığı dahi bırakıp varup hammallîk eyleyip onar kuruş feda idip oda başıllara veririz. Ve kapuya çıkarız demeleriyle bedergâh ferman olunup ağa İstanbul'a geçüp acemi oğlanlarından bulunca bir miktar anlardan ve doğrudan yazup Üsküdar'a geçirildiler.»

Devşirme müessesesi ve acemi oğlanlar teşkilâtındaki bozukluk Kanunî devrinden itibaren başlamış, türlü safhalar geçirerek XVIII. asır ortalarına kadar devam etmiştir.

İstanbulun Kanuni Sultan Süleyman devrinde iâşe usulü ve ticâri durumu :

Istanbul'un iâşe işlerini devlet üzerine almıştı. Diğer bir çok konularда olduğu gibi bu meselede de sıkı bir devletçilik cârî idi. Yâni, şimdi liberal ticaret veya devletin dış ticareti kendi yapması gerektiği münakaşaları arasında, XVI. asırda uygulanan sistemi bilmek entresandır ve bize bâzı bakımlardan işik tutabilir.

Istanbul şehrine lüzumlu olan buğday, et, erzak Rumeli şehirleri ile Marmara sahillerinden, Karadeniz kıyısındaki memleketlerden, pırıncı, mercimek Mısır'dan, yağ Kefe'den getiriliyordu. Rodoscuk yâni Tekirdağ Marmarada en mühim ticaret merkezi idi. Zira, İstanbulun iâsesini, en çok bu denizdeki iskeleler sağladı.

Hükûmet, İstanbul'da ve vilâyetlerde buğday fiyatlarını tayin eder, narh koyar, furunlara mahsus unlar değiirmenciler vasıtasiyle temin edilirdi. (tahhân-değirmenci). Bazen kitlik olan eyâletlerde buğday ve arpa fiyatı artardı. Meselâ h. 972 de (1564) Mısır'da kit-

lik olmuş, buğday ve bakliyat fiyatı artmış, bununla ilgilenen Di-vân-ı hümayun durumu düzeltmek üzere alâkadarlara, Mısır beyler-beyine ve defterdarına bir hüküm göndermişti.

Buna göre, Mısır'da o sene kıtlık olması hasebiyle buğdayın irdeb'i (mısır kilesi) 60 paradan ziyade iken (o tarihte Mısırda sikke olarak para ve altın kullanıldığı görülmektedir) mîrî anba-rın buğdayına 30 para narh tayin edildiği, ve her hafta yeteri ka-dar bu anbardan çıkarılarak değiirmencilere verildiği, ayrıca Eylân iskelesine her hafta 1000 irdeb buğday gönderilerek 50 paradan sa-tıldığı öğrenilmiştir. Halbuki bu iskelede buğdayın irdebi serbest piyasada 72, baklanınki 40 paraya satılıyordu. Diğer taraftan ora-daki has anbara (mîrî anbar) fazla zahire (müstevfî tereke) ol-madığı ve o kadar ümerâya ve zahire hârlara (zahire yiyen, zahiresini aynı olarak devletten alan görevliler) verildikten başka bazı mukataaları da takviye ettiği cihetle, böyle hareket edilmesi hassa anbarının mevcudunun azalmasına ve tükenmesine yol aç-a-caktır. Gerçekten, duyulduğu gibi yani narh 60 paradan fazla iken 30 paradan değiirmencilere verildiği ve Eylân iskelesinde 72 paraya satılırken 50 paraya satılması hali mîrî mala her halde zarar vere-cekti.

Yeni senenin mahsulünden verilmeyerek üç senenin (yâni geçen üç senelik mahsul stoku) mahsulünden verilmesi, buğdayın birer altuna (kırk para) yahut kırk beş paraya satılması gereklî idi.

Bu itibarla, bu hükm-i şerif oraya vasıl olduktan sonra hassa anbarı durumuna gereği gibi dikkat edilmeli, geçen üç senelik stok-tan satıldığı takdirde kırk beşer paraya ve en az kırk para yâni bir altuna verilmeli, reâyânın maîsetine ferahlık olsun, Mısır hazi-nesine de zarar gelmesin. Hassa anbarında Dukakin-zâde malından kalmış (yâni Dukakin-zâde Mehmed Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği zamanından kalma, onun stok etmeye muvaffak olduğu buğday) buğdayı vardı, bu buğday şimdi Mısır kalesi halkına verilmemek-tedir. O halde satmak icap etmez mi idi? Niçin anbara tutulmak-dadır? Gerektilâr ki, bu bahsi geçen buğdayı geciktirmeden ihtiyaci olan yerlere dağıtıp, tevzi' edip, bedeli mukabilinde sattırasın, fır-satı kaçırımıyasın ve anbara kalıp zâyi' ve telef olmasından sa-kinasın. 2 Cemaziye'l-evvel 972 (11.XII.1564).

İste Mısır'daki buğday durumu ile ve orada hassa anbarında biriktirilmiş stok buğdayın değeri bahası ile ihtiyaç sahiplerine satması meselesi hakkında devlet merkezinin düşündükleri ve aldığı tedbirler bunlardır.

Bazen buğday İstanbul'a da nadir gelirdi. Çoğu defa muhtekirler (hükümde matrabaz diye kaydedilmektedir) buğdayı Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den Anadolu'ya sandallarla kaçırırlar, Marmara havzasında kaçakçılık yaparlar, buğdayı fazla para veren yabancılara -hükümetin emri hilâfina- satarlardı. Divân-ı hümayun buna mani olmak için alâkadar kadılara kat'î emirler gönderirdi. Buğday tedariki bu suretle temin edildiği gibi halkın iaşesi için imâret-i âmirelerde stok edilmiş, yâni, evkaf-ı hümayun imâretleri için biriktirilmiş, buğdaydan da verilirdi. Kanunî devrinde bir sene İstanbul'da buğday çok azalmış, İstanbul kilesi buğdayın fiyatı 45 hattâ 50 akçeye yükselmişti. Arpa da on akçeye çıkmıştı. Hükûmet buna çare olmak üzere Drama ve Zihne kadılarına emirler göndere-rek imâret-i âmirede evkaf terekesinden 70 mud zahire gönderilmesini bildirmiştir.

İstanbul'daki bu sıkıntılardan çok defa, buğday yetiştiren merkezlerdeki madrabazların, muhtekirlerin daha fazla para kazanmak istemesi yüzünden oluyordu. Karaborsacılar, sipahiler ve bu işlerle uğraşan reâyâ, zahireyi daha fazla fiatla yabancılara satmak için depo ederler, İstanbul'a göndermek istemezlerdi. (Şimdi bazı yerlerdeki koyun ve canlı hayvan kaçakçılığı gibi). O zaman Divân-ı hümayun o merkezler kadılarına emirler gönderir, imâret harcinden fazla bulunan zahireyi ister madrabazlar ister sipahiler ve reâyâ elliinde olsun, narh-ı rûzî (râyiç fiyatla) üzere satın alırlar ve rençber gemileri (tüccar gemileri, armatör şilepleri ile) ile muntazaman İstanbul'a naklederlerdi.

Bu hususta h. 968 tarihli ve Silivri Kadısına hitaben yazılmış bir hüküm buna bir misâl teşkil eder; söyle ki :

«Hâlen İstanbul'da tereke bâbında (yiyecek sıkıntısı) muzâya-ka vardır. Bu emrim sanavardığı zaman hiç gecikmeden, kadılığına bağlı olan yerlerde muhtekirler ve diğer reâyâ elinde depo edilmiş zahire varsa oraya bu maksatla gelen gemilere, günlük râyiç fiat üzerinden, sattırıp gemilerine yükletip İstanbul'a göndermelisin, bu

iş önemlidir, ihtimam göstermelisin hiç kimseye itimad ve havale etmeyerek kendin bizzat her tarafı yoklamalı, madrabazlarda ve diğer reâyâda bulduğun bugdayın, kendi maşetleri ve ziraat için kifayet miktarını koyup, geri kalanını narh üzere gemilere sattırma-lısın kimseyi himâye etmiyecek ve bir yolsuzluğa meydan vermiye-ceksin, aksi takdirde, özrün aslâ makbul olmaz ve sorumlu durum-da bulunursun.»

«Ancak gemicilerin de bunu bahane ederek zahire (tereke) sahiplerine baskı yapmalarına, haksızlık etmelerine imkân vermiye-ceksin, narh-ı rûzî üzerine satın alarak paralarını tamamen ödeme-lerine dikkat edeceksin bir de gemilerin Kefe canibine alıp gitmek ihtimaline binâen, bunların gemilerine ne kadar zahire koydukla-rını ve kimlerin gemilerine yüklendiğini yazıp bildirmelisin.»

Aynı tarihte bu maksatla Gelibolu kadısına gönderilen hükümdede de bunlardan başka Eceovası hasılâtından, Sirem sürgünleri has-larından ve Bolayır evkafı terekesinden imaret harcından ziyâde ne miktar bugday varsa, diğer yerlerde bulunacak fazlalıklar ile birlikte, hepsi tesbit edilerek, yazıp defter olunarak haslar terekesi navlun ile oraya gönderilen mîri gemilere, diğer reâyâda bulunanlar rençber gemilerine narh-ı rûzî ile satın alındırılıp İstanbul iâşesi için derhal gönderilmesi, ancak reâyânın kendi maşetleri ve ziraat için yeteri kadar tefrik edilmesinin önemli olduğu belirtilmektedir.

Aynı mahiyette Tekirdağı ve Gümülcine kadılarına da hükümler gönderildiği, madrabazların tereke stok etmelerine imkân veril-memesi gerektiğinin bildirildiği görülmektedir. Bir de İstanbul'daki ihtikârin, karaborsanın ve fiat artışlarının sebep ve men'seleri, buna manî' olunması için İstanbul kadısına gönderilen h. 967 tarihli bir hüküm vardır ki, bu hususta da bize fikir vermektedir.

İstanbul kadısına gönderilen bu hükmünden anladığımız şudur :

İstanbul'daki bakkal esnafı kadıya giderek şöyle şikâyet et-mişlerdir :

Eskiden İstanbul'a gelen pırınç, revgan-ı sade (sâde yağı), çırak yağı, cerviș yağı, zeyt yağı, asel (bal) şîr-revgan tulum-peyniri, pastırma, bâdem, nohut, kaysı gibi şeyler bakkallar tarafından sa-tılmakta idi. Hâlen, Hisardan dışında dükkânları olan kimselerden madrabazlar, bu dükkânlarına, mahzenlere ve başka yerlere koyup

buralarda sağlayarak, gece veya gündüz gizlice gemiler ile etrafa dağitarak bu gibi havâyic-i zaruriyenin azalmasına ve narhin artmasına, fiat artışlarına sebep olmaktadır. Narhdan fazlaya satanlar bu gibi kimselerdir, teftiş olunarak bunları súrlar içindeki bakalların satması temin edilirse sıkıntı ve fiat fazlalığı olmayacağından emin olmayıacaktır.

Bu sıkâyet üzerine, fil-hakika, kadı, geceleyin gizlice kontrol yaptığıni ve vaziyetin söylediklerine mutabık olduğunu bildirmektedir.

Divân-ı hümayun da, kadıya «kadîmden olagelene mugayir kimseye iş ettirmeyesin» diye emir vermektedir. 25 Ramazan 967 (20.VI.1560)

İstanbul'un iaesinde mühim meselelerden biri de et tedariki idi. Koyun temin olunacak mahaller ile celebler ve kasabalar hakkında muayyen nizamlar vardı : Koyunlar çok defa Rumelinin sağ kolundan, Filibe, Üsküp, İstrumca, Manastır, Avret-hisarı gibi Rumeli şehrlerinden, İstanbul'da et sıkıntısı olduğu zamanlarda da, Dul-kadir ve Diyarbakır taraflarından celebler vasıtasiyle tedarik olunurdu. Koyun gönderen yerlerin kadıları her sene İstanbul'a gönderilecek mevsim koyunlarını defter ederler, tesbit eylerler, her mevsimde vazife icabı mükellef oldukları miktarda koyunun tedarik ve İstanbul'a sevkine dikkat gösterirlerdi.

Koyunlar celeplere defter mucibince tevdi' edilir, İstanbul'da koyun eminlerine de bu suretle teslim olunurdu. Yolda gelirken kâsaplara ve sâir kimselere koyun satmak yasaktı. Bu suretle her yerden gelen koyunların mevcudunun tam olmasına dikkat edilirdi. İstanbul'a senede 200.000 den fazla koyun geldiği hesaplanmıştı. Bu koyunlar ait oldukları yerlere koyun emini marifetiyle tevzi' olunurdu. Meselâ İstanbul'da olan yahudi taâfesine (musevi cemaatinin ihtiyaçları için) günde 80 koyun verilir, imaretlere ve saraylara da evvelden tesbit edilen miktarlarda, defterleri mucibince taksim olunurdu.

Koyunların İstanbul'a getirilmesi için çoğu defa kat'i ve sert mahiyette emirler yazılmasına lüzum hasıl olurdu. Meselâ h. 967 de Rumeli'nin sağ kolunda olan kadılaraya gönderilen hükümde celep tay-

fasının ırsal olunacak mevsim koyunlarından ne miktarını tedarik ettiklerinin bildirilmesi, üzerine kayıtlı olan koyunları defter mucibince tedarik edip vakti ve mevsimi ile her mevsim koyununu kusursuz olarak, ihraq etmelerinin temini emir olunmakta idi. Aynı tarihte, İstanbul'da et sıkıntısından bahsedilerek Diyarbakır Beylerbeysine gönderilen hükümdə Türkman koyunlarından koyun gönderilmesi ve bunlara yolda izde hilâf-i şer' ve kanun kimsenin dahl ve taarruz etmesine imkân verilmemesi bildiriliyordu.

H. 973 de, koyun hizmetinde olan Balî Çavuşa gönderilen bir hükümdə ise Kırkkilise taraflarından 41 sürü koyun geçtiği halde bunlardan ancak 11 sürüsünün İstanbul'a vasil olduğu, 30 sürüsünün yollarda kayıp olduğunun duyulduğu bildirilmekte, bunun aslı olup olmadığına araştırılması, her sene 200.000 koyun geldiği halde bu sene 40.000 koyun bile gelmediği yazılmakta, İstanbul zahiresi için gelen koyunların hiç kimseye verilmemesi tenbih olunmakta idi.

Filibi, Selânik, Drama ve o bölgedeki diğer kadılıklara gönderilen hükümdə ise kırvırcık ve karaman koyunlarından her sene ve her mevsimde gönderilmesi gereken miktarlar bildiriliyor ve mütebaki kalan miktarların da gönderilmesi emir olunuyordu. H. 971 senesinde İstanbul'a koyun getiren celebler vazifelerini iyi yapmak için daima bir takım müsaadelere mazhar olurlardı. Ekseriya Eflâk ve Boğdan'dan bile gönüllü celebler yazılırdı. Bunlara *Göniillü Celeb*, devletin resmî sicilinde isimleri kayıtlı olanlara da *yazılı celeb* derlerdi. Celeblerin hareketlerine kimse mâni olamazdı. Celeblerden ölenler olursa yerlerine özel şekilde celeb yazılırdı. İstanbul'da ayrıca bir celeb defteri bulundurulur, her kadılıkta mevcut celebler muntazaman deftere kayıt olunurdu. Celebler, çoğu defa tüccardan ve zenginlerden intihap olunur, servetleri rehin olarak dikkate alınırdı. Bu suretle celeb yazılınlar tekâlifden af edilmiş olurlardı.

Celebler uhdelerine ne kadar koyun yazılmış ise her sene mevsiminde bu koyunları İstanbul'a sevk etmeye dikkat ederlerdi. Her kadılıkta koyun sahibi olanlar kudretlerine göre senede ihraq edebilecekleri koyun miktarını bildirirler, deftere bu suretle yazılırlardı. Koyun yazmaya memur olanlar hiç kimseye kudretinden fazla koyun yazmamaya dikkat ederlerdi. Celeblerin sevkiyatına tecavüz vukuunde derhal hükümler yazılırdı.

H. 967 de İstanbul'dan Eflâk ve Boğdan'a varincaya kadar yol üzerinde olan kadılar gönderilen hükmüde yazılı ve gönüllü celeb taifelerinden bahsedilmekte, sığır celeblerinin de sıgırlarını getirip başka vilâyetlere götürmemeleri bildirilmekte idi.

H. 972 tarihli Zihne kadısına gönderilen hükmü ise, bir çok bakımlardan kayda değer noktaları ihtiva etmektedir : İstanbul'un yazılı celeblerinin bir kısmı ölüp bazıları da müflis veya kaybolmaları ile İstanbul'da et sıkıntısı çekildiği ve binaen-aleyh celeb yazılması işinin mühim olduğu, bunun için de Zihne kadısının doğruluğuna itimad olunduğu için Rumelinin sağ kolunda celeb yazma işine memur edildiği ve celeb defterinin bir sureti bir çavuş mârifetiyle kendisine gönderildiği bildirildikten sonra şöyle denilmektedir :

«Her kadılıkta olan celebleri tamam dikkatle teftiş edüp göresin mezkûrlardan mürde ve nâ-bedîd oldu dedikleri kimlerdir ve ne tarihte ne mahalde fevt ve nâ-bedîd olmuşlardır ve hem vefatlarına ve nâ-bedîd olduklarına kimler şehâdet ederler, isimleri ve resimleri ile yazıp defter eyleyesin ve müflis olmuştur dedikleri celeblerin ahvalleri nedir filvâki' müflis olmuşlar mıdır? nice dir tamam dikkat ve ihtimamla teftiş ve tetebbü' edüp göresin...» Ölen, kaybolan veya iflâs eden celebler kaç neferdir ve üzerlerine ne miktar koyun yazılmışsa onların yerine o miktar koyuna ribâ-hârdan (ödünç verilen para üzerine alınan kâr, fâiz mânasına gelen ribâ ile yapılmış terkib, faizci, sarraf, banker, tefeci) veya diğer mal ve servet sahibi olan kimselerden - hisar erenleri, raiyetten bilâ emir tüccara çikan ecnebiler, doğancı, muhtesip مسنون sair erbâb-ı vezâ'if ve cihat, tüccar, ehl-i kisb u kâr (dergâh-ı muallâ kullarından ve sipâhi taifesinden maada) celep olmaya münasip ne miktar kimse var ise yazıp defter edüp bildiresin... Ama bu babta kudretlerine göre yazasın ki sonradan hiç birisi teşekkî edüp benim kudretim yoktur deyu izhâr-ı acz etmeyüp tekrar görülmeyeği ihtiyaç eylemeyesin bundan akdem bazı celepler maldär ve mütemevvil iken tekâliften muaf olmak için birer miktar koyuna yazılmışlardır. Kudretlerine göre ziyade koyuna tahammülleri vardır. Bu gibileri korumayاسın.. Herkes kudretine göre yazılmalıdır. Akkerman ve Kili kadılıklarında bazı kimseler koyun eri olup sâybânlar yapıp celeplere koyun satmak için koyun üretip ol tarik ile celeplikten

ihraç olunmuşlar idi. Bunları da iyice kontrol edip her birine ne miktar koyun yetiştirmesi takdir olunmuş ise şartlarına riâyet edenlerin mevcut bulunan koyunlarını yazup defter edip, şartlarına riâyet etmeyenleri tekrar celep kayıt etmelisin...

Kasaplar da «müna'am mütemevvil» kimselerden, ekseriya musevilerden seçilirdi. İstanbul'da kasaba ihtiyaç olduğu vakit padışa-hın emri ile isimleri belirtilen kimseler kasap yazılırlardı. Kasapların sermayesi devlet tarafından temin olunur, bâzen imâret ev-kafından verilecek paranın fâizi ile, bâzen de halktan toplanan para ile bu iş gördürüldü. Meselâ, h. 973 tarihinde kasaplara sermaye olmak üzere müslüman zenginlerden 10.000 ve gayrı müslimlerden de 10.000 altın toplanmıştı. Musevilerden toplanan para ise o sene 10.000 floriden ibaretti. Bir kısım museviler bu parayı çok bulmuşlar, bizden daha zengin pek çok yahudi vardır. Onlardan alınız demişlerdi ki, bu şikâyet üzerine kasap ücreti o musevilere de tesmil edilmişti.

İstanbul ihtiyaçlarından, ihtikâr konusu olan maddelerden diğer ikisi yağ ve soğan idi. Yağ, çok defa Kefeden temin edilirdi. Orada da bir takım madrabazlar türemiş, yağ stoku yaparak ihtikâr yapmaya teşebbüs etmişlerdi. Gerek bu konularda gerek meyve getirilmesi hususunda İstanbul kadısına, Kefe beyine, kadısına ve nazırına müteaddit hükümler (967 ve 968 tarihli) görülmektedir.

Devlet erzak ve zahirenin muhtekirler elinde kalmasına mâni olmaya çalıştığı gibi, İstanbul civarında veya Marmara sahillerindeki yağları da teftiş eder, her sene üzümlerin bir miktarını gayrı müslimler için şarap yaptırır, geri kalanının pekmez ve turşu için kullanılmasına müsaade ederdi. Bu emre aykırı olarak münhasiran şarap yapanlar çıkışsa, memurlar vasıtasıyla teftiş ettirir ve şaraplarına tuz attırıldı. H. 973 tarihinde Üsküdar kadısına gönderilen bir hükümdde Maltepe, Kartal ve Darıca köyleri halkın bu emre aykırı hareket ederek şiralarını fiçılara koydukları, pekmez ve turşu yapmadıkları öğrenildiği için fiçılara tuz koyularak sirke yapılması emir edilmiştir.

İstanbul'da yapılan eşyanın, mamûl maddelerin imâl tarzına ve satışına da devlet nezaret ederdi. Meselâ İstanbul'da satılan hasırlar için boy ve genişlik muayyen idi. Bundan eksik yapanlar veya

fazla fiyatla satanlar ceza görürlerdi. Kumaşların sâfî ipektен ve ibrişimden yapılmaları şarttı. İlgililer vasıtasıyla, usulüne göre yapılan kumaşlara mîrî damga vurdurur, damgasızları sattırmazdı. Bunların fiyatı da mîrî tarafından tesbit olunurdu. Bu şekilde İstanbul'da iâşe ve ticaret işleri intizam altına alındı. Aynı zamanda memleketin sîhhî vaziyetine de ehemmiyet veriyor, tâun hastalığının bulunduğu yerlerden gelen tâcir gemileri hakkında karantine usulü koyuyor, bu gibi gemilerin 25 gün kadar hariçte tutulduktan sonra limana girmelerine müsaade olunuyordu.

Binaların tarz-ı insası ve kiremitlerin eb'âdi, iyi pişirilip pişirilmediği meselelerine de önem veriliyordu. Sûrlara evler yaptırılmazdı. Yapılmışsa yıktırılırdı.

H. 972 de Tekirdağı kadısına gönderilen hükümden öğreniyoruz ki, oraya bağlı Hor köyünde kiremit işlenip İstanbul'a gönderilmekte imiş, bu kiremitlerin evsafı vesairesi hakkında direktifler verilmektedir.

Devlet kayık ücretlerini bile tayin etmişti. Bir kayık 12 kişiden fazla alamazdı. İstanbul'dan Üsküdar'a geçmek için iki kişi bir akçe vermeli idi. Yine h. 972 tarihli Üsküdar kadısına hitap eden bir hükmü, kayıkçılar üzerine memur edilen Yasaklı Davud'un, Üsküdar ile İstanbul arasında işleyen 40 kayığı intizama sokacağını, fazla adam almamasını sağlayacağını, bu emirlere aykırı hareket edenleri cezalandırmak üzere arz eyleyeceğini bildirmektedir.

Hülâsa, halkın iâşe işlerini tanzim eden devlet, şehrin emniyet ve zabita işlerinin de düzgün olmasına dikkat ediyordu.

EK.

B e l g e l e r II *

Osmanlı devletinin XVI. yüzyıldaki malî müesseseleri ve teşkilâti ile ilgili belgeler Bursa şer'iye sicillerde oldukça bol ve çeşitli olarak mevcuttur. Bunlardan burada nakledeceğimiz on beş kadar belge bu konuda epeyce malzeme sunmakta ve o devir malî tarihimize, orijinal kaynak vasıfları ile, büyük ölçüde bir açıklık ve aydınlatır getirmektedir. Yine çoğu Padişah hükümü ve fermanı suretleri olarak bu defterlere tescil edilmişlerdir. Bursa ve Hüdâvendigâr sancağı bölgesini ilgilendirmekle beraber, İmparatorluğun diğer yerlerinde de benzer teşkilat ve işlemlerin mevcudiyetine delil olabilmekte ve bu konuda genel hükümler için birer kıstas sayılabilmektedirler. Bu belgelerde bahis konusu edilen, mevkufât, hassa beytülmâl, mukataât, haraçlar, gümrük gelirleri v.s. gibi malî mükellefiyetler ile bunların tahsîline memur olan emîn, âmil, ayak-âmili, mültezim ve benzer görevliler hakkında ne büyük titizlikler gösterildiği, Dîvân-ı hümâyûnun devlet menfeatlerini nasıl hassasiyetle takip ettiği görülmektedir.

Belge 16 (Bursa Ş.S. Defter A 52/40, vr. 50, h. 941)

Hüküm sureti, Hüdavendigâr livasına tabi Bursa, Atranos, Kite, Mihalîç, Aydıncık, Gönen, Kepsut ve Kızılca-tuzla kadılıklarındaki

* Bursa şer'iye sicillerinden alınan ve Kanuni Sultan Süleyman devri müesseseleri ve teşkilatına ışık tutan bu belgelerin I. Bölümü «Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya armağan» (Ankara, 1976, sh. 91-112) da yayınlanmıştır.

mekrûfâta (sahiplerinin elinden alınan dirliklerin gelirlerinin hazineye âidiyeti) ve Bursa şehirlerinden başka bahis konusu olan yerdeki hassa beytûlmâlı tahsile emin tayin olunan Mustafa'nın bu vazifeyi görmesinde yardımçı olması konusunda Marmara kadısına gönderilmiştir. Bu emre göre, eski senelerden bakiyye kalan mevkûfâti ve bundan sonra hasıl olacak hassa beytûlmâlı bilirkişi marifetiyle ve dikkatle teftîş edilecek elde edilecek gelirler emin Mustafa tarafından tahsil edilecek, defteri ile ve tasdik olunarak hazineye gönderilecekti. Mâl-i mevkuftan ve hassa beytûlmâlden bir akçenin bile zayı edilmesine ve saklanmasıne göz yumulmayacak idi :

صورة حكم

مُفْحَرُ الْقَضَايَا وَالْحُكُمُ مُعْدَنُ الْفَضْلِ وَالسَّلَامُ مَوْلَانَا مَرْسَمْهُ قَاضِيَّى زَيْدٍ
 فَضْلُهُ تَوْقِيعُ رُفْعَ هَايُونَ وَاصْلُ اُولِيَّحَاقِ مَعْلُومِ اُولَا كَهْ حَالِيَا اشْبُو دَارِنَهُ فَرْمَانُ
 هَايُونَ مُصْطَفِيُّ لَوَاءِ خَدَاوَنْدَكَارَهُ تَابِعُ بُرُوسَهُ وَاطْرَهُ نُوسُ وَكَتَهُ وَمِيَحَالِيَّجُ وَآيَدِنْجَقُ
 وَكُونَانُ وَكَبْسُودُ وَقَزْلَجُهُ طَوْلَهُ قَاضِيَّلَقْلَرَنَهُ وَاقِعُ اُولَانُ مُوقَفَاتَهُ وَنَفْسُ بُرُوسَهُ دَنُ
 غَيْرِي ذَكْرُ اُولَانِ يَرَلَدَهُ وَاقِعُ اُولَانُ خَاصَّهُ بَيْتُ الْمَالِهِ مَكْتُوبُكُ مُوجِبِنِجَهُ اَمِينُ تَعْيِنُ
 اُولَنُوبُ وَالنَّهُ تَذَكِّرُهُ وَيَرِلَيُوبُ كُونَدَرَلَدَى اِيلَهُ اُولَسَهُ بَيُورَدَمَكَهُ حَكْمُ هَايُونَمُ اِيلَهُ
 وَارِدَقَدَهُ ذَدَرُ اُولَانُ قَاضِيَّلَقْلَرَدَهُ سَنِينُ سَابِقَهُ دَنُ باَقِي قَلَانُ مُوقَفَاتَهُ وَمَنْ بَعْدُ
 وَاقِعُ اُولَانُ وَخَاصَّهُ بَيْتُ الْمَالِيِّ اَهْلُ وَقَوْفَ مَعْرِفَتِيَّلِهُ اوْكَاتُ وَجَهَلَةُ تَفْتِيَشُ اِيدُوبُ
 كُورَهُ سَرُّ نَقْدَرُ نَسْنَهُ ثَابَتُ وَظَاهِرُهُ اوْلُورَسَهُ يَقْصُورُ اَمِينُ مَنْبُورَهُ تَحْصِيلُ وَضَبْطُ
 اَتَدْرُوبُ وَهَرْقَرِيَّهُنَكُ وَمَنْرَعَهُنَكُ وَچَفْتَلَكَارُوكُ مَحْصُولُنُ تَحْتَنَهُ فَرَادَا اَمِينُ مَنْبُورَهُ
 دَفَرُ اَتَدْرُوبُ تَامُ اَولَدَقَنْسَكَرَهُ عَادَتُ اوْزَرَهُ مَفْرَدَاتِيِّهُ زِيلَنَهُ حَكَاسِيَّهُنَى يَاَزَدَرُوبُ
 نَشَالِيُوبُ وَحَاصِلُ اُولَانَ آقِچَهُ اِيلَهُ مَهَرَلَيُوبُ اَمِينُ مَنْبُورَهُ خَزانَهُ عَاهَرَهُ يَهُ كُونَدَرَهُ سَرُّ
 وَيَاَزَوَبُ بَلَدَرَهُ سَرُّ وَاقِعُ اُولَانُ خَاصَّهُ بَيْتُ الْمَالِهِ نَقْلِي قَابِلُ وَنَظَارَهُ مَرْغُوبُ اُولَانِي
 عَيْنِيَّلِهِ دَرَكَاهُ مَعْلَامَهُ كُونَدَرَهُ سَرُّ وَمَاعِدَاسِيَ اِندَهُ يَيْنُ الطَّالِبِيَّنُ مَزَادُ اَتَدْرُوبُ هَرْبَرِي
 تَامُ قَرَادَنُ بَلَدَقَنْسَكَرَهُ دَكَرْبَهَاسِيَّلِهِ صَاتَوبُ نَقْدُ اَتَدْرُوبُ وَمَفْرَدَاتِهِ دَفَرُ اَتَدْرُوبُ
 تَامُ اَولَدَقَنْسَكَرَهُ حَاصِلُ اُولَانَ آقِچَهُ دَفَرِيَّلِهِ مَهَرَلَيُوبُ بَلَهُ كُونَدَرَهُ سَرُّ حِينُ تَفْتِيَشَهُ

زياده دقت و اهتمام او زره اولوب مال موقوفدن و خاصه بيت الملادين اراده بر اچه و بر حبه ضایع و کتم اتدرمیه سز محتاج عرض قضیه اولورسه مفصلأً يازوب بلدره سز . بر درلو دخی ائمیه سز شویله بلاسز علامت شریفه اعتماد قلا مز تحریرا فیاليوم السابع عشر من شهر رمضان المبارك من شهور سنہ احدی واربعین و تسعہائے عاقد قسطنطینیه .

Belge 17 (Bursa §.S. deft. A 52/40, var. 20, h. 938 = 1531-2)

Bursa kadısına yazılan bu ferman, Tırhala sancağında Ağrafa hıristiyanlarından (Ivranya köylüleri) bazlarının kendi yerlerinde haraçlarını verdikleri halde, Bursa taraflarına geldiklerinde yavacılıar tutarak tekrar haraç talep etmeleri üzerine vaki olan şikayetleri ile ilgilidir. Bu Padışah hükmüne göre, bu hıristiyan reâyânın kendi yerlerinde haraçlarını verdiklerine dair kadıları tarafından defter sureti verilmiş ve bu kayıtlar Divan-i humâyun'daki (defterdarlık-taki) defterlerle karşılaştırılarak mutabık olduğu anlaşılmış bulunuşası ile kendilerinden yava haracı talep edilmeyecek, eğer alınmışsa iâde edilecek ve yavacılıar tarafından kanuna aykırı olarak incitilmiyeceklerdi :

هذه صورت حكم سلطانى

اقضى قضاة المسلمين اولى ولاة الموحدين معدن الفضل واليقين حجة الحق على
الخلق اجمعين وارث علوم الانبياء والمرسلين المخصوص بعنایت الملك العین مولانا
الحاکم بحرؤسہ بروسه دامت فضایلہ توقيع رفیع هایون واصل اویحاق معلوم او لا که
بوندن اقدم اغراfe کافرلرندن ایورانیه نام قریه کافرلری کلوب یومندہ خراج طاب
ویروب ادا و تسلیم ایده روز حالیا بزی یواجیلر دوتوب ییزدن تکرار خراج طاب
ایدرلر بزه بوبابده زیاده خیف و ظلم ایدرلر دیوب و اندہ بیلرندہ خراج ویردھلرینه
قاضیلرینک امضاسیله صورت دفتر ابراز اتدوکلری اجلدن بوندہ اولان خراج
دفترلریله تطبیق اولنوب موافق بولناغین البرینه تذکرہ ویرلش ایعش حالیا اول

تذكرة كتوروب حكم شريف طلب اندوكاري سيدين بوردون كاكر بو قضيه
 كورولامش ايسه اول دفترده قيد و مقيد اولان كافرلدن يوا خراجين الدرمييه سز
 اكر يوه اقهارين المشلايسه كيرو اليويره سز ديو سابقاً حكم شريف صدفه اوتمش
 ايئش ايله اولسه كيرو بيذه يوجيلر خلاف امر و قانون دخل ايدب انجيدرلن ديو
 اول حكم شريف دركاه معلمه كتوروب تجديد و حذر اوتمشن طلب ايتداكري
 اجلدن بنداخى تجديد ايدوب بوردم ك سابقاً الملونه اولان حكم شريفه عمل
 اوتنوب اكا مغايير بونارى يواجيده و غيريده خلاف امر و قانون دخل و تعرض
 اتدرمييه سز شويله بلاسز وبعد النظر بو حكم شريف قدر توائى اللونه ابا
 ايدوب علامت شريفة اعتقاد فلاسر. تحريراً في اليوم الثالث والعشرون من شهر
 رمضان المبارك من شهور سنة ثمان وثلاثين وتسعمائه

بعقام قسطنطينيه

Belge 18 (Bursa S.S. deft. A 40/45, var. 105, h. 945 = 1538)

Hudavendigâr sancığında bir kısım mukataalara müfettiş olan Midilli kadısı Bilâl-zade ile bu sancaktaki kadılara gönderilen fermana, 1537 Avlonya seferine çıkmadan önce, bir kaç defa hüküm ve emirler gönderilerek, mukataalardan, hassa gelirlerinden toplanmış mevcut paranın derhal hazine-i amireye ırsal edilmesi bildirilmiş ve sefere çıkıldıkten sonra da, ayrıca, hassa mukataaların taksitlerinden birer miktar ve mevkufât, beytülmâl gelirlerinden, Harrambyn ve Kudüs evkafından elde edilecek az çok ne varsa hemen göndermeleri emrolunmuş iken, halâ bir haber olmadığı bildirilmekte, toplanacak bu paraların, hiç bir mazeret ve bahane ileri sürülmeksızın, bir an önce gönderilerek hazineye teslim olunması emrolunmakta idi. Bunların emin ve âmillerin yarar adamları ve hisar erleri ile geciktirilmeden gönderilmesi, kal'alar mevacipleri için ve başka masraflara harcanacağı bahane edilmemesi, bu işleri görmek üzere Bursa bölgesine gönderilen görevli kolların dönmemeleri halinde, ulûfelerinin kesilmesi ile yetinilmeyip, kendilerinde siyaset olunacakları ilâve olunmakta idi (5. Receb. 945 = 7. Kasım. 1538). Bu hükmü Edirne'den gönderilmiş idi.

مفاسخ القضاة والحكام معادن الفضل والكلام لواء خداوند کارده بعض مقاطعاته
 مفتش اولان مدللو قاضیسى مولانا بلال زاده و لواء منبوره قاضیلىرى زبد فضلهم
 توقيع رفيع واصل او لجاق معلوم اولاکى بوندن اقدم بو ييل واقع اولان سفر
 هایونه داخى متوجه اولندىن دفعاتله قوللاروم ايله حکملر کوندريلوب مقاطعاتندن
 و ساير اموال خاصه دن خاضر و موجود نقدر اچملر وار ايسه هيچچ بر آن
 تأخير و توقف ايمیوب خزانه عاصمه کوندرەسز ديو و سفر هایونه متوجه
 اولندىن صکرە كىرو خاصه مقاطعاتك قسطلرى موجبنجه حساب اولنوب هر
 مقاطعنهنڭ قسطنه كورە بىر مقدار اچە تعين اولنوب واندۇغىي موقوفاتىدىن
 و بىتمالدىن و مكە معظمه و مىدىتە منورە و قدس شريف شرفەم الله او قافندىن
 و ساير اموال خاصه دن جزوئى و كلى موجود اولان اچملرى تأخير اتدرعىوب هان
 خزانه عاصمه کوندرەسز ديو دفعاتله احکام شريفەمە قوللاروم اولاغله ارسال اولنوب
 بعض قوللاروم كلوب المارنە وېلىش مكتوبلىر كوزدە مقاطعاتندن و غيرىدىن بىر
 مقدار اچملر جاضر اولوب عن قریب کوندراسە كىركىدر ديو جواب يازلىش ايله
 اولسە اول وقتىدىن بىر خىلى زمان اولوب جوابكىزە كورە اچملر کوندرلىيوب
 تأخير اولندۇغى سېيدىن بوخصوصە معاونت ومعاقب اولمۇھە مستحق اولوب دررسز
 امىدى حاليا خزانه عاصمه اچە كلاسىن اهم مەھاتىن اولندۇغى اجلدىن قوم
 الياس اولاغله معجلاً ارسال اولندى بىوردمك حكم شريفەمە هر قىنى كوزك
 تخت قضاسىنە واروب سىزە ملاقات اولندۇغى كېيى بو دفعە بالذات كىندو نفسكىزە
 مباشرت ايلىيوب مقاطعات امينلرن و عاملىرىن كىتوردوب شىمدىيە دكىن جمع اولنىش
 خاضر و موجود هر بىنىڭ نقدر اچملرى وارسە جىلمەن الوب دركىسە ايدلوب
 و مهرلىيوب بعده هيچچ بر آن و بى ساعت توقف ايمیوب يرار ادمەر و كوز ايله
 و امناتك يرار اداملىيە و يرار حصار اوللىيە بىوجه استعجال دركاه معلمە کوندرەسز
 وبعض مقاطعاتندن و ساير اموال خاصه دن قلاع مواجهلىر يچۈن و ساير مصارفه اچە
 ويراسە كىركىدر ديو قطعا عذر و بهانه اتدرمىيەسز موجود اولان اچملرى ارسال
 ايديكىز و شىمدىيە دك انده حوالە خدمتى يىچۈن واستخدام يىچۈن کوندرلىش

فولارومی دخی المرنده اولان اچه لریله و دفترلریله بر لحظه دورغودمیوب یرار
حصار ارلرین به قوشوب تعجیل علی التعجیل در کاه معلامه کوندره سز والحاصل
بو امر شریفمه امثنا اتیوب هر دایم بواسل اصرلر اولیکلمشدر دیو اهال
ومساهله ایدوب اقچه لر تعجیل ارسال او لنه حق اولورسه سکره عندرکوز قطعا
مقبول اولیوب عزل و رد ایله قولنیوب مستحق عتاب عظیم داخی اولورسز
سز داخی هر ب瑞کوز امر شریفمه امثنا ایلیوب تعجیل مقاطعاتدن اولسون
و موقوفاتدن اولسون بیت الما دن اولان و سایر اموال خاصه دن و اوقادن تخت
قضا کوزده جزوئی و کلی نمقدار نسنه اولنورسه جله سن تعجیل کوندرملش قولاروم تعجیل
اولان و اکرانده حوالات واستیخدام مصلحتی ایچون کوندرملش قولاروم تعجیل
کلیجک اولوررسه علوفه لری قطع اولنق ایله قومیوب سیاست داخی
اولنورلر اکا کوره کلوب کیتمک اردنجه اولالر و اشبیو امر شریفم مذکور قوم
سیزه واروب ارسال ایتدوکی کی صورتن سجلاته قید ایلیوب موجی ایله عمل ایده سز
وقلم نه کونده واردوکن ونه کونده آخر قاضی لفه کستدوکن و تخت قضا کوزده
هر ب瑞کوز نقدر اپه جمع و تحصیل ایلیوب ارسال ایلکوزی یازوب قلومک آلن
ویره سزک معلوم اولا شویلکه کوندرلچک اچه سی او لنه سبب عزل اولور بش
اولاسز شویله بلاسز علامت شریفه اعتماد فلاسز تحریراً قی اليوم الخامس من رجب
سنة خمس واربعین وتسعمائة بمقام ادرنه

Belge 19 (Bursa S.S. deft. A 38/43 var. 94, h. 26 Rebiulahir 945 = 21 Eylül 1538)

İstanbul'da «Yahı gümrügüne» (denizden İstanbul'a gelen eşya-
dan alınan gümruk) ve Mudanya iskelesi gümrüğüne iltizam suretiyle
emin olan İskender, Divan-ı hümayuna giderek şikayette bulun-
muş ve Mudanya iskelesine Tekirdağ (Rodoscuk) taraflarından ve
başka yerlerden getirilen mallardan (meyve, zahire ve demirli mal-
lar) gümruk alındığı evvelce sabit olmuş iken, şimdi bu gibi malları
getiren tâcirlerin, yükseldikleri Tekirdağ ve diğer iskelelerde güm-
ruklerini eminlere verdiklerini ileri sürerek, Mudanya'da gümruk ver-

mekten kaçındıklarını, kendisinin ve Mudanya gümrük gelirinin bundan çok zarar gördüğünü bildirmiştir. Bu şikâyet üzerine durumu incelen Divan-ı hümayun kanun-nâmeye müracaatla şikâyet sahiblerinin haklı olduğunu tesbit etmiş ve bir hükm-i sultânî ile Kite kadışına emir vererek, bu konuda kanun-nâme gereğince hareket edilmesini «derya yüzünden Rodoscuk iskelesinden ve gayri yerlerden Mudanya iskelesine gelen her türlü malda az çok her ne ise gümrüğünü aldırmasını, buna uymayanlar olursa bildirmesini yazmıştır ki, Bursa sicilinde bu fermanın sureti görülmektedir.

صورت حکم سلطانی عن ید موسی الامین مودانیه

قدوة القضاة والحكام معدن الفضل والكلام مولانا كته قاضيبي زيد فضله توقيع رفيع هایون واصل اولیجاق معلوم اولاکه حاليا محروسه استانبولده واقع اولان يالى کمر وکنه مودانیه اسکلهسى کمر وکنه بروجه الترام امین اولان قولم اسکندر درگاه معلماده کلوب قضاط تکفور طاغنه تایب رو دوسیجق اسکله سندن و سایر اسکله لردن میوه جنسنیدن و دمور اسبابنیدن و قبانه متعلق اولان متاعلردن وغيریدن مودانیه اسکله سنہ هر نسکه کلسه قانون اوزره کمر کاری النى کلدوکی مقدمما تفییش اولنوب ثابت و ظاهر اولوب المه حجت ویرلش ایدی شمد کیحالدہ بمض تاجر لر کشوردوکنر متاعلک کمر کنی رو دوسیجقدہ وغيری اسکله لرده امینه ویروب المزه حجت البددرز تکرار کمر کنک ویرمنز دیو تعلل و نزع ایدوب کمر کنک ویرمیوب بو سبب ایله مودانیه کمر وکنه فوق الحد ضرر و زیان اولوب بکا دخی حیف وظلم او لور دیو بلدردی ایله اولسے بو خصوص قانون نامیه مراجعت اولنوب کورولدکده دریا یوزنیدن و قورودن هر نه متاع کاور هان کلدوکی کبی نقدر متاع ایسه نقیر و قطمير دفتر اولنوب اکر دریا یوزنیدن کلش ایسه کمر کنک صاتسون کمر کنک صاتسون قیمت قونلوب کمر ک النه بر لحظه تأخیر اوئنیه دیو مقید بولوندی امدى بیوردم ک حلم وارد قده بو خصوصده قانون نامه موجب نجه عمل ایدوب دریا یوزنیدن رو دوسیجق اسکله سندن و غيری اسکله لردن مودانیه اسکله سنہ کلان میوه جنسنیدن و دمور اسبابنیدن و قبانه متعلق متاعلردن و غيری دن نقیر و قطمير هر نه کاور ایسه قانون

اوزره دروکن الدوره سز قاتون ناميه مخالف دستينه تعلم نزاع اتدرميه سز كه
کمروک محصولنه ضرر و نقصان متتب او ليهه اسلميوب منوع اوليانلى اسلامليه
ومتعارفينك مقدارى ايله يازوب درکاه معلامه عرض ايده سز که صدکه امر شريفه
نوجلهه اولور ايشه ايله ايده سز وبعد النظر بو حكم شريفى امين منبورك النده
ابها ايده سز شويه بالاسز علامت شريفه اعتماد قالاسز تحير را في اليوم السادس
والعشرين شهر ربیع الآخر من شهور سنة خمس و اربعين و تسعماهه بمقام قسطنطينيه
محمد الفقير

**Belge 20 (Bursa S.S. deft. A 38/43 var. 90 (Ramazan 945 = Ocak/
Şubat 1539)**

Bursa kadisi Hasan Çelebi Efendi ile Kite kadisının müstererek arz-nâmeleri sureti bir emr-i sultaninin yerine getirildigini anlatmaktadır : Bu emre göre, Mudanya iskelesinde bağ emini olan yahudi Avraham'in vazife ile bu bacı, 945 Receb ayı başından üç seneye 190.000 akçeye iltizam eden Hüseyin'in kefillerinin ad ve şöhretlerinin sicille kaydolunup arz edilmesi gerekiyordu. İltizam edilen bu paranın 10.000 akçesine Abdal Mehmed mahallesinden Başmakçı Mehmed'le Hüseyin, 10.000 akçesine Kamber mahallesinden Vâlâî (?) Mustafa b. Ahmed, 10.000 akçesine de Timurtaş mahallesinden Bakkal Hüseyin b. Mahmud kefil olmuşlar, sicille kefaletleri kayıt ve tescil edilmişti.

هذه صورت عرض نامة قاضي برسه حسن چلي افندى
مع قاضيء كته برموجب امر سلطانى

غب تقييل العتبه العالية لا زالت عاليه معروض فقير وداعى بالاخلاص بودر که
درکاه کردون مثالدن حکم شريف واجب الاطاعه وارد اولوب مضمون شرف
ارتسامنده اشبو رافع رقة رقیت حسیننک التزامی او زره ماله يرار و کفیل ارک الوب
اسملري و شهر تلري و محله لرى ايله هر بى نعقدر اچيئه کفیل الورايشه سیجهه قید
ایدوب عرض ايده سز ديو بیورلش امثلاً للامر العالى منبور حسین کته قاضى لغنهه

مدانیه معبرنده الترام ایله باج امینی اولان یهودی اورهامت وظیفسی ایله ذکر اولنان باجی سنه خمس و اربعین و تسعهائمه رجی غرسنندن اوچ ییله یوز طقسان بیک اقیه دوتوب و مبلغ مربورک اون بیک اقیه سنه آبدال محمد محله سنندن بشماجی محمد ابن حسین و اون بیک اقیه سنه قبر محله سنندن والائی مصطفی بن احمد و اون بیک اقیه سنه تورطاش محله سنندن بقال حسین بن محمود نام کمسنه لار کفیل اولوب کفالتلری ثبت سجل اولدقدن صکره بخصوص برموجب امر عالی کتب اولنوب عتبه علیه عرض واعلام اولندي باق اسرارأى عالم ارایه منوطدر افتاد دولت وسلطنت هميشه پائينده ولاعه باد برب العباد تحریراً في اليوم الحادى من رمضان المبارك

سنہ ۹۴۵

اضعف العباد حسن الفتیر	من العبد الحقير محمد
المولى بروسه المحروسة	القضى بكته

Belge 21 (Bursa S.S. deft. A 52/40, var. 51. 18 Ramazan 941 = 23 Mart 1535)

Kite, Atranos (Orhaneli), Mihaliç, Aydincik (Edincik), Gönen, Kepsud, Kızılıca-Tuzla kadılarına gönderilen tezkere suretidir. Bu tezkerede, bu kazalardaki mevkufata ve hassa beytülmale emin olan Mustafa'nın Divan-ı hümayuna müracaatle, bazı sipahî ve berat sahiplerinden ölenlerin bilinen varisleri kalmayıp muhallefatlarının kanun gereğince «hassa beytülmale» ait olması gerekirken avâm beytülmâlin tutan âmlin bu gibi mahallefatın 10.000 akçeden azdır diyerek kendisine âit olacağı iddiası ile müdahaleye ve engel olmağa kalkıştığını bildirmiş olduğu belirtilmiş ve «dergâh-ı mualladan berât-ı hümayun ile dirlik tasarruf eyleyen ehl-i berâtın az ve çok her ne ise geri kalan muhallefâti hassa beytülmâale aittir» denilmiştir. Bu kanun ve teamüle göre hareket edilmesi, bu gibi muhallefâtın bu kadılar marifetile zaptedilmesi, satılması gerekenlerin de talipler arasında artırma yoluyle satılıp, elde edilen paranın hazine-i âmireye gönderilmesi, bu hususta veraset davası yapacaklar olursa İstanbul'a gelerek hassa beytülmâl eminine karşı şeriat mahkemesi huzurunda isbat ettikleri takdirde alabilecekleri tasrîh olunmuştur.

هذا صورت تد لره

مفاخر القضاة والحكام معدن الفضائل والكلام اطره نوس وكتنه وميغاليج وآيدنجق وكونان وکبسود وقىزىلجه طوزله قاضيلرى زيد فضلهم تذكره واري بمحق معلوم او لاكە حاليا تحت قضاكه واقع اولان موقوفاته وخاصة بيت المالة امين اولان مصطفى دركاھ معلالىه كاوب بعض سپاهى طاييفسى وساير اهل برات كىسنهلر فوت او لوپ بين الناس ظاهر ومعلوم وارثلى قليليوب مختلفاتلىرى قانون ازره خاصة بيت المالة متوجه اولدقده عوام بيت المالة دوتان عامل اوين بيكىدىن آشىهدور ديو دخل ونزاع ادوب ضبط اتىشكە مانع او لوپلر ديو بلدردى ايله او لسه دركاھ معلادن برات هاييون ايله درلاك تصرف ايلىيان اهل براتك قليل وكثير باقى قلان مختلفاتلىرى خاصه بيت المالة متعلقدر امدى هى بريڭز تحت قضا كىزده اوكتا وجهله تقتىش ادوب كورەسز آنوك كې اهل برات اولان كىسنهلردن فوت او لوپ بين الناس ظاهر ومعلوم وارثلى قليليوب مختلفاتلىرى قانون ازره خاصه بيت المالة اولدقده امين منبوره اولىكان عادت وقانون او زره سېزك معرفتكىز ايله ضبط اندروب وصاتىمىسى لازم اولانلى خزانة عاصمه يه كوندرەسيز شويلا-كە بو بابده وداثت دعواسن ايدر كىسنهلر وارا-يە كلوب دركاھ معلاده خاصه بيت المالة اميىي يوزنه شرعىلە ائيات ايلىكلىرنى نصكرە الار و عوام طاييفسىنك اوين بيك و اوين بيكىدىن زيادە اولان خاصه بيد المالى دخى بعض كىسنهلر مانع اولىق استىلر ديدى امدى عوام بيت المالىندن اوين بيك و دخى زيادە او لوپ قانون قدیم او زره خاصه بيت المالة متوجه او لا تى دخى الند اولان براتي موجبىچە وجە مشروع او زره ضبط اندروب خزانة عاصمه كوندرەسز بو بابده بى وجە و خلاف شرع و قانون كىسيه تعلل و تزاع اندرمىمسز تحرير آف ۱۸ رمضان المبارك سنہ ۹۴۱ محررە الفقیر

**Belge 22 (Bursa S.S. deft. A 38/43 var. 8, Receb 945 = Kasım/
Aralık 1538)**

Sancak âmili Çırak bin Mahmud'un kethüdâsı Yusuf bin Abdül-lah Atranos (Orhaneli) kazasının Gedik-viran köyünde oturan Polad bin Ali adındaki şahistan nefsine kefil istemiş, o da, o köyde oturan Hanife bin Yusuf'u kefil göstermiş, ancak, bu kadının nefsine de Kaşak köyünden Hanife bin İlyas kefil olmuştı ki, arandığı zaman bu kefiller getireceklerdi ve bu kefâlet işi **كفالۃ صحیحۃ شرعیۃ** olarak kabul edilmiş, şahitler belirtilmişti.

وَجْه تَحْرِير حُرُوف بُودَر كَحَالِيَا سَنْجاق عَامِلِي اولان چِرَاق مُحَمَّد كَتَخْدَاسِي
 اولان يُوسف بْن عبد الله اطْرُنُوس قضايَة نَسْنَدَن قَرِيَّة كَدَك وَيَرَانَه سَاكِن اولان
 پَوَادَ بْن عَلَى نَام كَسْنَهْنَك نَفْسَنَدَن كَفِيل طَلَب اندَكَه قَرِيَّة مَذْكُورَه سَاكِنَه
 اولان حَنِيفَه بْن يُوسف كَفِيل اوْلَدِي وَمَذْكُور حَنِيفَه نَك نَفْسَنَه وَقَرِيَّة قَاشَاقَه سَاكِنَه
 اولان حَنِيفَه بْن [بَنْت] اليَاس كَفِيل اوْلَدِي هَر بَارَكَم طَلَب اوْلَنْدَقَه ظَهُورَه كَتُورَه
 كَفَالۃ صحیحۃ شرعیۃ مشتمله عَلَى الامر وَالْقَبُول تَحْرِيرًا فِي سُلْخ رَجَب المَرْجَب
 سَنَه خَمْس وَارْبَعِين وَتَسْعَمَائِه شَهُودُ الْحَال
 عَلَى بْن مُصطفَى وَمُحَمَّد بْن يَحْيَى وَمُحَمَّد چَلَبِي بْن يَحْيَى وَحَرَفُ الْحُرُوف اَحَدُ الْفَقِيرِ
 وَمَصْلِحُ الدِّين خَلِيفَه بْن مُوسَى فَقِيه

**Belge 23 (Bursa S.S. deft. A 40/45 var. 21, Receb 944 = Aralık
1537)**

Hüdavendigâr sancağı kadılarına gönderilen hüküm suretidir. Bu hüküm, daha önce gönderilen emirlerin teyidiidir ve 1537 Avlonya seferi arefesinde hazineye lâzım olan paraların bir an önce toplatılıp gönderilmesini emretmektedir. Bu bölgedeki mukataaların emînleri Nevruz (21 Mart) dan önce tahsil ettikleri paralarla ve muhasebe müfredât defterleri ile birlikte dergâh-i muallâya gelmelidirler. Her birinin hesapları müfredat defterinden veya sicille geçmiş olanları yerli yerinden görülüp aldıkları ve teslim ettikleri, gerekli masraf-ları ve geri kalan para iyiden iyiye anlaşılacak, borçların üzerinde

yahut kendi zimmetlerinde bulunanlar da istenerek eksiksiz tahsil edilecek, satılması gereken ve ambarlarda bulunan hububat rayic fiyatla satılıp paraya çevrilecek, defterler tasdik edilecek ve hepsi birden bu eminler ile nevruzda İstanbul'da bulunacak, teslimatlarını yapacaklardır. Bu arada, bir akçe ve bir habbenin zâyi edilmemesi, tâhvili tamam olan âmlinin zimmetinde kalan borçlarının talep edilmesi, ödeyemedikleri takdirde esyalarının sattırılarak ve malına kefil olanlardan tahsil edilmesi cihetine gidilmesi, hulasa bu işe çok önem verilmesi, bu zamanın başka zamana kıyas edilmemesi ilâve olunmakta idi.

صورة الحكم الشريف المستطاب

مفاخر القضاة والحكام معدن الفضل والكلام خداوندكار سنیجانی قاضیلری
 زید فضلهم توقيع رفیع هایيون واصل اوییجاق معلوم اولاکه بوندن اقدم خزانه عاصمه اچه کلک لازم اولماگین تحت قضاکزده واقع اولان مقاطعاتک هر برندن برو مقدار اچه تعیین اولنوب تحصیلی ایچون احکام شریفه ایله قوللرم کوندرلشیدی ایله اولسه اول وقتین برو بر دفعه جزوئی اچه کلوب بعده خیلی مدت اولوب بر اچه کلکیوب و حالیا نوروز قریب اولوب ذکر اولان مقاطعات امینلری نوروزدن مقدم حاصل اولان اچه لریله و محاسبه و مفردات دفترلیه درکاه معلامه کلک لازم اویلشدیر امدى بیوردم که حکم شریفم واردوغی کی بر آن تأخیر اتیمیوب کوره سز مقدمات تعیین اولننان اچه لر درکاه معلامه ارسال اویتماش بولنرسه بروجه استعمال امرسابقم موجنیجه تحصیل ایدوب کوره سز ویازب بلدره سز وذکر اولان امینلرن و کاتبلرن و سایر مباشرلری نوروزدن مقدم دفترلیله کتوردب هربرینک ابتداء مباشر تندن عادت اوزره مفراداتی دفترندن و سجله اولانی یلو یرلرندن حسابن کورب مقبوضاتن و تسليمان و خرج معقولن و باقیسینی اصلیله معلوم ایدنوب ظاهر اولان باقیسی اکر ذم نوسدهدر و اکر کندوده و غیردهدر بر آن مجال ویرمیوب طلب ایدوب بیقصور تحصیل اتدردب و صاتلامی لازم در انبار غلات وارایسه زح روزی اوزره صاتوب نقد اتدرروب تمام اولدقدن صکره هربرینک عادت اوزره مفرداتی

دفترینک ذیلنه محاسبه‌سن یازدروب نشانلیوب جلد اندروب حاصل اولان اچه‌لریله
مهرلیوب بلا تأخیر ذکر اولان امینلر ایله کوندره‌سز که کلوب نوروزده درکاه
معلامه حاضر بولنوب اچه‌لرن تسلیم ایدوب حسابلرک عرض ایده‌لر نوروزدن
بر کون تجاوز او لمق جایز ده کولدر البته نوروزدن مقدم کوندره‌سز و ذکر اولان
امینلر کلوب حسابلرک عرض ایدوب کیرو اول جانبه وارنجیا دکن انه مصلحتنران
خالی قودرمیوب سیزک معرفتکن ایله و کندولر معرفتیله یرلرنه یرار و معتمد
کمسنلر تعین ایدوب واقع اولان مخصوصی ضبط اندروب بر اچه و بر جه ضایع
و کتم اندرمیسز و تحویلی تمام اولان عاملوک دخی ذمترنده باقی قلان بورجلرن
طلب ایدب یقیان رزقلرندن و اسیابلردنن صاتدروب و کفیل بالمال لرندن
تحصیل اندره‌سز سی ایدوب علاقه‌لرین بو دفعه بالکایه قطع ایدوب یرلرنه
اه مال اطلاق اولنور نسته‌لرن قومیسز عاجز اولنلری محفوظ و مقید حواله‌لرنه
و یاحد یرار و کفایت قدری حصار ارلرنه قوشوب درکاه معلامه کوندره‌سز حبس
اولنه‌لر و تحویلی تمام اولان مقاطعاتی بر ان خالی و موقف قومیوب بین الطالبین
هزاد اندروب یرار و مالدار عامللر بولوب سی ایدوب اولکی قسطلندن زیاده ایله
صاتوب و ضرر ماله یرار و مالدار و کفایت قدری کفیل‌لرن الوب ثبت سجل اندروب
وصورت مقاطعه سجلاتدن عامللرک و کفیل‌لرینک اسلام‌لیله و شهر تربیله صحیح اخراج
اندروب نشانلیوب به کوندره‌سز و یازوب بلدره‌سز که بونده مقاطعه دفتریله اول وجه
اوzerه قید اولنه اما مفلسه و مدیونه ایش ویرلوب ماله ضرر متتب اولمقدن حذر
ایده‌سز و تحت قضاکنده خاصه مقاطعاتدن غیری موقعاتدن و خاصه بیت‌المالدن
وسایر اموال متفرق‌دن نقدر اچه حاصل اولمش ایسه آنیدانجی دفتریله مهرلیوب
امینلر ایله به کوندره‌سز و یازوب بلدره‌سز اولبایده دخی مال‌لدن بر اچه و بر جه
ضایع اندرمیسز وبالجمله مالم بابنده هر خصوصیه کالیله وقوف و اطلاع تحصیل
ایلیه‌سز که انشالله نوروزده بعض مهاتله درکاه معلامه‌لله‌سه کوز کر کدر اول معنیده
کلوب مفصل و مشروح باب سعادت ما به عرض ایده‌سز بو زمانی سایر اوقاته
قياس ایلیوب اهمالکن سبی ایله ماله ضرر اولمقدن حذر ایده‌سز شویله بلاسز

علامت شریفه اعتماد فلاسز تحریرا فی اليوم السادس شهر رجب المرجب لسنہ اربع
وأربعین و تسعہائه
بمقام قسطنطینیہ

**Belge 24 (Bursa §.S. deft. 40/45 var. 213, Zilkade 943 = Nisan/
Mayıs 1537)**

Kite kadısı ile diğer Anadolu kadılarına gönderilen hükm-i şerif suretidir. Nikola adında bir zimmî Divan-ı hümâyuna müracaat ederek, kendisinin ve bazı yoldaşlarının Ağrıboz kazasından olduklarını, ticaret (rençberlik) için Anadolu'ya, Kite kazasına geldiklerini, yava haracı âmili Çırak (Çırak bin Mahmud) ile nâib Ahmed'in «siz yava kâfirlerisiniz» diyerek kendilerinden gayri kanunî bir çok paralarını aldıklarını, halbuki yava harcının İstanbul'da ve diğer yerlerde adam başına 32 akçe olduğunu, ashında haraçlarını her yıl, tutulan deftere göre, yurtlarında verdiklerini, kendilerine çok zulüm ve haksızlık yapıldığını şikayet yollu bildirmiştir ki, buna göre, bu kadıların sorunu iyice inceleyerek, ellerindeki, süresi henüz dolmamış, temessükleri varsa haksız olarak yava harci alınmaması, alınmışların da geri verilmesi, kanunun belirtiğinden bir akçe fazla alınmasına müsaade edilmemesi emrolunmakta idi.

هذه صورة الحكم الشريف

مفاخر القضاة والحكام معدن الفضائل والكلام كنته وساير اناطولى قاضيرى
دام فضلهم وفيع رفيع هايون واصل اولى ياق معلوم او لا که حاليا نيقوله نام ذمى
درکاه معلامه کلوب بن بعض يولداشليه قضاۓ اغري بوزدن اولوب واروب اناطوليده
قضاۓ کتهده رنجبرملک ايدرز قضاۓ منبورده یوه خراجن دوتان عامل چراق
ونایب احمد سیز یوه کفره مسز دیو بیزی دوتوب قانوندن زیاده خیلی اچه من الوب
تعدی ايلدی باوجود یوه خراجن استانبولده وغيری یرلدە هر فردن اتوز اکیشر
اقچه النور و بزم خراجن یرومندە هر ییل دفتر موجبنجه ویروب ادا ايدرز بو
بابده بیزه حیف اولمش در دیو بلدردی ایله او لسه بیوردم که حکم شریفم ایله قلوم
چاووش احمد واردقده اوکات وجھله تفتیش ايدوپ کوره مسز فی الواقع منبورلر قضا

من بوره دن وارب اول يرده التى اي مقدارى متوالى ومستمر سا دن ومتمكن او لميوب
 يرلرنه خراجلرن ويردكارين اللرنده بر يلدن بروده ويرلسن تمسكلرى وارسه اول
 قديرجه من بورلردن بي وجه يوه خراجن الدرميەسز شويликه بي وجه نسنه لرن
 المشـل ايسه بعد الشـبوت حـكم ايدوب بيقصـورـكـرو الـيوـيرـهـسـزـ برـ درـلوـ دـاخـىـ اـتـيمـيـهـسـزـ
 وشـويـلـكـهـ منـ بـورـلـرـدـنـ قـانـونـ اوـزـدـهـ يـوهـ خـراـجـنـ متـوـجـهـ اوـلـورـسـهـ قـانـونـ اوـزـرـهـ اوـتـوزـ
 اـكـيـشـرـ اـچـهـ يـوهـ خـراـجـنـ حـكـمـ اـيـدـوبـ الدـرـمـيـهـسـزـ قـانـونـدـنـ زـيـادـهـ برـ اـچـهـلـرـنـ الدرـمـيـهـسـزـ
 اـسـلمـزـلـرـسـهـ حـقـلـرـنـدـنـ كـلاـسـزـ شـويـلـهـ بلاـسـنـ عـلامـتـ شـريـفـهـ اـعـتـادـ قـلاـسـزـ تـحرـيرـاـ
 فيـ الـيـومـ الثـانـيـ عـشـرـ شـهـرـ ذـيـ القـعـدـهـ منـ شـهـورـ سـنـهـ ثـلـاثـ وـارـبعـينـ وـتسـعـهـائـهـ
 عـقـامـ قـسـطـنـطـنـيـهـ

**Belge 25 (Bursa S.S. deft. A 38/43 var. 109, Ramazan 939 = Mart/
 Nisan 1533)**

Bursa ve Kite kadılarına gönderilen ferman yine âmil Çirak ve yava kafirlerinden alınacak haraç ile ilgilidir. Âmil Çirak Divan-ı hümayuna baş vurarak, kendisinin Kite kazasındaki yava kafirlerin, ermenilerin, azad edilenlerin haracını ve beytülmâl gelirlerini mukataaya tuttuğunu, halbuki bazı «ayak âmillerinin ise, kendi bölgesindeki yava kafirlerinden bir miktar para alarak ellerine, haraçlarının alındığına dair sahne (telbis) tezkereler verdiklerini, bunun ise kendisine zararlı olduğunu bildirmiş, ayrıca, bir kısım hıristiyan reâyadan yava haracı talep edildiğinde, bunların Rumeli, Midilli, Sa-kız ve Vidin gibi yerlerden geldik diye cevap verdiklerini, zimmetlerinde üçer yıllık haraçları bulduğunu, ellerinde senet niteliğinde gerçek temessüklerinin bile görülemediğini, öte yandan, bir kısım selâtîn evkâfi topraklarında yava kafirler ile azad edilenlerin ölüklülerini, bilinen varisleri olmamakla beytülmâllerinin kanuna göre kendisine ait iken mütevellilerin buna müdahale ettiklerini ve daha bazı şikâyetlerini de açıklamıştı. Bu durum karşısında, bu kadıların, bu hüküm gereğini yerine getirmeleri, uydurma oldukları iddia olunan tezkereleri getirerek incelemeleri ve hâkin meydana çıkarılarak adaleti uygulamaları, suçları cezalandırmaları emrolunmaktadır.

اقضى قضاة المسلمين اولى ولاة الموحدين معدن الفضل واليدين حجة الحق على الخلق اجمعين وارث علوم الانبياء والمرسلين مولانا الحكم المحسنة بروسه زيدت فضائله وقدوة القضاة والحكام معدن الفضل والكلام مولانا كتبه قضائى دام فضله توقيع رفيع هايون واصل اوليجاق معلوم اولاكم حاليا چراق نام عامد، درکاه معلممه کلوب قضاكه ده اولان يوا کافرلوك ارمئيلوك وازاده لوك خراجن وبيت المالي مقاطعه يه طوتارم بعض اياق عامللري الموب بنوم طبراغمده واقع اولان يوا کافرلوك ببر مقدار اچهرين الوب خراجلرين الدق ديو الاربيه تلبيس تذكرة ويررلر اول اجلدن بکا ضرر اولور وبعض کافرلدن دخني يوا خراجي طلب اولندقده بعض روم ايليدن ومدللودن وکمي ساقردن وویدندن کلدىك ديو جواب ويررلر ذمتلرنده اوچر يلاق خراج وارددر الالرنده سند اولور صحيح تمسکلري داخني يوقدر وبعض اوقف سلاطين طبراغنده يوا کافرلر و ازاده مرد وفوت اولوب ظاهر و معلوم وارثارى اولیوب بيت المالي لري قانون اوزره بنم قسطمه متوجه ايکن متوليل زاع ايروب دخل اندرمنز و خراجن دخني الدرمنز با وجود ولايت دفترنده کندولره حامل قيد دکادر و درکاه معلا قوللارنده وغيردن بعض کسنهر يوا کافرلر قوللانورلر خراجلري طلب اولندقده مانع اولوب خراجلرين الدرمنز ديو بلدردى ايله اوسيه بيوردم ک حکم هايون واردقده ذكر اولان يوا کافرلوك اللرنده اولان تلبيس تذکرلري کتوردب کورمسز شويلكي تلبيس ايودى ظاهر اولورسے کيملدن الميش لر ايسيه حقيقته معلوم ايذنب انوك کي لوك حکم ومنها حقلنندن کاورمسز و روم ايليدن ومدللودن و ساقردن و غيرونوزدين کفره داخني کتوردب کورمسز شويله ک خراجکنداز ذمييلدن اولنلرلوك اللرنده خراجلرين ويردکلنده بر يلدن بروده ويرلش صحيح تمسکلري وارايسيه فيها والا قانون اوزره يوا خراجن الدورمسز ووقفه سربست کندو رعایاسی بيت المالي در کرکدرکي کورمسز شويله ک يوا کافرلدن وقف طبراغنده مرد اویاش کسنهر وارايسيه ک مخالفاتلري بيت الماك اویاش اولا انوك کيلری دخني يوا عاملنه حکم ايروب الدرمسز محتاج عرض اولاني يازوب بلدرمسز بر درلو دخني اتكيسز شويله بلاسز و يوا کافرلوك خراجي خصوصنه

مانع اولان نسنه لرى اسمىل يله يازوب بلدره سر شويله بلاسز علامت شريفه
اعتماد فلاسر تحريرا في اليوم الرابع والعشرين من شهر رمضان المبارك سنة تسع
وثلاثين وتسعمائه بمقام قسطنطينيه

Belge 26 (Bursa S.S. deft. A 39/4 var. 12, 949-950 = 1542-1543)

Hassa mukataât âmillerinin saray çavuş ve kapıçilarına (atebe-i ulyâ çavuş ve bevâblarına) vermeleri gereken resim ve âidâti toplamağa memur kapıcı İsmail bin Abdullah Bursa mahkemesinde kadı huzurunda ikrar etmiştir ki, Bursa ipek mizanını üç yıl için mukataaya tutan yahudi Kemâl adındaki âmlinin (resm-i çavuşân ve bevâban» âidatından bin akçeyi bu mukataaya (harîr mîzâni mukataası) emin olan Simon Bey elinden almış ve emir gereğince ilgili çavuş ve kapıçilara ulaştıracagını bildirmiştir ve emin Simon Bey de bu ikrârı tasdik ederek, gereğinde hüccet yerine geçmek üzere, tescil olunmuştur.

عتبة عليا چاوشلر و بوابلرینه خاصه مقاطعات عامللرندن عايد اولان رسومى جمع
ایلکه مأمور اولان قپوجى اسماعيل بن عبدالله نام كىنه مجلس شرعه كلوب اقرار
واعتراف ادوب محروسة برسهده واقع اولان حرير ميزاتى اوچ يله مقاطعهه طوتان
يهودى كمال نام عاملك رسم چاوشان و بواباندن ميزان مسborه امين اولان حامل الكتاب
قدوة الاقران سنان بك يدندن بك اچه الوب قبض ايالدم كه اسر على موجبنجه
طايشه مذكوره يه ايصال ايليم ددكته امين مذكور مقر منبورى جميع ما اقر بهده
تصديق ايالد كدنسكره طايى ايله بو وشيقه كتب اولنوب يدنه وقت حاجته احتاج
ايده .

Belge 27 (Bursa S.S. deft. A 38/43 var. 85, 8 Rebiülevvel 945 = 4. Agustos 1538)

Gemlik mukataasi ile ilgili bir tescildir : Kite kazasına bağlı
Gemlik köyünde ber-vech-i iltizam subası olan Hacı Behram bin Ab-

dullah, Bursa'da Sarraf Bâli mahallesinde oturan Mustafa bin Ferhad ile birlikte mahkemeye, kâdi huzuruna gelmiş ve Behram söyle konuşmuştu : Bundan önce Gemlik köyünün, iki büyük sene için (iki yıl altı ay tamam olunca dek), bâdihavasını 15500 akçeye Mehmed adında birine vermiştim; Mehmed'in yılının tamam olmasına on ay kala, şimdi, 945 senesi Rebiülevveli ibtidasından bu on ay tamam oluncaya kadar zaman için Mustafa bin Ferhad, Mehmed'in geri kalan taksidine 500 akçe eklemekte ve her üç ayda taksitlerini ödemek şartını kabul etmektedir. Bu keyfiyeti Mustafa'da tasdik edince ve malin zararı ile nefsine aynı mahalleden Veli bin Mehmed ile Fatma bin Veli'yi kefil gösterince, bu talep şahitler huzurunda tescil olundu. Ancak, iki gün sonra, bu mukataanın geri kalanı için, Mustafa bin Ferhad'dan 500 akçe daha fazlaya kabûl ve taahhüt eden Bursa'da Kazaz-oğlu mahallesinde oturan Ahmed bin Hacı Ahmed ortaya çıkınca bu da zarar-ı mâle Narlu mahallesinden Mahmud bin Hacı Mehmed ve Mustafa bin Hacı Satılmış'ı kefil gösterince bu hâdisse bu sicille şahitler huzurunda tescil edildi.

مقاطعه كيلايك [Gemlik ?]

وجه تحرير حروف بودر كه حايانكه قضاسهه تابع قريه كيلايكده بروجه التزام ايله
صوابش اولان حاجي بهرام بن عبدالله محروسه برسهه صراف بالى محله سنه
سا دن اولان مصطفى بن فرهاد ايله مجلس شرع شريه حاضران اولوب مذكور
بهرام اعتراف ايوب ديديكي بوندن اول قريه كيلايكى اكى ييل آتى آتى تمام اولنجهيدك
اون بش بيك يوز آچقىه محمده قريه مذكوره نك بادهواسى كيرايه مقاطعهه ويرمشدم
مذكور محمدك ييل تمام اولغه اون آتى قلوب اشبو سنه خمس واربعين وتسعمائه
ربع الاول غرم سندن اون آتى تمام اولنجهيدك مذكور محمدوك يوم القسط او زره
مذكور مصطفى بش يوز اقچه دخى زياده ادوه اوج آيده بر يوم القسط ويرمك او زره
ديك مذكور مصطفى دخى مقر مذكورى وجهاه تصدقى اندرگدن صكره ضرر ماله
و نفسه محله مذكورده ساكن اولان ولبن محمد وفاطمه بنت ولی كفيل اولوب
بالطلب ثبت اولندي في ٦ ربيع الاول سنه ٩٤٥ شهود الحال حاجى بن نصوح وجزه
بن يعقوب محمد چلى بن مولانا يخشى ومحرر الحروف احمد الفقير و بعده مذكور

مصطفى ث اوزرینه محروسه بورسده فراز اوغل محله سنه ساكن اولان احمد بن حاجي محمد بشن يوز آفجه زياده ايوب نارلو محله سنه ساكن اولان محمود بن حاجي محمد ومصطفى بن حاجي صتلمش ضرر ماله كفيل اوlobe مذكور حاجي بيرام (بهرام) بن عبدالله طلبيله ثبت دفتر اولندى تحريرا في ٨ ربیع الاول سنه ٩٤٥ الحضر يعقوب بن حزره و محرو الحروف احمد پيرى بن على و فريد بن صتلمش وغيرهم من الحاضرين

Belge 28 (Bursa Ş.S. Deft. A. 38/43 var. 39 (6 Muharrem 948, 2. Mayıs. 1544)

Kite ve Atranos (Orhaneli) mukataasi ile ilgili bir tescil. Hü davendigâr sancak beyi olan Bâli beyin voyvodasi Ferruh bin Abdullah, kadi huzurunda Çirak bin Mahmud hazır olduğu halde, 948 Muharremi ibtidasından bir yıl için sancakbeyine ait olan Kite ve Atranos kadılıklarındaki resm-i arûsâne, bâd-ı hava vergileri ile Bursa kazasında bulunan ve Vâsil (واصل) çiftliği adıyla meşhur olan çiftlik gelirlerini 20.000 akçeye Çirak'a mukataaya verdiği bildirmiştir, bu ikrarı Çirak'ta tasdik eylemiş, zararı ve nefsi için Hacı Ya'kub mahallesinden Sefer bin İbrahim ve Pîri bin Kemâl, Selçuk Hatun mahallesinden Ali bin Ahmed ve Galle Pazari civarında oturan İbrahim bin Ali'yi kefil göstermiş, keyfiyet şahitler huzurunda tescil edilmiştir.

مقاطعة كته واطرنوس

وجه تحرير سجل بودركه حاليا خداوندكار سنجاغى بى اولان باى بکوك دام اقبالهانك ويودهسى اولان فخر الاقران فرح بن عبدالله جراق بن محمود موا- جبهه سنه مجلس شرع شريفه اقرار و اعتراف ايوب ديدكه اشبو سنه ثمان واربعين و تسعهائه حرم المرام غره سندن بر ييل تمام اولنچي يهدك منزبور بك حضرتاريته عايد اولان كته واطرنوس قاضيقلر زنده واقع اولان رسم عرسانه وساير بادهوا وبونلردن غيرى محروسه بروسه قضاسنه واقع اولان واصل چفتلىكى

دیگله معروف اولان چفتلکوک مخصوصانی یکرمی بیک اقجه یه اولیکلان عادت او زره مقاطعه یه ویردم دیجک منبور چراق دخی قبول و تصدیق اندکدن صکره ضرر ماله و نفسنه حاجی یعقوب محله سندن سفر بن ابر هیم و پیری بن کمال و سلچک خاتون محله سندن علی بن احمد و غله باز (ار) ی قربنده ساکن اولان ابراهیم بن علی کفیل بالمال اولدقلنند نصرکره قضیه علی و قوعه بالطلب تسجیل اولنده تحریرا قی ۶ محرم الحرام سنہ ثمان و اربعین و تسعہائے شهود الحال .
محمد بن علی الامام و عیسیٰ بن یوسف و جعفر الطیاط ومصطفیٰ بن علی وغیرهم من الحاضرین .

Belge 29 (Bursa §.S. deft. A. 39/44 var. 70 (H. 949-950 = 1542-1543)

Bursa'da a'la, evsat ve edna hesabı ile avarız hanelerinden 70'er akçe alınması hususunda gulâm-ı Padışahî Seydî Bey ile gönderilen hükm-i şerif gereğince ve Seydî Bey ile ehl-i vukuf marifetiyile yapılan araştırmada, Bursa kadılık bölgesinde 3246 avarız hanesi bulunduğu anlaşılmış, her birinden 70 akçe hesabıyle 227.220 akçe tahlil olunmuş, yine aynı emre göre bu kadılık bölgesinden toplanan 150 azeb için yiyecek ve silâh karşılığında 45560 akçe ve cebehane için tutulan 219 devenin günüluğu 8 akçeden bir aylık kirasına da 52560 akçe harcadıktan sonra geri kalan 129134 bir keseye konup mühürlenerek müfredat ve icmâl defterleri ile birlikte Seydî Bey ve nâib Sâdi ile Âsitane'ye gönderilmişti.

قضای بروسدہ اعلیٰ واوسط وادی حسابی او زره خانہ عوارضن ھر خانہ دن یتھش اقجه الحق ایچون فحر الامائل والاقران غلام پادشاهی سیدی بک ایله حکم شریف جهانگطاع وارد او لمغین امتنالاً للاص العالی منبوره سیدی بک مباشرتی ایله و اهل وقوف معرفتله بروجه اهتمام تفتیش و تفوض اولنده قده قضاۓ منبوره دن ۳۲۴۶ عدد خانہ عوارض ظاهر اولوب ذکر اولان خانہ لردن اعلیٰ واوسط وادی حسابی او زره ھر خانہ یه یتھش اقجه حسابی او زره اکی گره یوز بیک دخی یکرم

يىدى بىك الشيوخ يكىرم اقچه تحصيل اولنوب مبلغ معدوددن برموجب امر عالى قضاىء من بوردن اخراج اولنان يوز اللى نفر عن به بر مقتضاي حكم هاينون علوفه وسلام بها ايچون قرق بىك بشيوخ يكىرىمى اتى اقچه ويرلوب ودىخى جىبه خائىه عامره ايچون كىرا دوملى طوتلوب هر دوه باشنه يومى سكزىر اقچه كىرا حسابى او زرە بىر آيلق كىرالرى ويرملك ايچون حكم جهانمطاع وارد اولمعين آلتىيوز اون طقوز رأس دوه طوتلوب بىر آيلق كىرالرى ايچون اللى اكى بىك بشيوخ اقچه ويرلوب باق يوزبىك دخى يكىرىمى طقوز بىك يوز او توزدرت اقچه قلوب در كىسىه اولنوب مهرلنوب و خانه عوارض دخى مفردات واجمال دفترلىرى ايله مهرلنوب مبارك ذى الحجه تك اون آلتىنجى كونىنده فيخر الامائل سيدى بىك و نايىز اولان سعدى ايله آستان كردون اقتداره ارسال اولندى .

Belge 30 (Bursa S.S. A. 38/43 var. 109; 15 Şevvâl 944 = 17. Mart 1538)

Kite kadisina gönderilen hükm-i serif suretidir. Bu emirde, bazı keferenin Divan-ı hümayuna baş vurarak Midilli adası haraç-güzaralarından olup, her yıl haraçlarını memleketlerinde ödediklerini, çalışmak ve ticaret (rençberlik) maksadıyla her sene gemileriyle Mundanya iskelesine geldiklerinde yava haracını tutan âmillerin, kanuna aykırı olarak, tekrar yava haracı alarak zulum yaptıklarını bildirdikleri belirtilmiş, bunun gereğinin yapılması, yani, yava âmilleri ile bunları karşılaştırıp meseleyi incelemeleri, eğer dedikleri gibi ise, tekrar yava haracını aldırmamaları lüzumu anlatılmıştır.

هذه صورت حكم شريف برای خراج قدوة القضاة والحكام معدن الفضائل والكلام مولاتا كته قاضىسى زيد فضلته توقيع وفique هاينون واصل او ليجاق معلوم او لا كه حاليا بعض گفره در كاه معلايه كلوب جزيره مدللو خراجكىذارلىزندن اولوب هر ييل خراججز يرمزده ادا ايلدوكىزدن صكره رنجبرلاك ايلىك ايچون مودانىه اسكله سننه كىلر ايله واردو غمزده يوا خراجن دوتان عامللىر بزى دوتوب تكرار

بزدن يوا خراجن آلوب زياده حيف و ظلم ايذرلر ديو بلدردى امدى كركىرى
يوا عاملارى ايله بونلى برابر ايذوب تفتيش ايذوب كورمسز في الواقع ديدىكى كېيى
اولوب جزيره مدللو خراجكىدارلىزندن اولوب سال بسال خراجلىرىن اندە مدللووده
ادا ايدە كىلدوكلىرى تابت و ظاهره اوپورسە خلاف شرع تىكارار يوا خراجن الدرمىمىسىز
شويله بلاسز علامت شرييھه اعتماد قلاسز تحريرا في اليوم الخامس عشر شهر
شوال سنه اربع و اربعين و تسعهائىه .

عقام قسطنطينيه

Belge 31 (Bursa S.S. deft. A. 36/39 var. 10, (Sevvâl 939 = Nisan-Mayis. 1533)

Bursa kadisina hükm-i şerif suretidir. Bursa kazası sakinlerinden Mahmud ve Hamza adındaki kimseler Divan-ı hümayuna arzu-hâl sunarak Akbiyik oğullarından Nasrullah ve Abdullah adındaki kimselerin kendilerini «siz müteveffâ Akbiyik zaviyesinin vakif kularının oğullarınız, gelin hizmet edin» diye incittiklerini, halbuki babalarının bu zaviye vakfiyesinde ve defter-i hâkanîde vakfiyet üzere kayith olmadığını bildirmişlerdi; gönderilen hükmde ise meselenin, tetkik edilerek, tarafları karşılaştırıp vakfiyeye bakılması, hadise arzolunduğu gibi ise menedilmesi ve tekrar şikâyete meydan verilmemesi lüzumu belirtilmekte, arza muhtaç bir şey varsa bildirilmesi emrolunmakta idi.

(مولانا ابوالسعود بن المرحوم مولانا الشیخ محمد افف)

صورت حکم پادشاهی

اقضى قضاة المسلمين اولى ولاة الموحدين معدن النضل واليقين حجة الحق على
الخلق اجمعين ووارث علوم الانبياء والمرسلين المخصوص بعنایت الملك المعین مولانا
بروسيه قاضىسى دامت فصايىه توقيع رفيع هايون واصل اولى حاقد معلوم اولا كه
شىد كىحالد دارندكان فرمان شريف تحت قضاكتزدن محمود و حجزه نام كىسنلر

در کاه معلمه کلوب عرض حال ایدوب اق بیق او غلرندن نصرالله و عبدالله نام
کمسنهاiren سز متوفی اق بیق زاویه سنک وقف قولرینک او غلاری سز کلک خدمت
ایدک دیو بزی بی وجہ ایخیدب حیف ایدرلر با وجودکی ببالرمن و بن متوفای
من بورک وقف نامه سنده و دفتر خاقانی ده و قفت او زره مقید دکلوز دیو بلد ردیلر ایله
اولسه بیوردمکه بو قضیه بوندن اول بر دفعه شرع الله صور لوب فصل اولش ایسه
حالی او زره ایده سز و الا خصایی برابر ایدوب بر موجب شرع قدیم و دفتر خاقانی
تفیش و تفحص ایدوب کوره سز و وقف نامه دخی نظر ایده سز قضیه عرض
اولندوغی کبی ایسه که قتوکد تمام ظاهر و معلوم اولا حکم ایدوب مذکورلری منع
ودفع ایده سز من بعد دخی دخل اتدرمیه سز منوع اولش لر ایسه عرض ایده سز
تکرار شکایته کلک ایلیاسز و تزویردن و تلبیسدن و تهود زوردن حذر ایده سز
قضیه ده مدخلی اولیانی دخل ایتدرمیاسز تمرد ایدنی و محتاج عرض اولانی باز
بلدره سز امر هایونه امثال ایدوب علامت شریفه اعتماد ایده سز تحریر آف اوایل
شوال سنه تسع و ثلثین و تسعمانه

بعقام قسطنطینیه

**Belge 32 (Bursa §.S. deft. A. 52/40; var. 18; Cemaziyülahir. 941 =
Aralık. 1534)**

Bursa kadısı Davud bin Kemal tarafından yapılmış bir tescil olup, Bursa'da hassa harç-emini olan Hacı Ferhat Bey bin Abdurrahman'ın Çırak bin Mahmud adındaki adama bazı köylerin gelirlerini üç seneliğine 65.000 akça mukataaya verdiği tesbit etmektedir. Hacı Ferhad Bey'in ifadesine göre eskiden sancak beyleri tasarrufunda olan, sonra evkaf görevlileri marifetyle idare edilen ve daha sonra ise hükm-i şerif ile hassa-i hümâyun için zaptolunan Yıldırım Bayezid evkafından Direkli, Gemlik, Söbeki (سک) köylerinin, sultaniye evkafından Erdek, I. Murad evkafından ise Mudanya, Kurşunlu köylerinin örfî vergileri, cerîmeleri ve bâdihavası ile diğer bid'at resimleri hicri 940 Muharremi başından itibaren üç seneliğine 65.000 akçe rayiç fiatla Çırak bin Mahmud'a mukataaya verilmistīr ki, o da her sene taksitlerini ödeyecekti, nefsine kefil

olarak da Hacı Yakub mahallesinden Veli bin Urdı, Fethi bin Mehmed, Lütfi bin Mehmed adındaki kimseleri göstermişti. Mahmud ile kefilleri kabul ve tasdik etmelerine de Muhzır Muhiddin Kethüdâ ile Mahmud Çelebi ve Mehmed Çelebi Şahid olmuşlardı.

الذين كاد كر والسان على ما سطر حرمه افقر الورى داود بن كمال المولى
بروفه المحرسه

تحریر کتاب مرعی الخطاب بود که محروسة بروشه خاصه خراج امینی اولان
فخر الامثل والاقران حاجی فرهاد بک بن عبدالرحمن مجلس شرع شریفه حاضر
اولب تقریر کلام وبسط صرام ایدب سابقا سنیحاق بکلری تصریفه اولب صکردن
اوقاف مباشر لری ایله غلوه اولماعین حکم شریف ایله خاصه های بونجون ضبط اولنان
مرحوم یلدرم خان علیه الرحمه والغفران اوقافندن دیرکلی و کلیک و سبک و سلطانیه
اوقافندن اردک و غازی خداوندکار اوقافندن موادنیه و قورشو نلو نام قریه لرک رسوم
عرضیمه و جرایی و بادهواسی و سایر بدعتلری محصولاتی سنه اربعین و تسعینه
محرم الحرام ابتداسندن اوچ بیله وارنجه اشتو حامل الكتاب چراق بن محموده
المنش بش بیک نقد رایج الوقت افقیه مقاطعیه ویردم که ذکر اولان محصولاتی
ضبط و حفظ ایدوب هر ییل قسط لليوم حسابی اوژره مقاطعه من ادا ایله
کسنه مانع و دافع اولیه دیو اقرار و اعتراف ایلدکه حاجی یعقوب محله سندن دلی بن
اوردی و فتحی بن محمد و لطفی بن محمد نام کسنه کفیل بالنفس اولب امین
مذکور دخی مزبور لرک کفالتنی قبول ایلیوب غب الطلب بو ویقه کتب اولنوب
یدنه دفع اولنده که لدی الحاجه مذکر حال ومصدق مقال اولا تحریرا ف السادس
عشر من شهر جاذی الآخر لسنه احدی و اربعین و تسعینه
شهرود الحال مصلح الدین کتخداء المحضرین محمود چلبی بن الحاج اجد
محمد چلبی بن الحاج قاسم

DİZİN

A

Abbasiler, 27, 96, 97
ABDURRAHMAN GAZİ, 7
Abdüleziz devri, 108
ACEM HAMİDİ, Manzum Tarih-i Âl-i Osman müellifi, 55
Acemistan, 100, 101. bk. İran
Adana, 107
Afrika, 100
— sahilleri, 108
Afonkarahisar, 17
AHMED I, 68
AHMED PAŞA, Hersek-zade, 108, 110
AHMED PAŞA, Vezir-i âzam, 106
AHMED PAŞA, Dukakin-zâde, 110
AHMED PAŞA, Mısır valisi, Asi, 110
AHMED REFİK, V, 146
ÂHİ BAYEZİD, 81
ÂHİ HASAN, Âhi Şemseddin'in oğlu, 12
ÂHİ MUSTAFA, 51
Ağaç-yeri, 3
Ağca Ağılı köyü, 92
Akça ka'le, 146
AKÇA KOCA, 7, 11
Akdağ, 22
AKDAĞ Mustafa, 20, 49
Akdeniz, 30, 59
Akhisar (Pamuk-ova), 56
Akkoynular, 85, 86
ALAEDDİN ALİ, Karaman-oğlu, 85
ALAEDDİN BEY (PAŞA), Osman Bey'in oğlu, 9, 13, 23
ALAEDDİN KEYKUBAT III,
ALAEDDİN PAŞA, Hacı Kemaleddin-oğlu, ilk vezir, 13, 15, 18
ALEXANDRE, İvan, Çar, 38, 39, 40

ALEXANDRE, İvan Şişman'ın oğlu, 40
ALİ, Hulefa-i raşidin'den, 62, 97
ÂLİ, Gelibolulu Mustafa, 36, 54, 113, 116, 117
ALİ BEY, Savcı-oğlu, 51
ALİ BEY, Timurtaş Paşa-zâde, 80
ALİ BEY, 22
ALİ PAŞA, Hadım, 110, 136
ALİ PAŞA, Çandarlı, 39, 40, 52
ALİ PAŞA, Semiz, 104
ALİ ŞİR NEVÂÎ, 54
Alman seferi, 100
Alnoz köyü, 92
Altıntaş, 54
Amasya, 50, 56, 65, 71, 75, 81, 85, 86
Ankara, 17, 20, 50, 56
Ankara savaşı (muharebesi), 31, 32, 52, 56
Anadol'u, 16, 18, 24, 28, 29, 42, 44, 46, 50, 52, 53, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 72, 73, 82, 87, 113, 120, 139, 144, 145, 151
— kiyıları, 17
Anadolu Selçukluları (Devleti), 3, 8, 15, 17, 27. bk. Selçuklular
Arnavutluk, 83
Arabistan, 100, 113
Arap'lar, 2
Arap milletleri, 2
Artuk-abad (Artuvan) 86
Asaf-name, Lütfî Paşa'nın devlet düzenine dair eseri, 115
Asporçe Hatun vakfiyesi, 13
ÂŞIK PAŞA-ZÂDE, Tevarih-i Âl-i Osinan müellifi, 36, 55, 80, 81, 82, 84, 85, 145
Avret-hisarı, 153

Avrupa, 101
 — memleketleri, 46
 Avrupalılar, 26
 Avusturya, 46, 100, 102, 104
 — elçileri, 104
 Ayasloğ (Selçuk), 84
 Aydın, 50, 53, 65, 66
 — Beyliği, 59
AYDIN-OĞLU, 54
 Aydın-oğlu İsa Bey vakfı, 136
 Aydın-oğulları Beyliği, 56
 Aydos, 27
AYGUT ALP, 7, 9
AY HAN, 3
 Aynaroz, 74
AYNÎ ALÎ EFENDÎ, Defter emini, 147
Aynî Ali Risalesi, 133, 147
 Azerbaycan, 32, 63
 Azerbaycan-Şirvan ülkeleri, 100
AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ, 68, 70

B

Babaîler, 65
 — kıyamı, 64
 Babaî dervişleri, 62
 — Türkmenleri, 65
 Bağdad, 97, 114
BABA İSHAK, 64, 65, 70
BÂLÂ HATUN, 9
BALÎ ÇAVUŞ, 154
BALÎ EFENDÎ, Sofyalı, 68
 Balıkesir, 50, 56
 Balkanlar, 23, 26, 31, 32, 33, 34, 44, 45,
 46, 52, 72, 79, 102, 103, 135
 Balkan devletleri, 32, 42, 103
 — milletleri (ulusları) 2, 46
 — şehirleri, 46
 — yarımadası, 24, 25, 29, 33, 41, 45, 49
BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, 112
 Batıniler, 70
 Batlamyüs nazariyesi, 68
BAYEZİD I (Yıldırım Bayezid), 30, 31, 51,
 52, 53, 54, 55, 59, 62, 72, 74, 91
 — devri (zamani) 107, 135

BAYEZİD II, 95, 104, 135
 — Camii (İstanbul'da) 135
 — Camii (Edirne'de) 135
 — devri, 107, 109, 135
BAYEZİD PAŞA, Vezir-i âzam ve Rumeli
 Beylerbeyi, 58, 59, 65, 67, 71, 74,
 75, 80
BAY KOCA (Bay Hoca), Saruyatı'nın oğlu,
 7
BAYRAM ÇELEBÎ, Arap ve Acem def-
 terdarı, 109
 Bayram Paşa deresi, 78
 Bedreddinîler, 70
Behcetü'l-tevârih, Şükrullah'ın eseri, 31
BEHİŞTÎ, 'Tevârih-i Al-i Osman' müellifi,
 36, 50, 51, 55, 60
BEHRAM PAŞA, Rumeli Beylerbeyi, 123
 Bektaşılık, 64
 Belgrad seferi, 100
 Berlin muahedesesi, 102
 Beyoğlu, 109
 Bibliotheque Nationale, 122
 Bihliste, 146
 Bilecik, 8, 9, 20
BİRGİVÎ-ZADE, Mevlana, 107
 Bitinia, 15
 Bizans devleti (imparatorluğu) 23, 26, 29,
 31, 39, 46, 50, 51, 72
 — kaleleri, 4
 — kilisesi, 30
 Bizanslılar, 15, 17, 23, 39, 73, 75, 79
 Bizantinistler, 36
 Blacherm sarayı, 78
 Boğdan, 154, 155
 — seferi, 100, 135
 Bogomiller, 45
 Bosna, 59, 60, 102, 145
 — halkı, 144
 Bozoklar, 3, 4
 Bögür-delen, 146
BÖRKLÜCE MUSTAFA, 65, 66, 67, 69,
 70
 Budin arazisi, 142
 — seferi, 100
 — 'in fethi, 117, 141
 Buhara, 72

Bulgaristan, 27, 38, 40, 41, 46

Bulgar devleti, 38, 40

— feudalizmi, 38

— halkı (topluluğu), 34, 38, 39

— köylüsü, 45

— prenslikleri, 39

— Sırp koalisyonu, 38

Burgaz (Karadeniz Burgazı), 27, 60

BURMOV, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41,

42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 57

Bursa, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 24, 26,

50, 55, 56, 61, 72, 77, 79, 81, 84,

87, 91

BUSBECQ, 146

Büyük Selçulkular, 3

C

CANANO, Bizans tarihçisi, 78

Canik sancağı, 85

— vilayeti, 87

Cardica, 83

CELÂL-ZADE Koca-nışancı, 110, 114, 118

Ceneviz cumhuriyeti, 75

— devleti, 76

— kolonileri, 54

Cenevizliler, 26, 75, 76

CEZERİ KASIM PAŞA, 73

CHALCOCONDYLAS, 73

Cihannümâ, Neşri'nin tarihi, 14, 21

CÜNEYD BEY, Aydınoğlu, 57, 76

C

Çaldıran, 136

Çandarlı ailesi, 109

Çandar-oğulları beyliği, 60

Çankırı, 60

Çatalca bahçeleri, 147

Çavdar aşireti, 14

Çavdar-oğlu (Tatar aşireti), 11

Çavuş köyü, 10

ÇELEBÎ BEHMED bk. Mehmed I

Çirmen muharebesi, 39, 42

— sancağı, 87

ÇOBAN BEY, Osman Bey'in kumandanlarından, 10

Çorum, 56

Çorumlu, 86

D

DADI HATUN (Daye Hatun), Mehmed I'in dadısı, 84

Dalmaçya sahibi, 26

Darica, 74, 156

DAVUD, Peygamber, 96

DAVUD, Yasakçı, 157

DAVUD PAŞA, Koca vezir, 110

Deli Orman, 67, 70

DEMETRİUS GYDOES, Bizans tarihçisi, 42

DEMİRTAŞ, İlhanlıların Anadolu valisi, 16

DENİZ HAN, 3

Denizli, 92

DÉNY, Jean, 19

DEVLET HATUN, Mehmed I'in annesi, 55

Dimetoka, 42

DÍMÍTRIUS AĞA, 76

Diyar-i Rum, 143

d'OHSSON, Mouradgea, 98

DOBRUCA-OĞLU, 39

Domeniç, 7

Dragos (Terkos), 84

Drama, 27, 154

DUCAS, Rum tarihçisi, 73, 75, 76, 82

Dukakin, 146

Dulkadir-oğulları, 85

Dulkadir-oğlu memleketi, 86

E

EBUBEKİR, Hulefâ-yı râsîdîn'den, 97

EBUSSUUD EFENDİ, 107, 117, 140, 141, 142, 143

Ebussuud Efendi kanunu, 140

Ecoovası, 152

Edirne, 31, 41, 42, 45, 46, 66, 71, 73, 87, 88, 90, 91, 112, 144, 148

- 'nin fethi, 41
 - acemi-oğlanları, 147
 - sarayı, 147
 - Edirnekapı**, 78
 - Eflâk, 50, 82, 154, 155
 - Ege denizi, 32
 - sahilleri, 59
 - ELVAN BEY** (Ağa), çasniçırbaşı, 72, 84
 - ELVAN BEY**, 61
 - Emeviler, 97
 - EMİR CACA-OĞLU**, 5
 - EMİR ÇOBAN**, 16
 - EMİR SULTAN**, Seyyid Buhari, 72, 79, 91
 - medresesi, 73
 - semti, 73
 - EMİR SÜLEYMAN ÇELEBİ**, Yıldırım'ın oğlu, 54, 56
 - Enderun mektebi, 144, 146
 - Ennisi'l-müsamîrîn*, A. Hibrî'nin eseri, 89
 - Erdebil sufileri, 63
 - Ereğlu kasrı (Argiro Castri), 146
 - Eretna devleti, 20
 - Ergene (Uzunköprü) kasabası, 88, 89, 90
 - köprüsü (Cisr-i Ergene), 87, 88
 - vakfi, 90
 - Ermeniler, 52
 - Ermeni-derbendi (Ermeni Pazarı), 7
 - ERTUĞRUL GAZİ**, 4, 5, 7
 - Esad Efendi Ktb., Süleymaniye Küütühânesi içinde, 54
 - Eskişehir, 5, 56
 - Esmarü't-tevârîh*, Mehmed Şem'i Efendi'nin eseri, 108
 - ESSEYYİD MAHMUD EFENDİ**, Nakîbü'l-eşraf, 107, 108
 - Estergon seferi, 100
 - EVLİYA ÇELEBİ**, 92
 - EVRENOS BEY**, 22, 27, 136
 - Evrenos-oğulları, 50
 - Eylaniskelesi, 150
- F**
- Fatimiler, 97
 - FATİH SULTAN MEHMED**, bk. Mehmed II
- FATMA ALİYE**, 54
 - FEREC**, Berkuk'un oğlu, 66
 - FERİDUN BEY**, Nişancı, 'Münşeatü's-selâtîn' müellifi, 73
 - Fidiye Kızığı, 79
 - Filibe, 39, 46, 71, 153, 154
 - Filistin, 96
 - FİRUZ BEY**, Vidin Beyi, 50, 82
 - Foça, 54, 57, 75
 - Fransisken misyonerleri, 40
 - Fransız siyaseti, 102
- G**
- Galata, 75, 108, 109
 - Galatasaray (mektebi), 144, 146, 147, 149
 - acemi-oğlanları, 147
 - GAZAN HAN**, 61
 - GAZAN MAHMUD HAN**, İlhanlı hükümdarı, 9
 - Gebze, 74
 - GEDİK AHMED PAŞA**, 108, 109
 - Gelibolu, 17, 59, 61, 74, 77, 91, 144
 - sancağı, 108
 - Gemlik, 12
 - Germiyan, 53
 - ili, 92
 - oğulları, 4, 9, 17
 - Geyve, 11, 56
 - Geyve-akhisarı, 14
 - GIBBONS**, 30, 41
 - GIORGIO ADORNO**, Ceneviz doju, 75, 76, 77
 - GIOVANNI** (Giorgio'nun oğlu), 75
 - GÖKBİLGİN**, M. Tayyib, 109, 116
 - Göktürkler, 3
 - Göynük, 31
 - Gözler-oğlu, 56
 - Gülhane, 112
 - Gümüş kasabası, 71
 - Gümüş Kümbet (Bursa'da), 12
 - GÜNDÜZ BEY**, 9
 - Gündüz Bey köyü, 9
 - GÜN HAN**, 3

H

- HACI BEKTAŞ, 5, 61, 65
 — velâyetnamesi, 5
 HACI HALİL PAŞA, 71
 HACI İSHAK PAŞA, 81
 HACI İVAZ PAŞA, 74, 80, 81
 HAFIZ EBRÛ, 52
 HAFIZ RIZA, mahkeme reisi, 70
 Haleb, 9, 66
 HALİL EDHEM, 22
 HALİL PAŞA, Çandarlı, Bursa kadısı, 15,
 21, 23, 25
 HALİME HATUN, 80
 Halvetîlik tarikatı, 62
 HAMMER, 12, 98
 Hamza Bey köyü, 7
Haremeyn defteri, 55
 Harezm, 63
 HASAN ALP, 9
 Haseki Sultan Camii, 146
 Haydariye (tarikati), 64
 HAYDAR ACEMÎ, Mevlana, 67
 HAYDAR BEY, 87
Haydar Çelebi Ruznamesi, 98
 HAYRULLAH EFENDÎ, tarihçi, 65
 Hersek, 102
 Hervoja ailesi, Türk dostu bir aile, 60
 HIZIR BEY, İstanbul kadısı, 106
 HIZIR BEY, Yörgüç Paşa oğlu, 86
 HIZIR BEY, İsfendiyar oğlu, 60
 HIZIR BEY, Saruhan oğlu, 51
 HİBRÎ, Abdurrahman, Tarihçi, 89
 Hicaz, 72
 Hindistan, 32
 Hind-Türk İmparatorluğu, 99
 HOCA FİRUZ BEY, 52, 54
 HOCA İSHAK HATTALÂNÎ, 63
 HOCA SADEDDİN, Şeyhülislam. 'Tacü't-
 tevarih' müellifi, 55
 Horasan, 63
 Horpişte, 146
 HULÂGU, 97
 HURDİ HATUN, Yıldırım Bayezid'in kızı.
 72
 HURREM SULTAN, 147

- HÜSEYİN BEY, Alparslanoğlu, 87
 HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, 18
 HÜSREV PAŞA, Beylerbeyi, 132

I - İ

- Irak, 32, 63
 Irakeyn, 100
 — seferi, 100, 110
 İBN ARABŞAH, 55, 67
 İBN BATUTA, 14
 İBN KEMAL bk. Kemal Paşa-zâde
 İBN TAGRİBİRDÎ, 56
 İBRAHİM BEY, Karamanoğlu, 85
 İBRAHİM BEY, İsfendiyar oğlu, 85
 İBRAHİM PAŞA, Makbul, Vezir-i âzam,
 110, 114
 — sarayı, 144, 146, 147, 149
 İBRAHİM PAŞA, Çandarlı, 61, 72, 74,
 80, 81, 109
 İBRAHİM PAŞA, Damad, Vezir-i âzam,
 112
 İDRİS-İ BİTLİSİ, 'Heşt Behişt' müellifi,
 69, 136
 İhtiman, 27
 İlhanlı devleti, 8, 16
 İlhanlılar, 16, 18, 19, 44
 İlyas Bey Köyü, 9
 İmadiye mdresesi, 81
 İMAM-I ÂZAM, 96
 İMAM-I ŞÂFÎ, 96
 İNALÇIK, Halil, 42, 49
 İNAL-OĞLU, 56
 İnal-oğulları, 51
 İncili köşk, 112
 İnebahti, 113
 İnegöl, 8, 9
 — hisarı, 7
 İnönü, 20
 — bölgesi, 9
 İonia sahilleri, 75
 İpek, 146
 İran, 8, 32, 63, 101
 İranlılar, 2
 İSA, Peygamber, 69

İSA BEY, Bayezid Paşa'nın oğlu, 71
 İSA BEY, Evrenos oğlu, 83
 İSA BEY, Karaman oğlu, 85
 İSA BEY, Karesi oğlu, 65
 İSA ÇELEBİ, Yıldırım Bayezid'in oğlu, 54
 İSAYA, Rahip, 42
 İSFENDİYAR BEY, Çandar oğlu, 54, 67,
 80, 84
 İsfendiyar hanedanı, 116
 — oğulları Beyliği, 117
 İSHAK BEY, uç beyi, 60
 İSHAK PAŞA, Vezir-i âzam, 109
 İSKENDER, timar sahibi, 90
 İskenderiye, 146
 İslambol, 114. bk. İstanbul
 İSMAIL HAKKI BURSALI, 68
 İspanya, 109
 İSRAIL, Şeyh Bedreddin'in babası, 66
 İslimye, 27
 İstanbul, 3n, 17, 31, 46, 51, 70, 72, 108,
 112, 113, 124, 135, 144, 146, 147, 148,
 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
 — acemi oğlanları, 147
 — boğazı, 17
 — civarı, 115, 146
 — muhasarası, 31, 78, 83
 İstrumca, 153
 İstip, 146
 İtalyan tacirleri, 75
 İVAZ, zümre-i sipahiden, 61
 İzmir, 40, 54, 57
 — kalesi, 57
 İZMİR-OĞLU, 60, 61, 76
 İzmit, 11, 17, 20, 56, 112
 İznik, 9, 11, 12, 17, 20, 66, 67, 72
 — kalesi, 146
 İzvornik, 146

J

JACOPO CATANEO, Ceneviz asılızadesi,
 75
 JOANNES VIII, Manuel'in oğlu, 83
 JORGA, Tarihçi, 30

K

KADI BURHANEDDİN AHMED, 56
 Kadıköy, 146
 Kahire, 66, 98
 Kalaç, 3
 Kalecik, 30
 Kalenderilik (Kalenderiye), 64
 KANSU GAVRİ, Memlük Sultanı, 105
 KANTAKUZENOS, Bizans İmparatoru, 23,
 42
 KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN bk. Süleyman I
 Kapucuk hisarı, 14
 KARA ALİ, Aygut Alp oğlu, 11
 Karaburun, 66, 67
 KARACA BALABAN ÇAVUŞ, 8, 11
 KARACA BEY (PAŞA), Anadolu Beyler-
 beyi, 85
 Karaca-hisar, 8, 11, 14, 20
 Karadeniz, 11, 27, 40, 57
 — sahilî, 74, 75
 KARA DEVLET ŞAH, 56
 Karahisar (Karahisar-ı sahib) 92
 Karaman, 50, 72
 — beyleri, 65
 Karamanlılar, 65, 73
 KARAMAN OĞLU, 17, 20, 79
 Karaman oğulları, 54, 65
 KARA MUSTAFA PAŞA, vezir, 113
 KARA OSMAN BEY, 12. bk. Osman I
 KARA OSMAN ŞAH BEY, Yavuz'un kız-
 dan torunu, 113, 114
 KARA RÜSTEM, Mevlana, 25
 Karatekin-hisarı, 14
 Karatekin nahiyesi, 11
 KARA TİMURTAŞ PAŞA, 27, 28, 29
 Karlı ili, 113
 Karluk, 3
 Kartel, 74, 146, 156
 Kayı Han kabilesi, 4
 — nesli, 4
 KASIM BEY, İsfendiyar Bey oğlu, 60, 80,
 85
 Kasım Paşa, 108, 109

Kastamonu, 50, 60, 79, 117
 Katolik kilisesi, 40
 Kayseri, 147
 Kazova, 81
 Kefe, 75, 152, 156
KEMÂL PAŞA-ZADE, (İbn Kemâl), 36, 105, 107
 Kereste kalesi, 14
KILIÇ ALÌ PAŞA, Kapudan-ı derya, 113 — Camii, 113
 Kırçak, 3
 Kırçova, 146
 Kırkçeşme suları, 146
 Kırkkilise, 27, 39, 154
KIZIL DELÜ SULTAN, mutasavvif, 136
 Kızıl koca oğulları, 85, 86 — Türkmenleri, 86 — Türkmen aşireti, 85
 Kili, 135
 Kılıklı-hisarı, 14
Kitab al-sü'lük, Makrizî'nin eseri, 60
 Kite ovası, 13
 Kocaeli, 24, 26
 Koca Kayası, kale, 87
KOÇÌ BEY, 106
Koçì Bey lâyihası, 132
 Konrapa kalesi, 11
KONUR ALP, 7, 11
 Konuş-hisar, 71
 Konya, 66, 113
 Korfu seferi, 100
KOSTANTÌN, Köstendil Bulgar Prensi, 41
 Kostantiniye, 51, 114. bk. İstanbul
KÖPEK-OĞLU, 56
 Köprü-hisar, 9
KÖPRÜLÜ, M. Fuad, V, 3n, 17, 45, 49
KÖSE MİHAL (Abdullah Mihal), 10, 12
KRİTOVULOS, 'Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sanî' müellifi, 36
 Köstendil, 39, 146
KUBAD-OĞLU, 56
 Kuman Türkleri, 15
 Kureş, kabile, 97, 98
KUTLU ŞAH, Eretna devleti ümerasından, 18
 Kübreviye tarikatı, 73

Künhü'l-Ahbâr, Gelibolulu Alî'nin tarihi, 116
 Kürdistan, 100
 Kütahya, 17, 50, 72, 90, 92
KÜTAHYALI ŞEHİHİ, Şair, 92

L

Lacedemonia, 83
LALA ŞAHİN PAŞA, 23, 27, 39
 Laskaris hanedanı, 15
 Latinler, 75
 Limni adası, 74
LOKMAN, Şehnameci, 12
LUCAS NOTARAS, Bizans saray elçisi, 84
LULU (LOLU, LÜLÜ) PAŞA, 20
LÜTFİ PAŞA, Vezir-i âzam, 3, 90, 115, 116, 129
 Lysimachia, Batı Trakya'da, 84

M

Macaristan, 46, 51, 60, 100, 102 — fütûhatı, 51
 Macarlar, 41, 73, 102
 Macar, Sırp ittifakı, 39
 Mağrib, 97
MAHMUD, Şehzade, Murad II'nin kardeşi, 72, 73
MAHMUD ÇELEBÎ, defterdar, 118
MAHMUD ÇELEBÎ, İbrahim Paşa'nın oğlu, 85
MAHMUD PAŞA, Vezir-i âzam, 109, 114
 Makedonya, 23, 27, 44 — fütûhatı, 27
MAKRİZÎ, Tarihçi, 60
 Malatya, 65
 Malta, 109 — seferi, 100
 Maltepe, 156
 Manastır, 146, 153
 Manisa, 67, 75
MANUEL, Bizans İmparatoru, 59, 73, 74, 78, 83

- Maraş, 65
 Marmara, 149
 — denizi, 12
 — sahilleri, 149, 156
MEHMED I (Çelebi Mehmed), 50, 51, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 66, 67, 71, 73, 76, 78, 79, 81, 91
MEHMED II (Fatih Sultan Mehmed), 36, 95, 99, 106, 114, 136
 — devri, 30, 107, 134
Mehmed IV zamanı, 148
MEHMED BEY, Mihal oğlu, 57
MEHMED NURBAHŞ (Seyyid), 63
MEHMED PAŞA, Karamanî, 55, 109
MEHMED PAŞA, Sokullu, 104, 132, 148
MEHMED PAŞA, Dukakin-zâde, 150
MEHMED ŞEM'Î, Anadolu Kazaskeri, 'Esmarü'l-tevârih' müellifi, 108
Mekeçce nahiyesi, 13
MELİK İSMAIL BEY, Sungur oğlu, 71
Memleketyen, 102
Menteşe sancağı, 53
 — beyliği, 56, 59
MERİÇBULA HATUN, 84
Meriç kıyıları, 39
MERYEM, Hz İsa'nın annesi, 79
Merzifon, 86
Mesâlikü'l-ebsar, Şâhabüddin Ömerî'nin eseri, 16
MESİH PAŞA, Vezir-i âzam, 110
MESUD II, Selçuklu Sultanı, 22
Mesta nehri, 27
MEZİD BEY, 56
Midilli adası, 57, 84, 75
Midye, 39
MİHAİL PALEOLOGOS, Bizans İmparatoru, 75
MİHAL BEY, 136
Mihaloğulları, 50
MİHRİMAH SULTAN, 112
Minnet Bey Tatarları, 71
Mısır, 9, 96, 97, 99, 108, 149, 150, 151
 — kalesi, 150
 — seferi, 105
Moğollar, 4
Mohaç seferi, 100
MOLLA FENARI, 81
MOLLA LÜTFÎ, 107
Mora (sancağı), 83, 113, 146
 — Yarımadası, 83
Mostar, 146
MUHAMMED, İslam Peygamberi, 92, 96
Mukaddes Roma İmparatorluğu, 102
MURAD I, 20, 26, 28, 29, 30, 38, 39, 50, 41, 42, 44, 60, 61, 62, 72, 91, 98
MURAD II, 50, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87, 90, 91
 — devri, 107, 109, 135
MURAD III, 104, 111, 116, 132, 133, 134
MURAD IV, 106
MUSTAFA BEY, 51
MUSTAFA ÇELEBÎ, Murad II'nin kardeşi, 60, 72, 73
MUSTAFA, Düzme (Düzmece), Mehmed I'in kardeşi, 73, 74, 76, 77, 78
MUSTAFA NURÎ PASA, 'Netayicü'l-vukuât' müellifi, 96, 100, 101
MUSTAFA SELANİKÎ EFENDÎ, 'Târih-i Selanikî' müellifi, 36, 134
MUKBÎL ŞEREFEDDÎN, tavaşı, 13
MUSA ÇELEBÎ, 56, 66
MUSLİHİDDİN YAVSÎ, Ebussuud Efendi'nin babası, 68
MUTAHARTEN, Erzincan Emiri, 51, 53
MÜBÂREK ŞAH MANTIKÎ, müderris, 66
Münseati's-selâtin, Feridun Bey'in kitabı, 17, 22, 73, 78, 98, 110
Mür'i'l-tevârih, Şam'danî-zâde'nin eseri, 145
MÜTEVEKKİL ALALLAH, 98

N

- Nahçıvan** seferi, 100
NAÎMA, Mustafa, 'Tarih-i Naima' müellifi, 149
NEŞRÎ, 'Cihannüma' müellifi, 14, 21, 36, 39, 40, 53, 55, 59, 76, 84, 86
Netayicü'l-vukuât, Mustafa Nuri Paşa'nın tarihi, 96, 101, 104, 131
Niğbolu, 40
 — zaferi, 31

Niğde, 51
 Niksar, 56, 85
NİLÜFER HATUN, Orhan Bey'in zevcesi, 14
NİYAZÎ MISRÎ, 70
NİZAMEDDİN ŞAMÎ, Tarihçi, 52
 Nizam-i Cedid, 77
 Nurbahîse tarikatı, 73
NUREDDİN ZÂDE, 68
NURE SÜFÎ, 65

O - Ö

OĞUZ HAN, 3, 4
 — menkîbesi, 3
Oğuzlar, 3, 4
Oğuz töresi, 3, 4
Ohrî, 146
ORHAN BEY (Gazi), 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 29, 30, 55
 — devri, 17, 18
ORHAN ÇELEBÎ, Emir Süleyman oğlu, 56
 Orhun kitabeleri, 3
 Orta Asya, 3, 63
 Ortaköy, 66
 Ortadoks kilisesi, 45
 — mezhebi, 32
Oruç Bey Tarihi (*Tevârih-i Al-i Osman*), 84, 145
ORUÇ BEY, Timurtaş Paşa-zâde, 80
OSMAN I (Osman Bey, Gazi), 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 20, 28, 55
OSMAN II, 89
OSMAN ÇELEBÎ, Umur Bey oğlu, 91
 Osmanlı Devleti (İmparatorluğu, memleketi, ülkesi), 1, 2, 3, 4, 5, 15, 20, 25, 26, 30, 31, 32, 34, 42, 43, 47, 48, 49, 50, 69, 72, 79, 82, 84, 85, 91, 95, 100, 101, 102, 104, 106, 115, 117, 119, 136
 Osmanlılar, 3, 4, 11, 12, 18, 23, 24, 26, 28, 30, 32, 39, 42, 44, 50, 52, 59, 74, 75, 76, 96, 101, 106, 108
 Osmanlı altını, 134, 135

— beyliği, 15, 17, 62
 — fütuhatı, 46, 47, 102
 — hanedanı, 50
 — ordusu, 48, 51, 77, 100
 — ticaret gemileri, 109
 — Türkleri, 34, 103
OSMAN PAŞA, Çerkes, İran serdarı, 132
 Ostoja ailesi, Türk dosta bir aile, 60
 Oynas-hisar, 14
ÖZGE BEY, 4

P

PAPA URBEN VI, 30
PAŞA GÜRCÜ (Şah Ana), Yakub Bey'in hanımı, 84
PAŞA YİĞİT BEY, 136
PEÇEVÎ, 'Tarih-i Peçevî' müellifi, 113, 114
 Pendik, 74
PETERFÎ MİKLOS, Macar komutanı, 60
 Pınar-Hisar, 39
 Pirlepe, 146
 Polanya, 46
 Prepol, 146
 Prizren, 146

Q

QUIRINO, Venedik elçisi, 31

R

Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti, hüküme-
 ti, 26, 30
 Raguzahilar, 26
RICAUT (Rycaut), 146
 Revan kütüphanesi, Topkapı Sarayı için-
 de, 54
REYHAN (Paşa), Hadım ağası, 84
 Rodos, 108
 — seferi, 100
 — şövalyeleri, 54
Rodoscuk (Tekirdağ), 149
 Roma kilisesi, 40
 Romen voyvodaları, 41

- Rönesans hareketleri, 48
 Rüfaâlik (tarikatı), 62, 64
 Rumeli, 15, 21, 28, 29, 31, 32, 42, 44,
 50, 51, 52, 54, 71, 72, 76, 113, 120,
 139, 143, 144, 146, 151
 — arazisi, 142
 — erbab-ı timarı, 130
 — fatihleri, 49
 — şehirleri, 153
 Rûmîye-i Sugra, 56, 85
RÜSTEM PAŞA, Vezir-i âzam, 104, 109,
 111, 115, 116, 133
- S**
- Safeviler, 101
 Sakız adası, 54, 57, 66, 75
 Samakov, 27, 146
 — muharebesi, 41
SAMSA CAVUŞ, 10, 11
 Samsun, 40, 56, 75
SARI SALTUK DEDE, 61, 65
SARI TİMURTAŞ PAŞA, 52
SAVCI BEY, Osman Bey'in oğlu, 10
SAVCI-OĞLU, 56
 Sazlıdere, 75, 76, 80
 Saruhan, 53
 — beyliği, 56, 59
 — sancağı, 80
SARUHAN-OĞLU, 54
SARUYATI, Osman Gazi'nin kardeşi, 7
 Selanik, 46, 154
 Selçuklu devleti, 4, 11, 16
 Selçuklular, 4, 44, 63
Selçuk-nâme, Ahmed bin Mahmud'un
 eseri, 5
 Selembria (Silivri), 84
SELİM I (Yavuz Sultan Selim), 54, 95,
 96, 98, 105, 106, 108, 110, 113, 135,
 136
SELİM II, 106, 109, 113
SELİM III, 73
 Selimiye Camii, Edirne, 147
 Serez, 27, 67, 70
SEYFEDDİN BERKUK, Misir hükümda-
 rı, 29, 66
- SEYYİD ALİ HAMADANI**, 63
SEYYİD ALİ NITA' EFENDİ, Sadat na-
 ziri, 107
SEYYİD BEY, Adliye vekili, 97
SEYYİD HÜSEYİN AHLATÎ, 66
SEYİD KASIM ÜL-ENVAR, 62
SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ, 66, 67
SEYYİD ZEYNELABİDÎN, Sadat nazırı,
 107
 Sigetvar seferi, 100, 134
SİĞİSMUND, Macar kralı, 82
 Sistre, 40, 67
SİNAN PAŞA, Vezir-i âzam, 112, 113
 Sinop, 60, 79, 117
 — kalesi, 80
 Sırbistan, 46, 50
 Sırplar, 23
 Sırp, Macar ittifakı, 39
 Sirkeci, 31
 Sivas, 56
 Sofya, 27, 38, 39
SOKULLU MEHMED PAŞA bk. Mehmed
 Paşa
SOLAK-ZÂDE, 'Tarih-i Solak-zâde' müel-
 ifi, 135
 Sonisa, 86
 Sögüt, 4, 7, 8
 Sultan-önü, 5, 8, 9, 20
 Sunnîlik, 62, 64
 Suriye, 32, 96
SÜLEYMAN I (Kanunî Sultan Süleyman),
 68, 104, 105, 106, 110, 111, 113, 122
 — zamanı, 30, 100, 101, 106, 107, 109,
 112, 115, 116, 117, 118, 121, 135,
 145, 146, 147, 149, 151
SÜLEYMAN PAŞA, Orhan Bey'in oğlu,
 17, 19, 21, 22, 23
SÜLEYMAN PAŞA, Hadım, Vezir-i âzam,
 132
SÜLEYMAN ŞAH, Germiyan oğlu, 55
 Sützebolu, 27
 Stockholm, 33
 Strymon (Karasu) 84
 Struma nehri, 27
 STRATİS, Vidin Bulgar prensi, 40

S

- ŞAH İSMAİL**, 101, 136
ŞAHRUH, 63
ŞAH TAHMASP, 101
Şakayık-i nu'maniye, Taşköprü-zâde'nin eseri, 81
ŞARİH KEMÂL EFENDİ, 70
Şehadet Camii, Bursa, 15
ŞEMSİ PAŞA, Vezir, 116, 117
ŞERAFFEĞDİN, hadim ağası, 84
ŞEREFEĞDİN YEZDİ, Tarihçi, 52
SEYH BEDREDDİN (Bedreddin Mahmud, Simavnalı), 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 103
SEYH BURAK (Burak Baba), 61, 62
SEYH EDEBALÎ, Osman Gazi'nin kayın pederi, 9, 12
SEYH MAHMUD GAZÎ, 12
SEYH NİMETULLAH KİRMANÎ, 63
Seyh Paşa çiftliği köyü, 90
Şiilik, 64
ŞİŞMAN, İvan, Tırnova Çarı, 38, 40
ŞÜCAEĞDİN İLYAS ÇELEBÎ, Murad II'nin hocası, Amasyalı, 71
Şükrullah, 'Behcetü't-tevârih' müellifi, 31, 55

T

- Tabakatü'l-memalik*, Celâl-zâde'nin eseri, 114
Tâci'u't-tevârih, Hoca Sadeddin Efendi'nin tarihi, 74, 80, 86, 88
Taraklı Yenicesi, 31
Taşlıca, 146
TAŞKÖPRÜ-ZÂDE AHMED EFENDİ, 107
Tatar ili, 67
Tatarlar, 5
Tavia, 83
TAYFUR ÇELEBÎ, 87
Tebriz, 66
— seferi, 100
Tekür-pınarı kalesi, 11

- Temes banlığı, 60
THEOLOGAS CORAX, Saray tercümanı, Tırnova, 39, 40
TİMUR, 32, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 62, 65, 66, 67, 77
Timuriler, 63
Tire, 54, 67
Tokat, 17, 56, 57, 65
Topkapı, 78
Topkapı Sarayı, 112
TORLAK KEMÂL, 67, 69, 70
Tosya, 60
Trakya, 23, 39, 44
Tuna, 102
Tunca, 27
TURAHAN (TURHAN) BEY, 83
TURGUT ALP, 12, 79
Türk feodalitesi, 43, 44
— kabileleri, kavimleri, 4, 101
— kolonileri, 24
— şamanları, 62
Türkistan, 100, 101
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 97
Türkler, 2, 3, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 101, 145
Türkmenler, 53, 63, 64, 65, 69, 86
Türkmen babaları, 62, 64, 65
— boyları, 63
— kabileleri, 65
Tuz-pazarı, 14

U - Ü

- Ulubat nehri, 77
ULUĞ BEY, 54
UMUR BEY, Timurtaş Paşa-zâde, 75, 77, 80
Uşak, 92
UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, V, 15, 19, 22, 55, 56
UZUN HASAN, Akköyuncu hükümdarı, 63
Uzunköprü, 90 bk. Ergene
Üçoklular, 3
Üngürüs, 51

Üsküdar, 112, 149, 157

— çayırlı, 146

Üsküp, 50, 146, 153

V

Varna, 39

— savaşı, 85

Venedik ,Cumhuriyeti, devleti, 30, 46, 75,
84

— dukası, 134

— kolonileri, kolonisi, 30, 31

Venedikliler, 59, 85, 115

Vidin, 39, 40, 50, 82

Viyana muhasarası, 114

— seferi, 100

Vize, 27, 39

VLAD DRAKAL, Eflâk voyvodası, 82

VUKAŞİN, Sırp despotu, 42

Y

YAHŞİ BEY, kapıcı-başı, 80

YAHŞİ BEY, Timurtaş Paşa-zâde, 39

Yahudi sarraflar, 134

YAHYA PAŞA, 136

YAKUB BEY, Germiyan oğlu, 90, 91, 92

YALTAKAYA, Şerefeddin, 65, 69

Yanbolu, 27, 39, 40

Yanya, 146

Yar-Hisar, 8, 9

YAVUZ SULTAN SELİM, bk. Selim I

Yemen, 113

Yeni Foça, 75, 76

Yenişehir, 9, 20

— ovası, 12

Yesevîlik, 64

Yeşil Cami, Bursa'da, 55, 81

Yeşil Türbe, Bursa'da, 81

YILDIRIM BAYEZİD, bk. Bayezid I

YÖRGÜC PAŞA, 80, 85, 86, 87

Yugoslavya, 102

Yunanistan, 66

Yund-hisar, 9

YUSUF, Murad II'in kardeşi, 72, 73

Z

Zağra, 39, 67

ZİYA GÖKALP, 3n

55 TL.